

**T.C.  
HASAN KALYONCU ÜNİVERSİTESİ  
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ  
İKTİSAT ANABİLİM DALI  
İKTİSAT YÜKSEK LİSANS PROGRAMI**

**EĞİTİM HARCAMALARI VE EKONOMİK BÜYÜME İLİŞKİLERİ:  
TÜRKİYE ve G8 ÜLKELERİ ÜZERİNE BİR UYGULAMA**

**Yüksek Lisans Tezi**

**Ahmet KOÇAK**

**Gaziantep, 2016**

**T.C.**  
**HASAN KALYONCU ÜNİVERSİTESİ**  
**SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**  
**İKTİSAT ANABİLİM DALI**  
**İKTİSAT YÜKSEK LİSANS PROGRAMI**

**EĞİTİM HARCAMALARI VE EKONOMİK BÜYÜME İLİŞKİLERİ:**  
**TÜRKİYE ve G8 ÜLKELERİ ÜZERİNE BİR UYGULAMA**

**Yüksek Lisans Tezi**

**Ahmet KOÇAK**

**Danışman: Doç. Dr. FİLİZ GÖLPEK**

**Gaziantep, 2016**

## TEZ ETİK VE BİLDİRİM SAYFASI

Yüksek lisans tezi olarak sunduğum “Eğitim Harcamaları ve Ekonomik Büyüme İlişkileri: Türkiye ve G8 Ülkeleri Üzerine Bir Uygulama” başlıklı çalışmanın tarafımda, bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın yazıldığını ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu ve bunlara atıf yapılarak yararlanmış olduğumu belirtir ve onurumla doğrularım. 15.12.2016

Ahmet KOÇAK

## ÖZET

Eğitim, tecrubesiz ve beceriden yoksun olan insanı, hem geleneksel ekonomi hem de modern ekonomi için gerekli olan becerilerle donatarak daha üretken bir beşeri sermayeye dönüştürmektedir. Bu nedenle eğitim, gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin ekonomik büyümelerinin gerçekleşmesini ve bu büyümenin sürekliliğini sağlayan önemli bir değişkendir.

Bu nedenle, gelişmiş ve gelişmekte olan birçok ülke eğitim yatırımlarına milli gelirinin büyük bir kısmını kaynak ayırmaktadır. Bu amaçla eğitim ve ekonomik büyüme arasındaki ilişki dünyanın gelişmiş sekiz ülkesi ve Türkiye üzerine incelenmeye çalışılmıştır. Bu doğrultuda, eğitimin ekonomiye etkisini belirleyebilmek için OECD veri ve raporları tablolastırılarak yorumlanmıştır.

Türkiye'nin GSYH'den eğitim için ayırdığı pay G8 ülkeleri verileriyle karşılaştırıldığında, Türkiye'nin eğitim harcamalarının G8 ülke ortalamalarını yakalayamadığı belirlenmiştir. Değerlendirilen yıllarda ülke ekonomisinde yaşanan yüksek büyüme oranları sonucunda artan GSYH içerisinde eğitime ayrılan pay miktar olarak artsa da oransal olarak hala düşük düzeydedir. Çalışmada ayrıca Türkiye ekonomisi için sürdürülebilir büyümenin sağlanması ve küresel rekabet gücünün artırılması hususunda eğitim harcamalarının önemi vurgulamaktadır.

**Anahtar kelimeler:** Eğitim, eğitim harcamaları, ekonomik büyüme, G8 ülkeleri

## **ABSTRACT**

Education transforms human beings who are inexperienced and lacking skills into a more productive human capital by equipping them with the skills necessary for both the traditional economy and the modern economy. For this reason, education is an important variable that ensures the economic growth of developed and developing countries and the sustainability of this growth.

Therefore, many developed and developing countries allocate a large part of their national income to their educational investments. For this purpose, the relationship between education and economic growth has been tried to be studied on the most developed eight countries of the world and on Turkey. In this context, OECD data and reports have been tabulated and interpreted in order to determine the effect of education on the economy.

When Turkey's share of GDP for education is compared with that of G8 countries, it has been determined that Turkey's education expenditures have not been able to reach the average of G8 countries. Although the share allocated for education among GDP which increases as a result of the high growth rates experienced in the country's economy in the years to be evaluated, it is still low in terms of its ratio. The study also emphasizes the importance of spending on education to ensure sustainable growth for the Turkish economy and to increase global competitiveness.

**Key words:** Education, education expenditures, economic growth, G8 countries.

## İÇİNDEKİLER

	Sayfa No.
<b>ÖZET</b> .....	ii
<b>ABSTRACT</b> .....	iii
<b>TABLO LİSTESİ</b> .....	vi
<b>ŞEKİL LİSTESİ</b> .....	vii
<b>KISALTMALAR</b> .....	viii
<b>1. GİRİŞ</b> .....	1
<b>2. EĞİTİM, EĞİTİM HARCAMALARI VE EKONOMİK BÜYÜME İLE İLGİLİ KAVRAMLAR</b> .....	3
2.1. Eğitim .....	3
2.2. Eğitim Harcamaları.....	4
2.2.1. Kamusal Harcamalar.....	9
2.2.2. Özel Harcamalar .....	12
2.3. Ekonomik Büyüme .....	16
<b>3. EKONOMİK BÜYÜMENİN KAYNAKLARI, ÖLÇÜLMESİ VE MODELLERİ</b> .	19
3.1. Ekonomik Büyümenin Kaynakları .....	19
3.1.1. Emek .....	19
3.1.2. Sermaye .....	21
3.1.3. Teknoloji.....	23
3.1.4. Doğal kaynak .....	26
3.2. Ekonomik Büyümenin Ölçülmesi .....	27
3.3. Ekonomik Büyüme Modelleri .....	32
3.3.1. Klasik Büyüme Modeli .....	33
3.3.2. Karl Marx Büyüme Modeli.....	35
3.3.3. Harrod – Domar Modeli .....	37
3.3.4. Neo - Klasik (Slow) Büyüme Modeli .....	40
3.3.5. İçsel Büyüme Modeli.....	48
<b>4. TÜRKİYE VE G8 ÜLKELERİ ÜZERİNE BİR UYGULAMA</b> .....	55
4.1. Türkiye ve G8 Ülkelerine Genel Bir Bakış .....	55
4.2. Literatür Taraması .....	80
4.3. Eğitim Harcamaları ve Ekonomik Büyüme İlişkisini İncelemeye Yönelik Analiz... 99	
4.3.1. Türkiye ve G8 Ülkelerinin Ekonomik Büyüme Verileri .....	99

4.3.2. Türkiye ve G8 Ülkelerinin Eğitim Harcamaları Verileri.....	101
4.3.3. Verilerin Analizi ve Yorumlanması.....	102
<b>5. SONUÇ.....</b>	<b>104</b>
<b>KAYNAKÇA .....</b>	<b>106</b>



## TABLULAR LİSTESİ

### Sayfa No.

<b>Tablo 1:</b> 2002, Türkiye Eğitim Harcamalarının Finansman Kaynaklarına Göre Dağılımı.....	8
<b>Tablo 2:</b> 2011-2014 Finans Kaynağına Göre Eğitim Harcamalar, (milyon TL).....	9
<b>Tablo 3:</b> 2015 – 2016 Eğitim ve Öğretim Yılı Devlet Desteği Verilen Okul Türleri, Destek Tutarları ve Öğrenci Sayıları.....	14
<b>Tablo 4:</b> G8 Ülke ve Liderleri .....	58
<b>Tablo 5:</b> 2002-2012 Türkiye ve G8 Ülkeleri GSYH Göstergeleri (milyon US \$) .....	99
<b>Tablo 6:</b> 2002-2012 Türkiye ve G8 Ülkeleri Reel GSYH Büyüme oranları (%).....	100
<b>Tablo 7:</b> 2002-2012 Türkiye ve G8 Ülkeleri Eğitim harcamalarının GSYH'ye Oranı (%)..	101



## ŞEKİLLER LİSTESİ

	<b>Sayfa No.</b>
<b>Şekil 1:</b> 2015 Yılında Eğitime En Fazla Pay Ayıran OECD Ülkeleri (%) .....	7
<b>Şekil 2:</b> Ekonomik Büyümenin Üretim İmkânları Eğrisiyle Gösterimi .....	17
<b>Şekil 3:</b> İşçi Başına Sermaye ve İşçi Başına Hasıla .....	42
<b>Şekil 4:</b> Temel Slow Diagramı.....	44
<b>Şekil 5:</b> Neo Klasik Modelinde Teknolojik Gelişmenin Etkisi .....	46



## KISALTMALAR

<b>ABD</b>	:	Amerika Birleşik Devletleri
<b>AGİT</b>	:	Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı
<b>APEC</b>	:	Asya Pasifik Ekonomik İşbirliği
<b>BDT</b>	:	Bağımsız Devletler Topluluğu
<b>ÇHC</b>	:	Çin Halk Cumhuriyeti
<b>EİT</b>	:	Ekonomik İşbirliği Teşkilatı
<b>GSMH</b>	:	Gayri Safi Milli Hasıla
<b>GSYH</b>	:	Gayri Safi Yurt İçi Hasıla
<b>IMF</b>	:	Uluslararası Para Fonu
<b>İGE</b>	:	İnsani Gelişme Endeksi
<b>İİT</b>	:	İslam İşbirliği Teşkilatı
<b>KEİ</b>	:	Karadeniz Ekonomik İşbirliği Örgütü
<b>MEB</b>	:	Milli Eğitim Bakanlığı
<b>NATO</b>	:	Kuzey Atlantik Anlaşması Örgütü
<b>OECD</b>	:	Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü
<b>PISA</b>	:	Uluslararası Öğrenci Değerlendirme Programı
<b>SMH</b>	:	Safi Milli Hasıla
<b>SSCB</b>	:	Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
<b>TÜİK</b>	:	Türkiye İstatistik Kurumu
<b>WB</b>	:	Dünya Bankası
<b>WTO</b>	:	Dünya Ticaret Örgütü
<b>YÖK</b>	:	Yüksek Öğretim Kurulu

## 1. GİRİŞ

Eğitim; bireyin ve toplumun gelişmesini sağlayan ekonomik kalkınmayı destekleyen, kültürel değerleri koruyup geliştirerek gelecek nesillere aktarılmasını sağlamaktadır. Böylelikle gelecekteki insanlığın gelişimini ve refahın düzeyini güçlendirecek ertelenemez ve vazgeçilmez sosyal bir süreçtir.

Bu sosyal süreçte, nitelikli insan gücü, eğitim yoluyla insan ve bilgi ikilisinin kaynaşması sonucu oluşmaktadır. En önemli beşeri sermaye bileşeni olan eğitim durumuna ilişkin iyileşmeler, bireylerin hem daha verimli çalışmaları, hem de iş ile alakalı sorunları kendi başlarına daha hızlı ve akıllıca çözebilmelerine katkı sağlamaktadır. Eğitim ve öğretim faaliyetinin içinde yer alan rehberlik, danışmanlık ve öğretim uğraşları, bilinçli ve planlı bir çabayı gerektirmektedir. Bunun içindir ki, dünyada gelişmiş ve gelişmekte olan birçok ülke eğitim yatırımlarını planlama ve uygulamada, milli gelirin büyük bir kısmını eğitim için ayırmaktadır.

Eğitim, gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin ekonomik büyümelerinin gerçekleşmesini ve bu büyümenin sürekliliğini sağlayan önemli bir değişkendir. Bu değişken, gerçek kalkınmanın birçok ülke tarafından fark edilip dikkate alınmasında ve ekonomik analizlerde beşeri sermaye kavramı olarak yer almasında büyük bir rol oynamıştır. Tüm bunların sonunda eğitimin önemi son çeyrek yüzyılda o kadar artmıştır ki ülkelerarası gelişme farklılıkları parasal büyüklükler yerine bu kavramla ölçülebilmektedir.

Beşeri sermaye ile ekonomik büyüme arasındaki ilişki, modern kalkınma literatürünün önemli tartışma konularından biridir. Bu alanda yapılan birçok çalışmada eğitimin ekonomik büyümeye olan etkilerine dair çeşitli sonuçlar ortaya konulmuştur. Bu çalışmada, Türkiye ve G8 ülkeleri için eğitim harcamaları ve ekonomik büyüme arasındaki ilişki inceleyen çalışmaların sonuçlarını meta analizi yöntemi ile değerlendirmiştir.

Bu çalışmanın amacı, ülkeler bazındaki verileri kullanarak Türkiye’de eğitim harcamalarının G8 ülkelere göre değerlendirilmesi ve Türkiye ile G8 ülkelerinin yıllara göre eğitime yaptıkları yatırımların büyümeleri üzerindeki etkisini ortaya koymaktır. Çalışmada Türkiye açısından eğitime yeteri kaynak ayrılabilir mi? Ülke büyümesi olağan seyirde mi? Araştırmaya konu olan G8 ülkeleri ve Türkiye’de geride kalan on bir yıl boyunca eğitime yapılan harcamalar ile ekonomik büyüme arasında doğrusal bir ilişki var mı? G8 ülkelerinin eğitime verdikleri önem ve strateji kalkınmalarında rol oynayacak kadar etkili mi? Gibi

sorular etraflıca değerlendirmiş ve Türkiye'nin eğitim alanında yeni yatırımlar yapması gerekliliği ortaya konulmuştur. Çalışma giriş ve sonuç dahil beş bölümden oluşmaktadır.

Çalışmanın izleyen bölümünde eğitim, eğitim harcamaları ve ekonomik büyüme; üçüncü bölümünde, ekonomik büyümenin kaynakları, ölçülmesi ve büyüme modelleri üzerinde durulmuştur. Dördüncü bölümde, Türkiye ve G8 ülkeleri genel bir değerlendirme ile başlayıp, literatür taraması ile bu alanda yapılmış çalışmaların sayısal sonuçları ve ülke değerleri tablolaştırılmıştır. Sonuç bölümünde ise, Türkiye ve G8 ülkeleri tek tek ele alınarak eğitim harcamaları ile büyüme oranları değerlendirilmeye çalışılmıştır. Araştırılan ülkelerin eğitim harcamaları, yükseköğretime kadar ve yükseköğretim eğitimi olmak üzere iki kategoriye ayrılmıştır. Çalışmada, ülkelerin GSYH büyümesi ve GSYH'den eğitime yapılan harcama oranları karşılaştırılarak, eğitim harcamalarının iktisadi büyüme üzerindeki etkisi incelenmeye çalışılmıştır.

## 2. EĞİTİM, EĞİTİM HARCAMALARI VE EKONOMİK BÜYÜME İLE İLGİLİ KAVRAMLAR

Bu ana başlık altında eğitim, eğitim harcamaları ve ekonomik büyüme kavramları ele alınacaktır. Eğitim harcamaları alt başlığında ise, kamusal ve özel eğitim harcamaları olmak üzere analiz edilecektir.

### 2.1. Eğitim

Eğitim kavramının ortaya çıkışı insanlık tarihi kadar eski olup, insanoğlunun bazı bilgileri sonraki kuşaklara aktarma isteğinin eğitimin doğuşuna neden olduğu bilinmektedir. İlk zamanlar barınmak, avlanmak ve yaşamı sürdürmek için kendiliğinden oluşan öğretim, bilinçli, düzenli ve belirli amaçlar için yapılmaya başlanınca eğitime dönüşmüştür (Çiçek, 2012: 14).

Eğmek fiilinin kökünden türetilmiş olan eğitim kavramı “eğmek”, “biçim vermek” anlamlarını içermektedir. Eğitimi aynı zamanda bir davranış değiştirme ve insanı yeniden biçimlendirme süreci olarak göstermek mümkündür. Eğitim yolu ile insanın istenmeyen davranışları değiştirilir, yerine istenen davranışlar kazandırılarak insan yeniden biçimlendirilir (Kızıloluk, 2007: 22). Eğitim; aynı zamanda, bireyin toplumsal yapı açısından şekillendirilerek, topluma kazandırılmasını hedef alan ve genel anlamda onda oluşması istenen değişikliklerin tutum ve davranışlarına yansımaları amaçlayan yönelimlerle de biçimlenmektedir. Yeni kuşakların toplumsal yaşama hazırlanırken ihtiyaç duyacağı bilgi, beceri, anlayışlar ve sağlıklı bir kişilik yapısı elde etmelerine yardım eden bir etkinlik olarak da gösterilmektedir (Afşar, 2009: 86).

Eğitim; bireyin ve toplumun gelişmesini sağlayan, ekonomik kalkınmayı destekleyen, kültürel değerleri koruyup geliştirerek gelecek nesillere aktarılmasını sağlayan ertelenemez ve vazgeçilemez çok önemli bir süreçtir. Bunun içindir ki, bir ülkenin eğitim sistemi, o ülkenin kendisini nasıl tanımladığının ve kendisine nasıl bir gelecek hazırladığının en önemli göstergesidir (Karaarslan, 2005: 1).

Eğitim iktisadi boyutta tanımlandığında, toplumun yaratıcı gücünü ve verimliliğini artıran, kalkınma çabasının gerçekleşmesi için gerekli nitelik ve nicelikte işgücü yetiştirilmesini sağlayan ve bireylere yeteneklerine göre yetişme ve meslek edinme imkânı veren etkili bir araçtır. Eğitim, işgücü verimliliğini belirli konularda bilgiye sahip olma ve/veya yeni bilgilere ulaşabilme yetisini arttırarak sağlar. Dolayısıyla eğitim, toplumun beşeri sermaye birikimini artıran önemli bir faktördür. Beşeri sermaye teorisi, eğitimi; beşeri sermayenin temel kaynağı ve bireyin ömür boyu gelirini pozitif ve doğrudan etkileyen,

işsizlik riskini azaltan en etkili faktör olarak kabul etmektedir. Yine eğitim seviyesi yükseldikçe, emek piyasasında işsiz kalma riskinin azalması da eğitimin önemli bir getirisi olarak kabul edilmektedir. Diğer taraftan, eğitim; mikro boyutta birey üzerinde, makro boyutta ise toplum ve ülke üzerinde pozitif dışsallıklara yol açarak, toplumun refahına önemli katkılar sağlamaktadır (Çalışkan, Karabacak ve Meçik, 2013: 32).

Nitelikli insan gücü eğitim yoluyla insan ve bilgi ikilisinin kaynaşması sonucu oluşmaktadır. En önemli beşeri sermaye bileşeni olan eğitim durumuna ilişkin iyileşmeler, bireylerin hem daha verimli çalışmaları, hem de iş ile alakalı sorunları kendi başlarına daha hızlı ve akıllıca çözebilmelerine katkı sağlar. Eğitim ve öğretim faaliyetinin içinde yer alan rehberlik, danışmanlık ve öğretme uğraşları, bilinçli ve planlı bir çabayı gerektirir. Bunun içindir ki, dünyada gelişmiş ve gelişmekte olan birçok ülke eğitim yatırımlarını planlama ve uygulamada, milli gelirinin büyük bir kısmını eğitim için ayırmaktadır. Sonuç olarak eğitim, gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin ekonomik büyümelerinin gerçekleşmesini ve bu büyümenin sürekliliğini sağlayan önemli bir değişkendir.

## **2.2. Eğitim Harcamaları**

Eğitim ekonomisi, bireyin ve toplumun para kullanarak veya kullanmadan, kıt kaynakları çeşitli tür eğitim ve yetiştirme etkinliklerini üretmek ve bugün veya yarın tüketmek üzere, toplumun çeşitli bireyleri ve grupları arasında, dağıtma konusunda yaptıkları teşvikleri inceleyen bir bilim dalıdır (Ünal, 1996: 12).

Eğitim ülke kalkınmasında önemli bir role sahiptir. Gerçek kalkınmanın birçok ülke tarafından fark edilip dikkate alınan yanı, bilgi ve belge üretimi, “Beşeri Sermaye” kavramını ekonomik analizlere sokarak gelişiminde büyük bir rol oynamıştır. Tüm bunların sonunda eğitimin önemi son çeyrek yüzyılda o kadar artmıştır ki ülkelerarası gelişme farklılıkları parasal büyüklükler yerine insani gelişme endeksi (İGE) ile ölçülebilmektedir.

1960’lardan bu yana hızla gelişmiş olan eğitim ekonomisinin, ekonomi teorisi ve ekonomi araştırmalarının bir dalı olarak daha uzun bir geçmişi vardır. A.Smith, A.Marshall ve J.S Mill’in de dâhil olduğu birçok klasik iktisatçı 18. ve 19. yüzyılda, ulusal bir yatırım olarak eğitimi işaret etmişlerdir. Bununla beraber beşeri sermayeye yatırım kavramı konusu ve eğitim ile ekonomi arasındaki ilişkilere yönelik ilgi 1950’lerin sonları ile 1960’ların başlarında Birleşik Krallık ve ABD’de yeniden hareketlenmiştir. Bu yıllardan itibaren eğitim ekonomisi alanındaki araştırma ve yayınlar, eğitimin ekonomik büyümeye katkısı, eğitim yatırımlarının karlılığı, eğitilmiş insan gücünün ekonomik kalkınmadaki rolü, eğitimin

maliyeti, eğitimin finansmanı ve eğitimin gelir dağılımı ile refah düzeyi üzerindeki etkileri gibi daha güncel konuları da kapsayacak şekilde olağanüstü bir büyüme göstermiş (Yardımcıoğlu, 2012: 10).

Japonya, Almanya, ABD başta olmak üzere gelişmiş ekonomiler, beşeri sermaye unsurlarına yaptıkları yatırımlar sayesinde bugünkü gelişmişlik düzeyine ulaşmışlardır. Eğitim, işgücünün verimliliğini arttırarak ekonominin büyümesine katkı sağlamaktadır. Artan verimlilik değişik eğitim düzeylerindeki işgücünün elde ettiği kazançlarda farklılaşma şeklinde sonuçlanır. Eğitimle ücretler arasındaki pozitif ilişki nedeniyle, politika yapıcıların çoğu, eğitimi eşitsizlikleri azaltan, büyümeyi teşvik eden, özellikle nüfusun en az eğitime sahip olan kesiminin niteliklerini geliştirmeye yarayan etkili bir araç olarak görmektedirler (Tsakoglou ve Cholezas, 2005: 1).

Eğitim, tecrübesiz ve beceriden yoksun olan insanı, hem geleneksel ekonomi hem de modern ekonomi için gerekli olan becerilerle donatarak daha üretken bir beşeri sermayeye dönüştürmektedir. Eğitim, nüfusun veya işgücünün kabiliyetlerinin iyileştirilmesini sağlayarak ekonomik büyümeye, üretkenliğe ve verimliliğe katkı yapmaktadır. Bu aynı zamanda nüfusun ve işgücünün kazançlarını da artırmaktadır (Tilak, 1989: 10).

Birey, firma ve toplumların geleceğine yatırım yapılmasıyla ilişkili olan eğitim, ekonomik ve sosyal yaşamdaki dönüşümde, diğer bir ifadeyle refah düzeyi ve yaşam kalitesinin artırılmasında, kritik bir rol üstlenmektedir. Bu bağlamda eğitim, ekonomik boyutta büyüme, rekabet gücü ve verimlilik artışı, sosyal boyutta ise yoksullukla mücadele, gelir dağılımının iyileştirilmesi, katılımcılık, sosyal uyum ve çevrenin korunması gibi politika alanlarının merkezinde yer almaktadır. Ekonomik ve sosyal dönüşümdeki stratejik önemi dolayısıyla eğitilmiş birey, firma ve ülkeler için en önemli yatırım malı konumuna gelmiş; eğitimin niteliksel ve niceliksel olarak iyileştirilmesi ve eğitimde fırsat eşitliğinin sağlanması politika gündeminin ön sırasına yerleşmiştir (Saygılı, Cengiz ve Yavan, 2006: 15).

Ülkelerin büyüme ve gelişmişliğine doğrudan etki eden ve kalkınma carisi olarak nitelendirilen eğitim harcamalarının yıllar itibariyle bütçeler içindeki payının arttığı görülmektedir. Eğitim harcamalarındaki görece artışın nedeni eğitim faaliyetinin diğer alanların temel yapısını ve iktisadi büyüme ile kalkınmanın belirleyici unsurunu oluşturmasıdır. Çağdaş ve gelişmiş insan profili, ekonomik ve teknolojik gelişmelere ve bunların yol açtığı değişime göre sürekli kendini yenileyebilen bilinçli ve üretken insandır. Bu niteliklere sahip insan yetiştirmek gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin en önemli

amaçlarından biridir. Bir başka açıdan günümüzde işsizlik sorunu, giderek niteliksel bir sorun haline dönüşmektedir. Bu yüzden eğitim harcamaları iktisadi büyüme gibi birçok problemin çözümü için de önem arz etmektedir (Akçacı, 2013: 67).

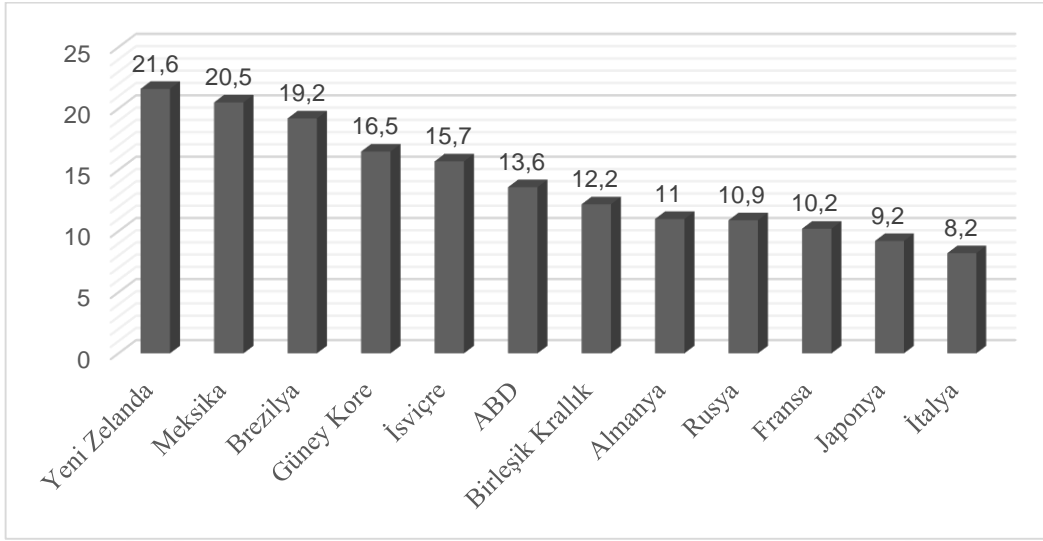
Ülkelerin kalkınmasında önemli bir role sahip olan eğitim bir taraftan kalkınma sürecinde ihtiyaç duyulan nitelik ve nicelikte işgücü sağlama fonksiyonunu yerine getirirken; diğer bir taraftan bilgi üretme ve yayma fonksiyonu ile ülkelerin modern üretim teknolojilerini takip etme, geliştirme ve üretim sürecine aktarmasına katkı sağlamaktadır. Eğitim seviyesi yükseldikçe işgücünün verimliliğinin artması; ülkelerin rekabet gücünü olumlu etkilemekte ve dışa açılmalarını kolaylaştırmaktadır. Ülkeler için eğitimin işte tüm bu etkileri düşünüldüğünde eğitim harcamaları, ülke için hayati öneme sahip olmaktadır.

Eğitimde harcama eğitimin planlama, yatırım ve üretim sürecinin gerçekleştirilmesi için kullanılan parasal kaynakların tümüdür (Adem, 1993: 94).

Eğitim harcamaları, kamu sektörü tarafından gerçekleştirilen en önemli sosyal harcamalardandır. Birçok gelişmiş ülkenin bütçesi incelendiğinde, büyüklük olarak, savunma harcamalarından sonra ikinci sırada eğitim harcamalarının yer aldığı görülür. Bunun nedeni, eğitim faaliyetinin diğer alanların temel yapısını ve iktisadi büyüme ile kalkınmanın belirleyici unsurunu oluşturmasıdır. Eğitim harcamaları tüm sosyal harcama grubu içinde konsolide bütçede nispi ağırlığı en fazla olan kalemi oluşturmaktadır. Toplam sosyal nitelikteki harcamaların yaklaşık %70-75'i eğitim harcamalarına ayrılmaktadır (Karaarslan, 2005: 43).

Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü (OECD), 2015 yılı toplam kamu harcamalarından eğitime en fazla pay ayıran ülkeler sıralamasına göre dünyada eğitime en fazla pay ayıran ülke Yeni Zelanda olurken, listede Türkiye yer almıyor. Yeni Zelanda bütçesinin %21,6'sını eğitime ayırırken, ikinci sırada yer alan Meksika %20.5'ini, üçüncü sıradaki Brezilya ise bütçesinin %19.2'sini eğitime ayırmaktadır (Şekil 1).





**Kaynak:** OECD (2015). Education at a glance: Indicators.

**Şekil 1:** 2015 Yılında Eğitime En Fazla Pay Ayıran OECD Ülkeleri (%)

Dünyanın en geri kalmış ülkeleri eğitim göstergeleri bakımından da en dezavantajlı ülkeleridir. Gelişmiş ülkelerin en önemli avantajı; iyi eğitilmiş, nitelikli, teknoloji ve üretim sürecindeki değişimlere ayak uydurabilen işgücüne ve yüksek bilgi üretme kapasitesine sahip olmalarıdır. Bu yönleriyle eğitim, ülkelerin refah ve ilerlemesinde önemli rol oynamaktadır. Eğitim için yapılan harcamaların ülkelerin ekonomik kalkınmasında önemli bir misyon üstlenmesi ona yatırım malı; sağladığı kısa süreli faydalar da tüketim malı olma özelliği kazandırmaktadır. Bu nedenle uzun yıllar boyunca eğitim hizmetlerinde ortaya çıkan maliyetin nasıl karşılanacağı, kamu tarafından mı yoksa özel kesimce mi finanse edileceği konusu çok tartışılmış olmasına rağmen, halen tüm ülkelere bir görüş birliğine varılamamıştır.

Eğitim hizmetlerinin yapısından kaynaklanan özellikler nedeniyle, tüm yarı kamusal mallarda olduğu gibi, hizmetin toplumun gelecek bütün talepleri tüm ülkede karşılayacak düzeyde kamu kesimince üretilmesi zorunludur. Çünkü eğitim düzeyinin yükselmesi, iktisadi büyüme ve kalkınmayı artırarak milli gelirinde aynı yönde gelişimini sağlayacaktır. Ancak özel sektörün de başta yükseköğretim olmak üzere eğitim hizmeti arz etmesi, eğitim hizmetinin niteliğinin yükseltilmesi açısından fayda sağlayacaktır (Karaarslan, 2005: 42).

Dünyadaki uygulamalara bakıldığında, eğitim hizmetlerinin kamusal bir hizmet olarak algılanarak tamamen devlet tarafından finanse edildiği, ilk ve ortaöğretimde eğitimin yarı kamusal bir hizmet olarak, yükseköğretim kademesinde ise daha çok özel hizmet olarak

ele alındığı ve eğitimin finans yükünün buna göre paylaşıldığı devletler bulunmaktadır. Türkiye’de ise geçmiş dönemlerde kamu tarafından karşılanan eğitim hizmeti çeşitli politikalarla etkilenerek zamanla özele kaymış ve günümüzde de kamu finansmanı ile birlikte özel finans kaynaklarının da olduğu bir hizmet sektörü haline gelmiştir (Ulusoy, 2013: 10).

Tablo 1’de, Türkiye’de 2002 yılı temel alınarak eğitim harcamalarının kaynaklara göre dağılımı görülmektedir. Buna göre, Türkiye’de eğitim harcamalarına en fazla kaynak %64.81 ile merkezi devlet bütçesinden sağlanmaktadır. İkinci sırada %32.85 hane halkları kaynakları yer almaktadır. Eğitim harcamalarını %0.09 ile en alt sırada uluslararası kaynaklar oluşturmaktadır.

**Tablo 1:** 2002 Yılı Türkiye Eğitim Harcamalarının Finansman Kaynaklarına Göre Dağılımı (%)

Finansman Kaynakları	Toplam Harcama Miktarı (TL)	(%)
Toplam	20.155.207.668.725.300	100
Merkezi Devlet	13.062.138.408.263.000	64.81
Yerel İdareler	141.042.192.628.948	0.7
Özel -Tüzel Kişi ve Kuruluşlar	313.006.080.551.370	1.55
Hane halkı	6.620.064.983.244.140	32.85
Uluslararası Kaynaklar	18.956.004.037.845	0.09

**Kaynak:** TÜİK (2015). Türkiye eğitim harcamalarının finansman kaynaklarına göre dağılım miktarı.

Eğitim hakkı, bireyin ufkunun sınırlarını genişleten, onun gizil güçlerini ortaya koyan ya da bu gizil güçlerinin farkındalığını artıran, bireyin kendine duyduğu özgüveni besleyen ve bireyin içinde bulunduğu toplumda, doğasına uygun olarak kazanımlar elde etmesine olanak sağlayan ya da sağlaması gereken bir ön koşul veya istem biçiminde tanımlanabilir. Bireyin yaşamının zenginleşmesi ve anlam kazanmasında son derece etkili olan böylesi bir haktan herkesin, aynı nitelikte ve eşit olarak yararlanması, bu hakkın doğasına en uygun olanıdır (Yolcu, 2007: 24).

Tablo 2’de Türkiye’de 2011- 2014 yılı eğitim harcamalarının kaynaklara göre dağılımı gösterilmektedir. Buna göre 2011 yılında 73.592 milyon TL olan toplam eğitim harcamaları, 2012’de 88.313 milyon TL ve 2013’te 100.340 milyon TL’ye yükselmiştir. Türkiye eğitim harcamaları 2014 yılında, 2013 yılına göre %13.2 artarak 113 milyar 571 milyon TL olmuştur. Eğitim harcamalarının 2014 yılı, kaynak dağılımına bakıldığında zaman %76. 25 ile merkezi devlet bütçesi tarafından finanse edildiği ve ikinci en büyük payı ise %19. 8 ile hane halklarının eğitime harcadıkları kaynak görülmektedir.

**Tablo 2: 2011-2014 Dönemi Finans Kaynaklarına Göre Eğitim Harcamaları (milyon TL)**

Finansman Kaynakları / Yıl	2011	2012	2013	2014	2014 (%)
Toplam	73 592,3	88 313,1	100 340,2	113 570,9	100
Merkezi Devlet	56 238,5	65 321,1	74 832,7	86 596,6	76,2
Yerel İdareler	2 124,9	2 441,4	3 815,6	1 693,9	1,5
Özel-Tüzel Kişi ve Kuruluşlar	1 467,0	1 622,5	1 799,1	2 188,1	1,9
Hane halkı	13 649,6	18 567,8	19 385,0	22 470,9	19,8
Uluslararası Kaynaklar	112,3	360,1	507,8	621,3	0,6

**Kaynak:** TÜİK (2015). Eğitim harcamaları istatistikleri.

Tablodaki verilere göre 2002 yılından 2014 yılına gelindiğinde toplam eğitim harcamaları içerisindeki hane halkları harcamalarının toplam devlet (merkezi ve yerel) eğitim harcamalarına oranı 2002 yılında %50.15 iken, bu oran giderek azalmış ve 2014 yılında %25.48'e düşmüştür.

Bir başka açıdan bakıldığında 2002 yılından 2014 yılına kadar hane halkları eğitim harcamaları %239.43 artmışken, toplam devlet harcamalarında bu oran %568.71 seviyelerine çıkmıştır. Buna göre, eğitimde hane halklarına nispeten devlet harcamalarının daha fazla arttığı görülmektedir. Hane halklarının maliyet yükünün azaltılması, bireylere eğitim olanaklarının daha çok sunmasına ve dolayısıyla eğitimde fırsat eşitliğine katkı sağlamaktadır. 2015 OECD raporunda da en büyük sorun, eğitim maliyetlerinin karşılanması ve eşitsizliklerin giderilmesi olarak gösteriliyor. OECD Eğitim Raporu'nun Türkiye'ye bakan yönüyle ilk, orta ve yüksek eğitime ayrılan mali kaynak %65 yükseldi. Aynı dönemde öğrenci sayısının %7 arttığı hesaba katıldığında, öğrenci başına %55 daha fazla harcama yapılmıştır.

Ayrıca Türkiye fırsat eşitliğini geliştirmek için, kamu harcamalarından eğitime daha çok pay ayırarak, eğitime ciddi yatırımlar yapmalı ve kamu okulları ile özel okullar arasındaki teknik donanım farkını hızla ortadan kaldıracaktır. Genel olarak eğitim hizmetlerinin finansmanı kamu ve özel kaynaklarından karşılanmaktadır.

### 2.2.1. Kamusal Harcamalar

Mal ve hizmetlerin finansmanının kamu tarafından sağlandığı finansman türü kamu finansmanı olarak tanımlanmaktadır. Kamu harcamaları için devlet tarafından vergi, borç ve diğer kamu gelirlerinden karşılanan harcamalardır da denilebilir (Ergen, 1999: 9). Toplum halinde yaşamaktan dolayı ortaya çıkan toplumsal ihtiyaçların karşılanması da devletin görevidir. Devletin toplumsal ihtiyaçları karşılamak için yaptığı hizmetler ise kamu hizmeti olarak adlandırılır. Toplumsal ihtiyaçları karşılamak amacıyla, devlet tarafından yapılan harcamalara, kamu harcamaları denilmektedir (Akdoğan, 2008: 60).

Kamu harcamaları sadece toplumsal ihtiyaçlar için değil aynı zamanda devletin günün koşullarına göre değişen fonksiyonları için de yapılabilir. Ekonomik, mali, sosyal ve uluslararası alanda meydana gelen gelişmeler neticesinde gelir dağılımını düzeltme, ekonomik kalkınma ve tam istihdam gibi fonksiyonlar üstlenen devlet kamu harcamaları gerçekleştirebilmektedir. Devletin yüklenmiş olduğu mali ve mali olmayan, özellikle ekonomik ve sosyal nitelikteki görevlerini gerçekleştirebilmek için kamu harcamalarını bir araç olarak kullanması, kamu harcamalarını önemli bir konu haline getirmiştir. Kamu harcamalarını dar ve geniş anlamda tanımlamak mümkündür (Tuncer, 2013: 6).

Dar anlamda kamu harcaması aynı zamanda hukuki tanım olarak da nitelendirilmekte ve klasik maliye anlayışı görüşünü yansıtmaktadır. Bu tanımlamaya göre, bir harcamanın kamu harcaması olarak gösterilebilmesi için harcamayı yapan birimin hukuki kişiliğine bakılır. Bu çerçevede kamu hizmetlerinin bedeli, merkezi devlet yönetimi ve mahalli idare yönetimleri tarafından karşılanıyorsa kamu harcaması olarak tanımlanmaktadır (Nadaroğlu, 1996). Zaman içerisinden değişen devlet fonksiyonları nedeniyle hukuki tanım veya başka bir ifadeyle dar anlamda kamu harcaması tanımlaması yetersiz kalmıştır. Siyasi ve ekonomik gelişmeler devletin sadece kamu kesiminde değil aynı zamanda özel kesimde de faaliyette bulunmasına ve müdahale etmesine sebep olmuştur. Bu durumda kamu ile özel kuruluşlar arasındaki fark belirsizleştiği için farklı bir tanımın yapılması kaçınılmaz hale gelmiştir (Tuncer, 2013: 5). Geniş anlamda Kamu Harcamaları, değişen devlet fonksiyonları, bilim insanlarının kamu harcamalarını tanımlamada geniş bir saha oluşturmalarını gerektirmiştir. Eker (1996)'e göre kamu harcamalarında devletin çeşitli amaçlarla oluşturduğu ve tıpkı özel kesim kuruluşları gibi piyasaya mal ve hizmet arz eden teşekküllerinin harcamaları da dikkate alınmalıdır. Ayrıca devletin çeşitli kurum ve kuruluşlara bazı hedeflere ulaşmak, belirli politikalara işlerlik kazandırabilmek için vergi muafiyeti getirmesi de dolaylı olarak kamu harcaması sayılabilmektedir (Aksoy, 1994).

Geniş anlamda kamu harcamaları ise sadece devlet ve mahalli idarelerin bte ödemelerini değil, iktisadi devlet teşekkülü harcamalarını, sosyal sigorta harcamalarını, topluma yararlı hizmetler gören kurumların ödemelerini, vergi muafılık ve indirimleri ile özel kişilerin yaptıkları bağış ve yardımları içeren bir kavramdır (Aksoy, 1994).

Bir başka tanımlamada kamu harcaması, devletin mal varlığından kamu yararına ve bir kamusal ihtiyaç için, belli yöntemlere göre harcama yapılması şeklindedir (Eker, 2005: 54). Bu tanımlamadan anlaşılacağı üzere, bir eğitim harcamasının kamusal nitelik taşıması öncelikle kamu kaynaklı olmasına, daha sonra ise kamu yararı amacıyla yapılmış olmasına

bağlıdır. Tüm bu tanımlamalara göre, devletin merkezi yönetim teşkilatı ve yerel idareler ile kamusal niteliğe haiz tüm kurum ve kuruluşların eğitim hizmeti sunmak amacıyla yaptıkları giderler kamusal nitelik taşıyan eğitim harcamalarıdır.

Kamunun eğitim harcamalarını karşılamasındaki bir neden eğitimin bireysel yararlar birlikte dışsal yararlar üretmesidir. Eğitim, bireyleri gelecek yaşantılarına hazırlama işlevinin yanı sıra ömür boyu elde edecekleri gelir üzerinde doğrudan etkiye sahip olup bireysel yararlarının dışında kişilerin gelir sahibi olması toplumun tümüne fayda sağlamaktadır. Çünkü eğitim alan birey sahip olduğu meslek itibarıyla hem toplumun nitelikli işgücünü karşılamakta hem de kendi ihtiyaçlarını devletin yardımı olmadan karşılayabilmektedir (Taytak, 2007: 44).

Diğer bir neden de devlet, ideolojik ve siyasal nedenlerden dolayı eğitim harcamalarını üstlenir. Devletin varlığını devam ettirebilmesi için eğitim harcamalarını üstlenmesi hayati öneme sahip bir olgudur. Çünkü eğitim sosyolojik, iktisadi ve siyasi düzeni devam ettirmek için verilir. Ne kadar özgürlükçü olursa olsun devlet, vatandaşlarına kendi toplumunun ayakta kalmasını sağlayacak ortak değerleri ve siyasal kültürü kazandıramazsa varlığını sürdüremez. Hiçbir devletin kendine düşman gençler yetiştiren bir eğitim sisteminin kurulmasına izin vermesi beklenemez (Sakallı, 2010: 18).

Devletin eğitim harcamalarını karşılamasının başka bir nedeni de hakkaniyet ve eşitliğe ilişkin endişelerdir. Kamu, yapmış olduğu eğitim harcamalarıyla eğitim olanaklarını hakkaniyete uygun olarak ve eşit biçimde dağıtmayı amaçlar. Çünkü devlet, eğitim harcamalarının hakkaniyete uygun olarak toplumda fırsat eşitliği sağlayacak şekilde yapılması gerektiğini bilir. Öyle ki eğitim alanındaki eşitsizliklerin doğuracağı sonuçların ülke yaşamındaki her şeyi olumsuz etkileyeceğinin de farkındadır (Ünal, 1996: 312-313).

Bir harcamanın kamu harcaması niteliğine sahip olması harcamayı yapanın hukuki kişiliğine bağlı olduğu için harcamayı şayet bir kamu tüzel kişisi yapıyorsa kamu harcaması, gerçek kişilerle özel hukuk tüzel kişileri tarafından yapılıyorsa özel harcama olarak addedilir (Nadaroğlu, 1996).

OECD'nin yayımlanan 2015 Eğitim Raporuna göre, OECD ülkelerinde eğitim harcamalarının %83,5'i kamu kaynaklarından karşılanmaktadır ve OECD ülkeleri GSMH'lerinin %5,3'ünü eğitime harcamaktadır (OECD, 2015). Türkiye de ise toplam eğitim bütçesinin Gayri Safi Yurt İçi Hâsıla (GSYH), oranı 4,14'dür (MEB, 2015).

Türkiye'de kamu eğitim harcamaları ve kurumları dışında, her geçen gün biraz daha büyüyen özel eğitim ve özel eğitim harcamaları da büyük yer tutmaktadır.

### 2.2.2. Özel Harcamalar

Özel kişi ve kuruluşlar, hane halkları ve özel eğitim kurumlarının eğitim hizmeti için yapmış oldukları yatırımlar, özel eğitim harcaması olarak tanımlanabilmektedir. Türkiye de hemen hemen bütün eğitim aşamalarında özel eğitim yatırımlarını görmek mümkündür.

Eğitime yapılan özel harcamalar içerisinde hane halkının payı önemli bir göstere olarak kabul edilmektedir. Belli bir yaşa kadar olan zorunlu eğitimi alabilmesi için aileler çocuklarına, elbise, defter, kitap vb. özel harcamalar yapmaktadırlar. Bazı aileler ise çocuklarını daha iyi eğitim alabilmeleri için özel okullara göndermekte veya özel dersler almalarını sağlamaktadırlar.

Eğitimin özel finansman türünde, zorunlu eğitim dışında kalan eğitimin tamamen özel kesim tarafından finanse edilmesinde, devletin de yatırım ve gelir vergisi kolaylıkları sağlaması beklenir. Dolaylı finansman olarak da adlandırılan bu modelle, eğitim özel (kişisel) mal olarak görülmektedir. Eğitimin maliyetini özel kesim üstlenerek eğitimden yararlananlar, eğitimin bedelini öder. Devlet de öğrencilere kredi ya da hibe yoluyla satın alma gücü transfer eder. Ayrıca devlet vergi muafiyeti getirme veya öğretmen maaşlarını doğrudan destekleme biçiminde de özel kesimi destekler (Kavak ve Burgaz, 1994: 13). Özel finansman çeşidinde her okulun kendi ihtiyaçlarını kendisinin karşılaması istenmektedir. Özel finansmanda eğitimin parasal maliyetinin ailelere yıkılmasıyla öğrenciler, ailelerinin finansmana katılımı doğrultusunda eğitimden yararlanıp maddi katılımları oranında kalite elde etmektedir (Ulusoy, 2013: 10).

OECD 2015 raporu, 2011 verilerine göre eğitim harcamalarının Şili’de %22’si, Kore’de %19’u, Meksika’da %17’si ve Türkiye’de yaklaşık olarak %13’ü kamu fonları dışındaki özel (hane halkları) kaynaklarca karşılanmaktadır. Estonya ve Finlandiya’da ise bu oran %1’in bile altındadır. Böylece Şili, Kore ve Meksika eğitim finansmanında ailelerin eğitim harcamalarını daha fazla üstlendiği, özel finansman modelinin uygulandığını göstermektedir.

Kaynak sağlama konusunda her dönem çeşitli sıkıntılar yaşanmaktadır. Kamunun eğitime yeteri kadar kaynak ayıramaması, bireylerin eğitime yaptıkları ayni ve nakdi bağışların ülkemiz genelinde düşük olması, yöneticileri de okullarına özel finansman sağlama konusunda yeni arayışlara sevk etmiştir. Örneğin Siirt Valiliği, eğitime katkı sağlamak amacıyla yeni bir yöntem kullanarak okulların adlarını satışa çıkarmıştır. 2009 yılı itibariyle Siirt genelinde adları satışa çıkarılan 39 ilköğretim okulu ve 4 lisenin isimlerine talip olanlar

maliyetin %50'si civarında bir katkıda bulunmaktadır. Bu katkı da yapılan okulların büyüklüklerine göre 75 milyar ile 150 milyar arasında değişmektedir (Ulusoy, 2013: 25).

Özel okulların finansmanı konusu, Özel Öğretim Kurumları Kanunu'nun 12. ve 13. maddelerinde düzenlenmiştir. Bu düzenlemeye göre, özel okullar öğrenim ücreti alabilirler. Özel nitelikli eğitim harcamalarını en fazla yapan kesim hane halklarıdır geri kalanı ise eğitim kurumları ile özel kişi ve kuruluşlar olmaktadır. Kamu yararına çalışan dernekler tarafından açılan özel eğitim kurumlarına, öğrenci kontenjanının belirlenen yüzdelik oranlarla yoksul öğrenciler için ücretsiz tahsis etme koşuluyla devlet tarafından ek mali yardımlarda sağlanabilmektedir. Bu yardımlar, gündüzlü her öğrenci için devletçe verilen burs miktarı kadar, yatılı her öğrenci için de, parasız yatılı bir öğrenciye devlet tarafından yapılan harcama kadardır (MEB, 2007). Özel öğretim kurumları bu şekilde, başka işletmeler gibi, kamu yatırım teşviklerinden yararlanabilmektedirler.

Ayrıca Türkiye'de 8.2.2007 tarihli ve 5580 sayılı Özel Öğretim Kurumları Kanununun Ek 1 inci maddesinin ikinci, üçüncü, dördüncü, beşinci ve sekizinci fıkralarında (MEB, 2007):

- Bu Kanun kapsamında örgün eğitim yapan özel ilkokul, özel ortaokul ve özel liselerde öğrenim gören Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı öğrenciler için, resmî okullarda öğrenim gören bir öğrencinin okul türüne göre her kademedeki okulun öğrenim süresini aşmamak üzere, eğitim ve öğretim desteği verilebilir. Bu fıkra kapsamındaki eğitim ve öğretim desteğinden özel okul öncesi eğitim kurumlarından eğitim alanlar da, 48-66 ay arasında olmak şartıyla en fazla bir eğitim-öğretim yılı süresince yararlandırılabilir.
- Eğitim ve öğretim desteği, Bakanlıkça eğitim kademelerine göre her bir derslik için belirlenen asgari öğrenci sayısının üzerinde ve her hâlükârda derslik başına belirlenen azami öğrenci sayısını geçmemek üzere verilebilir. Eğitim ve öğretim desteği verilecek toplam öğrenci sayısı her yıl Maliye ve Mili Eğitim Bakanlığınca müştereken belirlenir.

Milli Eğitim Bakanlığı'nca, özel okullara eğitim öğretimde devlet desteği kapsamında verilen teşvikin 2015-2016 eğitim ve öğretim yılında, 5580 sayılı Kanun kapsamında açılan özel okul öncesi, ilkokul, ortaokul ve ortaöğretim okul türlerinde öğrenim görecektir öğrencilere verilecek eğitim ve öğretim desteği tutarları ile ilk defa destek verilecek öğrenci sayılarını Tablo 3'deki şekliyle açıklamaktadır.

**Tablo 3: 2015 – 2016 Eğitim ve Öğretim Yılı Devlet Desteği Verilen Okul Türleri, Destek Tutarları ve Öğrenci Sayıları**

Okul Türü	Destek Tutarı (TL)	Destek Verilecek Öğrenci Sayısı
Okul Öncesi	2.680	20.000
İlk Okul	3.220	50.000
Ortaokul	3.750	50.000
Lise	3.750	110.000
Temel Lise	3.220	
TOPLAM	.....	230.000

**Kaynak:** Resmi Gazete (25.07.2015). Sayı: 29425

Tablo 3’de görüldüğü gibi, 2015-2016 eğitim ve öğretim yılında okul kademe ve türleri için 230 bin, önceki yıllarda destek verilen öğrenci sayısı dâhil toplam 350 bin öğrenciye eğitim ve öğretim desteği verilmektedir.

Eğitimde piyasa talep ve arz şu şekilde oluşmaktadır. Yoğun dışsallıklar içermekle birlikte bütün sektörlerle yetişmiş insan gücü sağlayan eğitim sektöründe eğitim arzı ve talebinin dengeli olması çok önemlidir. Özellikle zorunlu eğitim süresinin 8 yıldan “4+4+4” şeklinde kademeli olarak 12 yıla çıkarıldığı düşünüldüğünde, gerek kamu gerekse özel sektör kuruluşlarınca mevcut altyapının geliştirilmesi ve gerekli diğer düzenlemelerin yapılması daha da önemli hale gelmiştir. Sağlık ve diğer hizmetlerinin aksine eğitim planlaması ve diğer çalışmalar yoluyla tüketim talebi önceden belirlenebilir bir hizmet olarak eğitim hizmetinde arz, talepten önce piyasaya sunulmalıdır. Çünkü artan nüfusla birlikte diğer faktörler de eğitim talebini ortaya çıkaracaktır. Piyasanın emek talebine anında cevap verebilmek için arzın piyasaya önceden sunulması gerekmektedir. Eğitim talebinin oluşmasıyla birlikte eğitim arzının hemen sunulabilmesi için zamana ihtiyaç vardır. Özel eğitim kurumları kuruluş felsefeleri gereğince eğitim talebi oluşmadan piyasaya eğitim hizmeti arz etmezler. Bu durum bazı sorunların ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Ortaya çıkabilecek muhtemel sorunları çözmeye devreye kamu sektörü girmektedir. Kamu sektörü özel eğitim kurumlarının eğitim arzı içindeki payının artırılması ve eğitim talebinden önce piyasaya eğitim hizmeti arz etmelerini sağlaması konusunda öncü olmalıdır. Bu nedenle az gelişmiş gelişmekte olan ülkeler kalkınmaları için önemli bir güç olan eğitim ve eğitim arzı konusunda yatırımlar yapmalı, eğitim harcamalarını niteliksel gelişme sağlayacak şekilde arttırmalı ve eğitim talebinin eğitim arzıyla dengeli olmasını sağlamalıdır (Ayrangöl ve Tekdere, 2014: 4-5).



Ülkeler sosyal eşitsizliği azaltmak, bireysel ve sosyal kalkınmaya katkı sağlamak, üretkenliği ve verimliliği arttırmak ve ekonomik büyümeyi geliştirmek amacıyla eğitim ve öğretim kurumlarına yatırım yaparlar.

Küresel dünya sistemi incelendiğinde gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler arası büyüme ve kalkınma göstergelerine bakıldığı zaman gelişmiş ülkelerin başarılı bir büyüme sürecine girmelerinin arkasında niceliksel değişkenlerle beraber nitel değişkenlerin de önemli bir yer tuttuğunu söylememiz mümkündür. Büyüme için en önemli unsurların başında yer alan fiziksel sermaye stoğunun yanında, bu fiziksel sermaye stoğu yoluyla gerçekleşecek olan teknolojik ilerlemeye adapte olacak bir iş gücü profilinin bulunması ülkeler açısından olmazsa olmazlarından. Bilakis dünyada Güney Kore, Singapur, Hindistan ve Tayvan gibi ülke örnekleri incelendiği zaman bu ülkelerin fiziksel sermaye stoğunu arttırmalarından ziyade beşeri sermaye stoğunu arttırdıkları görülmektedir (Cengiz, 2013: 68).

İnsanlık tarihi boyunca toplumlar, çeşitli aşamalardan geçmiştir. Bu aşamalar, toplumsal, siyasal ve ekonomik olmak üzere birçok alanda önemli sonuçlar doğurmuştur. Günümüzde bu aşamaların geldiği en son nokta bilgi toplumu ve buna bağlı olarak bilgi ekonomisi aşamasıdır (Solak ve Sarıdoğan, 2012: 185).

İşgücü tarafından içerilen bilgi, becerilerin tümü olarak tanımlanan beşeri sermayede, bilginin elde edilmesi eğitim sayesinde olmaktadır. Eğitimin birçok yönüyle beşeri sermayenin en önemli unsuru olarak kabul edilmesinin altında verimliliği artırması yatmaktadır (Türkmen, 2002: 7).

Beşeri sermaye kavramı, insanların, yaşam boyu kazançlarını arttırarak gelecekteki gelirlerini yükseltecek olan, eğitim, yetiştirme veya diğer etkinlikler ile kendilerine yatırım yapmaları olarak tanımlanmaktadır. Eğitim, tecrübesiz ve beceriden yoksun olan insanı, daha üretken bir “beşeri sermayeye” dönüştürmektedir. Beşeri sermayenin temeli ise eğitimin işgücünün verimliliğini artırması yoluyla ekonomik büyümeye öncülük edeceği tezine dayanmaktadır (Yardımcıoğlu, 2012: 10). Bu tanımlamalardan anlaşılacağı üzere eğitim, toplumun beşeri sermaye birikimini arttırması açısından çok önemli bir faktördür. Beşeri sermayenin temel kaynağı eğitim, kişilerin gelir düzeylerini arttırarak emek piyasasında katma değeri yüksek iş bulmalarında en etkili faktör olarak kabul etmektedir.

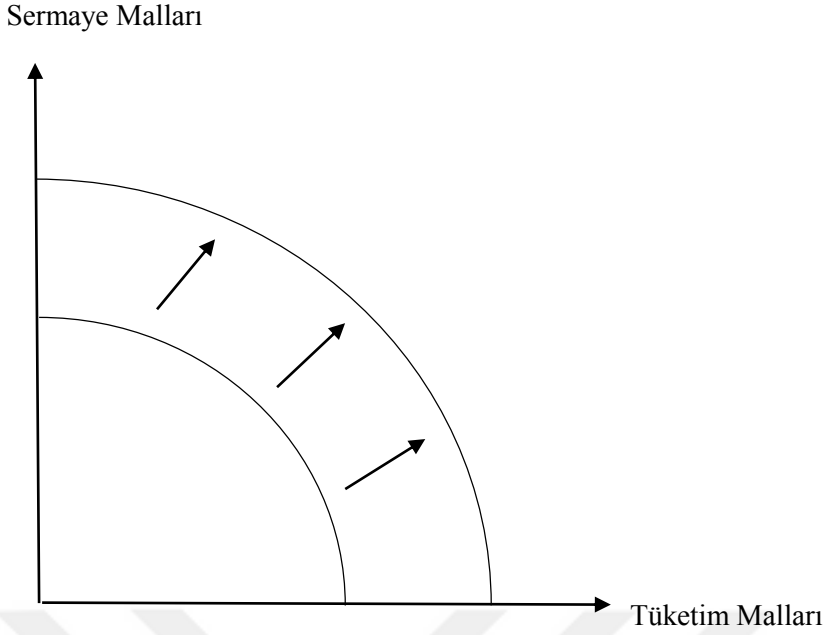
Ekonomistler eğitimin birçok kanaldan büyümeyi etkilediğini ifade etmektedirler. Bu ilişki sadece bireysel anlamda artan beşeri sermaye ile değil çok çeşitli dışsallıklardan kaynaklanmaktadır. En gelişmiş ülkelerin çok sıklıkla tartıştıkları dışsallıklar, eğitim

yatırımlarının teknolojik yenilikleri teşvik etmesi noktasında şekillenmektedir. Böylece sermaye ve emek gücü daha verimli hale gelmekte, gelir artışı ortaya çıkmakta, büyüme ve kalkınma gerçekleşmektedir (Ayrangöl ve Tekdere, 2014: 6).

### **2.3. Ekonomik Büyüme**

Büyüme kavramının çeşitli tanımları yapılabilmektedir. Ekonomik büyüme en genel yaklaşımla, ekonomide mal ve hizmetlerin üretilebilme gücünün artırılması veya bir ülkenin milli gelirinde ortaya çıkan artış olarak tanımlanmaktadır. Büyüme, bir toplumun sahip olduğu üretim faktörlerini daha verimli kullanmak suretiyle, üretimini nitelik ve nicelik olarak artırması ve böylelikle ülke insanlarının ekonomik refahının sürekli yükseltilmesi olarak tanımlanabilir (Karagül, 2002). İktisadi büyüme, kişi başına reel (yani fiyat değişmelerinden arındırılmış) hasıladaki artışları ima eder. Bu artışlar, ancak uzun dönemde ülkenin üretim ölçeğinin veya potansiyelinin genişlemesi veya daha üretken kullanılması sayesinde (yani üretim faktörlerinin miktarlarındaki ve/veya üretkenliklerindeki artışlarla) ortaya çıkartılabileceğinden, iktisadi büyüme sorunu, genellikle bir uzun vade sorunu olarak kabul edilir. Büyüme, bu nedenle makroekonomik anlamda daha çok arz cephesince belirlenir. Diğer bir ifadeyle, bir ülkenin üretim olanakları eğrisinin dışarıya veya uzun dönem toplam arz eğrisinin sağa doğru kaymasına yol açan sebepler, iktisadi büyüme kuramlarını konusunu oluşturur. Bu kaymaların arkasında, hükümetlerin, üretim faktörlerini verimliliklerini artırıcı eğitim ve teknoloji politikalarının ve fiziki sermaye stokunu artırıcı altyapı yatırımlarının da olabileceği açıktır (Kibritçioğlu, 1998: 207).

Ekonomik büyüme, mal ve hizmet üretim kapasitesindeki genişleme şeklinde tanımlanabileceği gibi reel gayri safi yurt içi hasılda (GSYİH) bir önceki döneme göre meydana gelen net artış olarak da tanımlanabilir. Ekonomik büyüme, Şekil 2’de görüldüğü üzere ülkenin üretim imkânları eğrisinde sağa doğru kayma şeklinde gösterilebilir (Parasız, 1997: 4).



**Kaynak:** Parasız, İ (1997). Modern büyüme teorileri. Dinamik makroekonomiye giriş. Bursa: Ezgi Kitabevi.

## Şekil 2: Ekonomik Büyümenin Üretim İmkânları Eğrisiyle Gösterimi

Ekonomik büyüme ve kalkınma, bu iki kavram literatürde çoğu zaman karıştırılmaktadır. Aslında bu iki kavram arasında önemli bazı farklılıklar vardır. Kalkınma, milli gelir artışının yanında üretim faktörlerinin etkinliğinin yükselmesi, sanayi sektörünün ihracattaki payının artması gibi yapısal değişiklikleri ifade etmektedir. Büyüme ise ulusal gelir düzeyindeki ve birey başına düşen ulusal gelirdeki artışı işaret etmektedir. Bu açıdan ekonomik büyüme sadece üretim ve milli gelirdeki artışları yansıtmaktadır.

Bu tanıma dayanarak, kalkınmanın büyümeden daha geniş anlamı olduğu söylenebilir. Kalkınma bir toplumun iktisadi yapısının yanında sosyal kültürel ve siyasi yapısında da değişimlerden bahseder. Diğer bir ifadeyle kalkınma, kişi başına gelir artışıyla beraber; az gelişmiş ülkelerdeki, yaşam standartlarının da gelişmiş ülkeler kadar yükselmesi, üretim faktörlerinin sadece miktar olarak değil nitelik olarak da artması ve milli gelir içinde sanayi sektörünün payının yükselmesi gibi yapısal değişikliklerdir (Telek, 2013: 34).

Büyüme ise kalkınmaya göre daha dar kapsamdadır. Sadece ülke ekonomisinde görülen rakamsal büyüklüklerle ifade edilmektedir. Örneğin; bir ekonomide gerçekleştirilen GSYH oranının bir önceki yıla göre artmasıyla veya azalmasıyla ifade edilir. Büyüme rakamları, o ekonomiye ait yapısal dönüşüm, sosyal ve kültürel gelişim hakkında bilgi vermemektedir. Bu nedenle, bir ülkenin büyümesi aynı zamanda kalkındığı anlamına gelmemektedir. Buna göre, her ekonominin amacı, ekonomik büyümeyle beraber yaşam

standartlarını yükseltecek şekilde, sosyal ve kültürel gelişimi sağlayacak; ekonomik kalkınma hızına ulaşmaktır (Kar ve Taban, 2005: 8-9).

Büyüme, az gelişmiş ve gelişmekte olan ekonomiler için kullanılabilir bir tanımdır. Kalkınma sadece gelişmiş ülkeler için kullanılabilir bir tanımdır. Az gelişmiş bir ekonomi, büyüme süreci içerisinde iken aynı zamanda kalkınmamış olabilir. Bir ekonomiyi iyileştirmek ve refahı arttırmak için, kalkınma sürecini başlatmak ve bu süreci sürdürülebilir kılmak şarttır (Han ve Kaya, 2012: 1).

Ekonomik büyüme, belirli bir amaç doğrultusunda, birçok bakımdan ölçülebilen ve çoğunlukla ekonomideki üretim kapasitesinde olan artışı ifade etmek için kullanılan bir kavramdır. Ekonomik büyüme, toplam sanayi ürünü olarak büyüme, milli gelir, toplam milli hâsıladaki artış veya kişi başına düşen ürün miktarındaki artış şeklinde birçok bakımdan ölçülebilir. Ekonomik büyümenin ölçüm yollarından hangisinin daha verimli olduğu, ölçümün hangi amaçla yapıldığına bağlıdır (Arı, 2010: 35).

Ekonomik büyüme kişisel geliri de kapsayan önemli bir göstergedir. Aslında, toplam büyüme bireylerin gelir düzeylerini etkileyen en önemli faktörlerden biridir. Bu sebeple toplam büyümenin belirleyicilerinin anlaşılması, dünyada bireylerin yaşam standartlarının nasıl artırılacağı ve bu sayede yoksulluğun nasıl düşürüleceğinin anahtarıdır (Yardımcıoğlu, 2012: 54).

Ekonomik büyüme, bir ekonomide üretimin ve kişi başına gelirin artmasıdır. Büyüme, daha çok nicelik bakımından ortaya çıkan bir değişiktir. Ekonomik büyüme, bu anlamda ülkenin üretken kapasitesini genişletmek için kullandığı araçlarla ilgili bir kavramdır. İşgücünün, doğal kaynakların, reel sermayenin miktarı, kalitesi ve toplumun teknolojik başarısı ekonomik büyümenin temel belirleyicileridir. Bu çerçevede ekonomik büyüme, üretken kapasiteyi belirleyen bu faktörlerin geliştirilip yaygınlaştırılması faaliyetlerini konu almaktadır (Açıkgöz, 2009: 79).

### **3. EKONOMİK BÜYÜMENİN KAYNAKLARI, ÖLÇÜLMESİ VE MODELLERİ**

Bu ana başlık altında ekonomik büyümenin kaynakları, ekonomik büyümenin ölçülmesi ve ekonomik büyümeyi ölçen modeller ele alınacaktır.

#### **3.1. Ekonomik Büyümenin Kaynakları**

Büyüme ülkelerin zenginliğini ifade ettiğinden iktisatçılar açısından kaynaklarını araştırmak günümüzde bile çok önemli bir konu hatta en önemli konu olmuştur (Hatiboğlu, 2000).

Ülkenin üretim olanakları eğrisinin dışarıya veya uzun dönem arz eğrisini sağa doğru kaydıran sebepler ekonomik büyüme teorilerinin konusunu oluşturmaktadır. Dolayısıyla hükümetlerin, üretim faktörlerinin verimliliklerini arttırıcı eğitim ve teknoloji politikaları ve fiziki sermaye stokunu arttırıcı altyapı yatırımları da yeni ekonomik büyüme teorilerinin konusunu oluşturmaktadır (Kibritçioğlu, 1998: 207). Ekonomik büyümede temel belirleyiciler; işgücünün kalitesi ve miktarı, doğal kaynakların miktarı ve kalitesi, reel sermayenin miktarı ve kalitesi, toplumun teknolojik seviyede gösterdiği başarı olarak sıralanmaktadır (Peterson'dan aktaran Güllap, 1994: 489).

Büyümenin kaynakları üzerine ilk çalışma R.Solow tarafından 1956 yılında yayımlanan *İktisadi Büyüme Teorisine Bir Katkı* adlı iktisadi büyüme ve kalkınma konusunda, bir makale ile iktisat yazınına girmiştir. Solow bu çalışması ile büyümenin kaynaklarını ABD için irdelemiş ve büyümenin nasıl açıklanacağını araştırmıştır.

İktisadi büyümenin bir ekonomide gerçekleşebilmesi için çeşitli unsurlara ihtiyaç vardır. Üretim faktörü olarak adlandırılan bu unsurlar, literatürde genellikle dört ana büyüme kaynağından söz edilmektedir. Bunlar: sermaye, işgücü, doğal kaynaklar ve teknolojik gelişmeden oluşmaktadır.

##### **3.1.1. Emek**

Ekonomik büyümeyi belirleyen faktörlerin başında işgücü gelmektedir. Üretime yönelen kas gücüne veya fikri güce dayalı çabaların tümü emek faktörünü oluşturur. Bir ülke ekonomisinde emek faktörünün miktarı o ülkenin nüfusu ile ilişkilidir; ancak nüfusun tümü emek faktörü sayılamaz. Toplam emek miktarı nüfusun içerisindeki aktif nüfusu (15-64 yaş arası) hesapladıktan sonra, aktif nüfusun içerisinde askerlik, öğrenim, hastalık gibi nedenlerle çalışmayanları ayırarak elde edilir (Pekin, 1995: 18).

Emek faktörü, eskiden nüfus artış hızına bağlı toplam işgücü artışı şeklinde düşünülürken, işgücü verimliliğinin üretim artışıdaki öneminin keşfedilmesiyle bu yaklaşım yerini hem işgücü artışını hem de işgücü verimliliğinin artışını dikkate alan beşeri sermaye yaklaşımına bırakmıştır (Üzümcü, 2002: 7). Burada işgücü verimliliği ve artışından kasıt beşeri sermaye faktörüdür. İşgücü tarafından içerilen bilgi ve beceri toplamı olarak tanımlanan beşeri sermaye kavramı, işgücünün verimliliğini arttırdığı için büyük önem taşır. Beşeri sermayenin, emeğin ve fiziki sermayenin yanında ayrı bir üretim faktörü olarak üretim fonksiyonuna alınması kabul görmektedir (Kibritçioğlu, 1998: 207-230). Üretime katılan kişinin sahip olduğu ve genel anlamda insanın niteliğini vurgulayan bilgi, beceri, tecrübe ve dinamizm gibi pozitif değerler beşeri sermaye olarak kabul edilmektedir.

Bir ülkenin mevcut nüfusunun yapısı, nüfus artışı ekonomik büyümeyi etkileyen faktörlerdir. Nüfus artışı beraberinde işgücünde artış meydana getireceğinden ekonomik büyüme açısından olumlu bir etmen olarak değerlendirilebilir. Ancak nüfusu meydana getiren herkes işgücüne katılamaz. Burada sorgulanması gereken işgücüne katılan nüfusun verimli olup olmadığıdır. Çünkü yüksek oranlı nüfus artışı emek arzında bir fazlalık oluşturabileceği gibi aynı zamanda gelişmekte olan ülkelerin ekonomilerinde hem olumlu hem de olumsuz etkiler meydana getirebilir. Gelişmekte olan ülkelere önemli olan işgücüne katılan nüfusun verimli niteliklere sahip olabilmeleridir. Vasıflı ve eğitilmiş işgücü olduğu takdirde söz konusu ülkelerde uygulanan ekonomi programlarının başarısından söz edilebilir (Berber, 2006).

Beşeri sermayenin üretkenliğini artırıcı faktörler, fiziki olanlar ve fiziki olmayanlar olarak iki kısma ayrılır. Fiziki olanlar, çalışma ortamının çalışanlarına sunduğu imkânlar, ödenen ücret düzeyi, beşeri sermaye ile fiziki sermaye arasındaki uyum ve tamamlayıcılık özelliğidir. Fiziki olmayan faktörler ise, çalışanın işine olan bağlılığını etkileyen unsurlar, sosyal sermaye ile beşeri sermaye arasındaki uyum ve diğer ahlaki ve sosyal değerlerdir (Karagül, 2003: 84).

Smith'e göre işgücünün büyümesi arz yönünden, nüfusa bağlıdır. Uzun dönemde; nüfus artışı yaşamı sürdürebilmek için gerekli mal ve hizmetlerin mevcut miktarına bağlıdır. Dolayısıyla ücret haddi nüfus artışını belirleyen çok büyük bir öneme sahiptir. Ücretler yüksekken erken evlenmeler çoğalır ve doğum oranı artar. Bu durumda, öyle bir ücret haddi düşünülebilir ki, ücret haddi ne nüfus artışına yol açacak derecede yüksektir ne de nüfus azaltacak kadar düşüktür. Nüfus miktarını belli bir seviyede sabit tutacak bu ücret haddine Smith en az geçim ücreti adını vermektedir (Kıraçlar, 2005: 21).

Smith'in emek piyasası teorisini iki öneri ile özetleyebiliriz. Birincisi emek artışını sermaye ve gelirdeki artışa bağlamaktır. Buna göre; büyüyen bir ekonomide nüfus artacak, gerileyen ekonomide nüfus azalacak ve durgun bir ekonomide nüfus belli bir seviyede sabit kalacaktır. İkincisi ise, ücret haddinin değişme seyri ile ilgilidir. Buna göre; büyüyen ekonomilerde yüksek ücretler cari olacak; düşük ücret gerileyen ekonomilerde bulunacak ve en az geçim ücreti durgun bir ekonominin özelliğini oluşturacaktır. Dolayısıyla ücretlerdeki artışı sağlayan, milli servetin hal hazır büyüklüğü değil fakat milli servetteki hızlı büyümedir. Yani ücretlerin en yüksek olduğu ekonomi, en zengin ekonomi olmayıp, en hızla gelişen ekonomidir. Çünkü emek arzı artan talebe hızla uymaya çalışmaktadır (Kaya 1998: 29-30).

Smith'e göre bir bireyin eğitimi gelecekte getirisi olan bir çeşit yatırım gibi görülebilirdi. Aslında Smith'in ülkelerin zenginliğinin temelinde yattığını ileri sürdüğü işbölümü de zihinsel emekten kaynaklanan bir sonuçtur. Üretimde işbölümünü yeniden organize etmek, girişimcinin somut gözlemlerine dayanan zihinsel bir değerlendirme yapması sonucu ortaya çıkar. İşbölümü verimliliği arttırır. Dolayısıyla verimlilik artışının (büyümenin) gerçek nedeni üretimde yeniden yapılanmayı sağlayan zihinsel emektir. Girişimci sonuçta daha fazla fayda (kâr) sağlayacağını "öngördüğü" için işbölümünde yeniden yapılanmaya gider. Zihinsel değerlendirme sonucu ortaya çıkan verimlilik artışı bir sonuç, işbölümü bir araç, kaynak ise zihinsel emektir (Kıraçlar, 2005: 22).

Diğer bir ifadeyle, işbölümü sonucu ortaya çıkan verimlilik artışı aslında aklın bir ürünü olan "*üretken bilgi*" 'den kaynaklanmaktadır. Smith maalesef bundan öteye gidip ortaya zihinsel emek-büyüme ilişkisi üzerine kurulu somut bir "*büyüme teorisi*" üretmemiştir ama gene de içinde bulunduğu ortama göre bu konuda önemli bir katkısı olmuştur. Teknolojik yeniliklerin büyümeye katkısı da Smith tarafından ihmal edilmiştir (Gürak, 2005).

### **3.1.2. Sermaye**

En genel biçimiyle sermaye, bir üretim biriminin belli bir dönemdeki mal ve hizmet üretme kapasitesi veya üretim artışına katkı sağlayan tüm mallar olarak tanımlanabilir. Daha geniş anlamda sermaye, insanlar tarafından icat edilmiş üretim araçlarının tümünü kapsamaktadır (Weil, 2009: 48).

Ekonomide çeşitli faktörlerin bir araya getirilmesiyle ortaya çıkan ve üretim sürecinde en önemli role sahip olan unsurlardan birisi hiç şüphesiz fiziki sermayedir.

Fiziki sermaye, üretimde emeğin verimliliğini arttıran, fabrika, yol, baraj, tesis, gereç, donanım vb. gibi daha önce insanlar tarafından üretilmiş olan üretim araçlarıdır. Doğal

kaynaklar ile fiziki sermaye arasındaki en önemli fark, birinin insanoğlu tarafından doğada hazır bulunmuş olması, diğersinin ise üretilmiş olmasıdır. Örneğin çimento fabrikasında kullanılan petrol, su vb. doğal kaynaklardır, fabrika binası, makineler vb. ise fiziki sermayedir (Dinler, 1998: 17).

Sermaye mallarının ülkeler arasındaki dağılımı birbirinden farklıdır. Az gelişmiş ülkelerin sermaye stoku çok azdır. Bu ülkelerin yeterli derecede sermaye mallarının olmaması, kalkınmalarını kısıtlayan nedenlerin başında gelmektedir. Bu da büyüme açısından, sermaye birikiminin önemini göstermektedir.

Küresel dünya düzenine bir göz atıldığında ülkeler arasındaki farklı gelişmişlik düzeylerinin en önemli sebeplerinden biri olarak fiziksel sermaye stoğunun ülkeler arasında farklı biçimde dağılmış olmasıdır. Sermaye birikimindeki yetersizliği giderebilmek için yeni yatırımlara ihtiyaç vardır. Bu durum, eldeki kaynakların yeni yatırımlara aktarılmasını gerektirmektedir hatta tüketimin azaltılarak daha çok kaynağın yatırıma kanalize edilmesi ile bu sorun çözümlenebilmektedir (Taban, 2008: 19).

Üretim faktörleri içinde bu denli önemli bir konuma sahip olan sermaye faktörü, son yıllara kadar sadece fiziki sermayeyi nitelemektedir. Ancak kişisel ve toplumsal özelliklerin üretime olan etkilerinin giderek önem kazanmasıyla sermaye kavramının yeniden tanımlanması gereği doğmuştur. Geline bu noktada sermaye, üretime pozitif katkısı olan her türlü maddi olan ve maddi olmayan iktisadi değerler olarak kabul edilmektedir.

Sermaye kavramı, üç temel kavramı içermektedir. Bunlar, “fiziki sermaye”, “beşeri sermaye” ve “sosyal sermaye” kavramlarıdır. Fiziki sermaye, üretimde kullanılan makine, teçhizat ve diğer ekipmanlardır. Beşeri sermaye, kişinin sahip olduğu ve genel anlamda insanın niteliğini vurgulayan bilgi, beceri, tecrübe ve dinamizm gibi pozitif değerlerdir. Sosyal sermaye ise, fertler ve kurumlar arasındaki her türlü güvene dayalı iletişimin pozitif ekonomik etkileridir.

Bu kavramlar içerisinde en çok dikkat çeken kavramlar, fiziki sermaye ve beşeri sermaye kavramlarıdır. Bu iki kavram birbirlerine benzemekle birlikte bazı noktalarda birbirlerinden farklıdır. Bu farklardan ilki, beşeri sermayeye yapılan bir yatırımın (örneğin eğitim ve sağlık yatırımları) sadece üretimle bağlantılı olmayıp aynı zamanda ferdin yaşam kalitesini artırması ve sosyal ilişkilerini geliştirmesidir. İkincisi, beşeri sermayenin durağan olmamasıdır. Beşeri sermayenin fiziki sermaye gibi stoklanması ve daha sonra kullanılmak üzere el altında bekletilmesi mümkün değildir. Üçüncüsü, beşeri sermayenin nötr



olmamasıdır. Fiziki sermaye kullanılıp kullanılmama ve ne zaman, nerede kullanılacağı konusunda tamamen yansızdır. Oysa beşeri sermaye nerede, ne zaman ve hangi şartlarda çalışacağına kendisi karar verir (Karagül, 2003: 82).

### 3.1.3. Teknoloji

Ekonomik büyümeyi belirleyen bir diğer faktör de teknolojidir. Teknoloji, üretim sürecinde girdilerin çıktıya dönüşme yöntemidir (Jones, 2001: 73). Teknolojik gelişme ise, mevcut teknolojideki ilerlemelerdir. Teknolojik gelişme, mevcut ürün yönetiminde yeni yöntemler geliştirilmesi, yeni nitelikte ürünler üretilmesi veya yönetim tekniğinde gelişme ve yenilik şeklinde ortaya çıkabilir (Üzümcü, 2002: 8). Teknolojik gelişme, uzun dönem büyüme sürecini açıklayan dışsal değişken rolünü üstlenmektedir. Teknoloji ekonomiye otomatik olarak giren ve ekonominin diğer unsurlarından bağımsız herkesin kolayca ulaşabileceği önemli bir unsurdur (Jones, 2001: 33).

Teknoloji mal veya hizmet üretimi için gerekli bilgi, organizasyon ve tekniklerin bütünüdür. Teknolojik gelişme, daha kaliteli, daha çok miktarda, daha az maliyetle üretim imkânı sağlayan bilgiyi ortaya çıkarma olarak tanımlanmaktadır. Teknoloji birikimi yani teknolojik düzey ise: En geniş anlamıyla üretim süreci, ürünün kendisi, üretim ve yönetim organizasyonu, pazarlama ve satış sonrası servis ile ilgili bilgi ve deneyimlerin toplamı veya stoku olarak tanımlanmaktadır. Bu stoktaki artışın yani teknolojik gelişmenin ekonomik bakımdan bir anlam ifade edebilmesi için, kâr veya zarar etmeyi göze alacak biçimde bir firmada yenilik olarak uygulamaya koyulması gerektirmektedir (Kibritçiöğlü, 1998: 207-230).

İnsanların günümüzdeki verimliliği yüzyıl öncesine göre çok daha fazladır. Bugün insanların daha verimli olmalarının gerisinde yatan neden ise kişi başına düşen daha fazla buhar makinesi, kişi başına düşen daha fazla beygir gücü olan motorlara sahip olmaktan ziyade, yüzyıl önce bilinmeyen teknolojiler içeren makine, ulaşım ve iletişim teçhizatı kullanmalarıdır. Artan üretkenliğe çok büyük katkı teknolojik ilerleme sayesinde yapılmaktadır (Parasız, 2003: 12).

Teknolojik gelişmeyi çeşitli açıdan sınıflandırmak mümkündür. Teknolojik gelişmeyi büyümeye katkısına göre içerilmemiş ve içerilmiş teknolojik gelişme olarak ikiye ayırabiliriz. İçerilmemiş teknolojik gelişme, yönetimde ve organizasyonda meydana gelen iyileşmelerle ortaya çıkan verimlilik artışları olarak tanımlanmaktadır. İçerilmiş teknolojik gelişme ise, yatırımların gerçekleşmesine bağlı olup makine ve teçhizatla ortaya çıkar.

Üretime giren her bir makine en son teknolojiyi içerdiği için kendinden önceki makineden daha üretken olacaktır. Dolayısıyla sermaye faktörü heterojen bir özellik göstermektedir (Fikir, 2010).

Solow modelinde, ülkeler arasındaki zenginlik farklılıklarını, tasarruf oranlarındaki farklılıklara dolayısıyla yatırım oranlarındaki farklılıklara ve nüfus artış hızına bağlı olduğunu açıklamaktadır. Yani ülkelerin zenginliği, yatırımı çok yapmaları ve nüfus artış hızının az olmasına bağlıdır. Fakat bu sürekli büyümenin sebebi değildir. Uzun dönemli ve kalıcı büyümenin nedeni teknolojik gelişmedir. Eğer teknolojik gelişme olmazsa, sermayenin azalan marjinal verimliliği nedeni ile en sonunda durmaktadır. Sermayenin marjinal verimindeki bu azalma da teknolojik gelişme ile telafi edilerek uzun dönemde büyüme sağlanabilmektedir (Jones, 2001: 40).

Ekonomi bilimi, temelde kıt iktisadi kaynaklar karşısında üretim artışını sağlayacak olan unsurları ortaya çıkarmaya çalışır. İktisatçılar da özellikle sanayi devrimi ile birlikte yeni buluşların hız kazanması üzerine, teknolojik gelişmenin ekonomik büyüme üzerindeki etkisine dikkat çekmişlerdir. Ekonomik büyüme bir anlamda firmalara ve ülkeler arası kıyaslamalara da temel oluşturduğundan, “İktisadi gelişmenin temel faktörlerinden, ülkeler ve firmaların rekabet mücadelesinin en kritik unsurlarından birisi olan teknolojik yeniliği göz ardı edemeyeceklerin en başında iktisatçılar gelmektedir.” (Kuyubaşı, 2009: 7).

İktisat kuramları açısından teknolojik gelişmenin ekonomik büyümeye etkisine değinen ilk iktisatçı Joseph Alois Shumpeter olmuştur. Shumpeter, “yeni ürünlere dayanan rekabetin, var olan ürünlerin fiyatları üzerindeki marjinal değişikliklerden daha önemli” olduğunu vurgulamıştır. Shumpeter’in yaklaşımına göre, teknolojik yenilik ekonomik gelişmenin ve ekonomideki dalgalanmaların ana unsurunu oluşturmaktadır. Shumpeter ekonomik gelişmenin nitelikli ve büyük ölçekli bir analizini yaparken teknolojik gelişmeyi merkezi bir konuma yerleştirmiş ve kapitalist ekonominin dinamik sistemine vurgu yapmıştır (Kuyubaşı, 2009: 7).

Schumpeter’in yaklaşımında teknolojik yenilik sürekliliği olmayan, mevcut teknolojiden bir kopuş ifade eden, nitel ve radikal bir değişikliktir. Schumpeter’e göre müteşebbis, yeni teknoloji sayesinde aşırı kar elde eder ve tekel konumuna gelir. Bu yeni teknolojinin diğer girişimciler tarafından da kullanılmasıyla kar normal seviyelere düşer, ardından yeni bir teknolojik gelişmenin yaratılması ve bu gelişmeyi yaratan müteşebbisin aşırı kar elde etmesiyle süreç yenilenir (Ansal, 2004: 41).

Karl Marx da tıpkı Shumpeter gibi yeniliklerin kapitalist ekonomide rekabetçi üstünlüğün en başında gelmekte olduğunu ifade etmiş teknolojik gelişmenin kalkınma süreçlerine etkisini vurgulamıştır. Marxist düşünüş açısından teknolojinin ekonomik gelişmeye etkisi sınıf ilişkileri temelinde irdelenmiştir. Marx'a göre üretim doğrudan doğruya sermayenin büyümesi ve kar amacıyla yapılır. Sermayedar emek sürecinin çeşitli öğelerini satın alır bir araya getirir ve işçileri belirli bir üretim organizasyonu ile öbür öğeler üzerinde çalıştırır (Ansal, 2004: 44).

Emek süreci karlı üretimin anahtarıdır. Sermayedar mevcut üretim teknolojisine uygun araç ve gereçler, binalar, malzemeler temin etmekle yetinmemektedir. Çünkü sermayedarın amacı emek gücüne tamamen hâkim olmaktır. Sermayedar emek gücü üzerindeki bu hâkimiyeti ve denetimi sağlayacak teknolojiyi geliştirmekte ve emek sürecini tümüyle kontrolü altına almaya çalışmaktadır (Kuyubaşı, 2009: 8).

Teknolojik gelişmede yaratılacak bir süreklilik, ekonomik dengeyi daima daha yüksek bir kişi başına sermaye ve kişi başına reel gelir düzeylerine taşıyacaktır. Dolayısıyla, yeni tekniklerin geliştirilmesi ve teknoloji düzeyinin yükseltilmesi ekonomide sahip olunan kaynakların daha verimli bir biçimde kullanılmasını sağlayarak reel üretimin ve bununla birlikte de iktisadi büyümenin gerçekleştirilmesini sürekli olarak tetikleyecektir (Görgün, 1973: 19).

Günümüzde büyümeye katkısı bağlamında karşılaştırıldığında teknolojik ilerlemenin katkısının fiziki-beşeri sermaye yatırımlarının katkısından daha fazla olduğu genel kabul gören bir anlayıştır. Ayrıca geçmişte olduğu gibi, günümüzde de iktisadi büyümenin mevcut bilinen sınırlarını aşmada teknolojik ilerlemenin büyük katkısı gözardı edilemez. Özellikle dünyada arz kaynaklarının sınırlı olması neticesinde çevreye duyarlı teknolojik gelişmeler, hem emeğin hem de sermayenin verimliliğini artırmakta ve de insanların yüksek yaşam standartlarını gelecekte de sürdürebilmesine katkı sağlamaktadır (Üzümcü, 2012: 13).

Teknolojik değişimin yararlarını toplamak için sermaye artırılmalıdır. En güçlü ve erişilmesi çok zor temel teknolojiler beşeri sermaye şeklinde (örneğin yazı, dil ve matematik) biçimlenmektedir. Ancak teknolojilerin pek çoğu fiziksel sermaye şeklinde ortaya çıkar, örneğin içten yanmalı motorların avantajlarından faydalanmak için milyonlarca at arabasının yerini otomobillerin alması gerekir. Aynı şekilde bilgisayarlardan yararlanmak için PC ve yazıcıların milyonlarca daktilonun yerini alması gerekir (Parasız, 2003: 12).

### 3.1.4. Doğal kaynak

Ekonomik büyümeyi belirleyen dördüncü faktör olan doğal kaynaklar, ülkenin sahip olduğu topraklar ve bu topraklardaki yeraltı, yerüstü varlıkların toplamı olarak ifade edilebilir. Doğal kaynakların ekonomik büyümeye etkisi bu kaynakların kullanımından elde edilen verimle orantılıdır.

Doğal kaynaklar üretim safasının da iki farklı şekilde ayrılır, toprak gibi bir kez kullanıldığında tükenmeyen veya kömür gibi bir kez kullanıldığında tükenen şekilde oluşmaktadır.

Skounsen (2009)'e göre “toprak bütün üretim faktörlerinin en temel olanıdır. Toprak olmasaydı, üzerinde çalışılacak hiçbir şey, hiçbir madde, malzeme, eşya veya hizmet olmazdı. Gerçekte, sadece iki orijinal üretim aracı vardır, toprak ve emek... Bütün aletler, donanım, sermaye malları ve süreçteki mallar orijinal olarak topraktan gelir.” (Cengiz, 2013: 9).

Doğal kaynaklar, bir ülkedeki tüm toprak varlığı, orman, yeraltı zenginlikleri, akarsular, denizler ve güneş enerjisinden oluşmaktadır. Doğal kaynakların miktarı sabittir. Bu nedenle kıt kaynaklar arasında sayılırlar. Doğal kaynakların zaman içinde artması mümkün değildir; ancak var olan doğal kaynaklardan daha iyi yararlanılabilir (Dinler, 1998: 16). Bu nedenle doğal kaynakların azalması, yeni teknolojilerin geliştirilmesine neden olmaktadır. Büyüyen yüzyıl ekonomilerinde büyümenin anahtarı gittikçe azalan doğal kaynaklardan maksimum fayda sağlayacak teknolojiler geliştirmek, yenilenebilir enerji kaynakları kullanan üretim sistemleri yaratmaktır.

Doğal kaynakların ülkeler arası dağılımları hem kalite hem de sayı açısından farklılık gösterir. Doğal kaynaklarının zenginliği yönünden şanslı olan ülkeler, kalkınmalarını daha çabuk gerçekleştirme olanağına sahip olmuşlardır. Ancak bu duruma aldanarak az gelişmiş ülkelerde doğal kaynakların nitelik ve nicelik olarak yetersiz olduğu görüşüne varmak hatalı olur. Bazı az gelişmiş ülkeler çok zengin doğal kaynaklara sahip olmalarına rağmen bu zengin kaynaklardan yararlanmaları için gerekli olan sermaye stokuna ve teknoloji düzeyine sahip olmadıklarından bu durumu kalkınmaları açısından bir avantaja dönüştürememektedirler (Pekin, 1995: 17-18).

Doğal kaynaklar ekonomik büyümede önemlidir fakat belirleyici değildir. Zengin petrol yataklarına sahip Arap ülkeleri açısından kaynak zenginliği belirleyici bir faktörken,

Japonya gibi doğal kaynakları çok az olan bir ülkenin büyümedeki başarısı kaynak zenginliğinin belirleyici olmayışını doğrulamaktadır (Tomanbay ve Gümüş, 2004: 407).

Bir ekonomide, iktisadi büyüme oranı ve hızını belirleyen çok sayıda ekonomik kriter bulunmaktadır. Bunlar; ülkedeki doğal kaynak birikimindeki artıştan, sanayi üretimi artışına, enflasyon oranlarındaki değişimden, istihdam seviyesine, mühendis sayısındaki artıştan memur sayısındaki artışa, nüfus artışından sosyal harcamalardaki artışa göre değişmektedir. Ancak bu kriterler arasında ekonomik yönden anlamlı olanlar milli gelir büyüklükleridir. Bu büyüklükler; Gayri Safi Yurt İçi Hâsıla (GSYH), Gayri Safi Milli Hâsıla (GSMH), Safi Milli Hasıla (SMH), Milli Gelir (MG), Kişisel Gelir ve Harcanabilir Kişisel Gelir olarak adlandırılmaktadır (Acar, 2002: 11).

### **3.2. Ekonomik Büyümenin Ölçülmesi**

Bir ulusal ekonominin ne ölçüde büyüdüğünü matematiksel olarak ifade etmek mümkündür. Ama böyle bir ifade bulmak için sağlam istatistiki bilgilere gereksinme vardır. Büyümenin ölçülmesinde fert başına düşen milli gelirdeki artış oranına bakılır (Unay, 2001).

Ekonomik büyüme oranı, bir ekonomide bir önceki yıla göre gerçekleşen gelir artış oranıdır. Buna göre, büyüme oranı GSMH veya GSYH büyüklükleriyle ölçülmektedir. Ekonomik büyüme tanım itibarıyla, ülkede üretilen nihai mal ve hizmet toplamında ortaya çıkan net artış olduğuna göre, bir ülkedeki GSMH veya GSYH oranındaki artış hızı o ülkenin büyüme hızını belirlemektedir.

*Gayri safi yurtiçi hâsıla;* belirli bir zaman içinde bir ülkede üretilen nihai mal ve hizmetlerin piyasa değerine gayri safi yurtiçi hâsıla (GSYH) denir. Üretilen bu nihai mal ve hizmetlerde bazı yabancı ülke yurttaşlarının da katkısı vardır. Diğer taraftan, söz konusu ülkenin kimi yurttaşları da yabancı ülkelerde çalışmakta ve o ülkelerde üretilen nihai mal ve hizmetlere katkıda bulunmaktadır (Ertek, 2005: 17).

GSYH, mal ve hizmetlerin kim tarafından üretildiğine bakmaksızın piyasa fiyatları üzerinden hesaplanan toplam değerdir. Bu anlamda ülkenin milli değil, sınırları içinde yapılan yerli üretiminin bir göstergesidir. Gayri Safi Yurtiçi Hasıla'nın hesaplanmasında önem taşıyan diğer bir noktada ülkede üretilen, nihai mal ve hizmetlerin dikkate alınmasıdır. Nihai mal, tüketiciler tarafından kullanılmak amacıyla satın alınan mallardır. Örneğin; alınan bir elbise nihai mal iken, elbise yapmak için alınan bir kumaş ara mal kabul edilmektedir. Ara mallar bu süreçteki hesaplamada dikkate alınmaz (Arı, 2010: 30).

$$\text{GSYH} = \text{Tarım} + \text{Sanayi} + \text{İnşaat} + \text{Ticaret} + \text{Ulaştırma, Haberleşme} + \text{Mali Kuruluşlar} + \text{Konut} + \text{Hizmetler Toplamı (Kamu ve Özel)} + \text{İthalat Vergisi} \dots\dots\dots (1)$$

Nominal GSYH, bir ülkenin sınırları içinde tüm nihai mal ve hizmetlerin değerini, bu malların üretildikleri dönemin piyasa fiyatları üzerinden ölçen makroekonomik göstergedir. Bu ölçüt cari fiyatlarla GSYH olarak da isimlendirilir. Sonuç itibariyle ortaya çıkan değerde enflasyon sonucu oluşan artışlarda yer alır. Nominal GSYH, bize bir ekonomideki çıktı fiyat ilişkisinde dönemden döneme meydana gelen artışı ya da azalışı göstermez. Bunun için bize gerçek artış ya da azalışı göstermesi için Reel GSYH'ye başvurmamız gerekir. Reel GSYH, farklı olarak baz alınan bir dönemin piyasa fiyatları ile ölçüm yapmaktadır. Bu bakımdan Reel GSYH, ekonominin yurtiçi performansının da, baz alınan dönem itibariyle meydana gelen gerçek değişimi yansıtır (Arı, 2010: 30-31).

GSYH hesaplamasında hesaba katılmayan bazı olgular vardır. Buna göre, herhangi bir mal veya hizmetin üretim miktarını artırma çabası çevreye zarar verebilmektedir. Bu durum toplumsal refahı zarara uğratabilir. Termik santralleri örnek vermek gerekirse, GSYH oranının artmasına yapacağı katkının dışında, kurulması planlanan bölgede, asit yağmuru oluşabilmektedir, ormanlık alanların yok olmasına neden olabilmektedir, turizm bölgelerinde turist sayısında azalmalara sebep olabilmektedir. Bu şekilde oluşan negatif dışsallıklar GSYH hesaplamalarında devreye sokulmamaktadır (Yıldırım, 1996: 666).

Bunun dışında, potansiyel ve fiili GSYH olmak üzere farklı iki GSYH söz konusudur. Bir ülkede üretimde tüm faktörler tam kapasite kullanıldığında ortaya çıkan değere, o ülkenin potansiyel GSYH'si denir. Ülkeler tabii ki sürekli tam kapasite çalışamazlar. Bu durumlarda ortaya çıkan sonuç ülkenin fiili GSYH'sini gösterir (Arı, 2010: 31).

*Gayri safi milli hâsıla;* bir ülke vatandaşları tarafından (bir ülke vatandaşlarının sahip oldukları doğal kaynaklar, emek, sermaye ve teşebbüs gücü kullanılarak) bir yılda gerek o ülkede gerekse diğer ülkelerde üretilen nihai malların piyasa değerine GSMH denir. Bu tanımdan da anlaşılacağı üzere GSMH, üretimin yapıldığı yer itibariyle değil üretim faktörlerinin sahipliği itibariyle tanımlanan bir kavramdır. GSMH, GSYH'nin tersine yabancı ülke vatandaşlarının ülkede üretime yaptıkları katkıyı kapsamaz. Ülke vatandaşlarının yabancı ülkelerdeki üretime yaptıkları katkıyı ise kapsar. Dolayısıyla da GSMH, GSYH'den hareketle aşağıdaki gibi hesaplanır (Ünsal, 2009: 52):

$$\text{GSMH} = \text{GSYH} + \text{Ülke Vatandaşlarının Yabancı Ülkelerdeki Üretime Katkıları} - \text{Yabancı Ülke Vatandaşlarının Ülkedeki Üretime Katkıları} \dots\dots\dots (2)$$

GSMH hesaplaması yapılırken, sadece hesap yapılan yıla ait olan değil, daha önceki yıllardan kalan sermaye malları da hesaplama sokulmaktadır. Ancak üretim önceki yıllardan kullanılan sermaye mallarında aşınma ve yıpranmalar ortaya çıkmaktadır. Bu aşınma ve yıpranma payına amortisman denmektedir. GSMH büyüklüğünden amortismanlar çıktığında geriye kalan değer (Safi Mili Hâsıla) SMH büyüklüğünü vermektedir (Yıldırım ve Karaman, 2003: 53):

$$SMH = GSMH - \text{Amortismanlar} \dots\dots\dots (3)$$

SMH baz alınan dönemde ülke ekonomisinin reel üretim gücünü ortaya koymaktadır.

Diğer bir ifadeyle GSMH'den, bir ülkenin yurt dışında çalışan vatandaşlarının ülkeye gönderdikleri faktör gelirlerinin GSYH'ye eklenip, ülkede çalışan yabancıların kendi ülkelerine gönderdikleri faktör gelirlerinin GSYH'den düşülmesi ile elde edilen değerdir. 1990'ların başından itibaren, küreselleşmenin ivme kazanıp, üretim faktörlerinin ve sermayenin, ülke sınırlarının dışına taşması sonucu, makroekonomik analizlerde ilgi, bir ülkenin yurttaşlarının gelirini ifade eden GSMH yerine, bir ülkenin sınırları içerisinde yaratılan toplam geliri ifade eden GSYH üzerine yoğunlaşmıştır. Fakat yine de ülkelerdeki kişi başına gelir ve bunların karşılaştırılması gibi konularda GSMH hala önemli bir kavram ve ölçüdür. GSMH, genellikle bir yıllık zaman birimi içinde hesaplanır (Arı, 2010: 29).

Mili Gelir ise bir ülke vatandaşlarının sahip oldukları üretim faktörlerine gerek o ülkedeki gerek diğer ülkelerdeki üretime katkıları karşılığında yapılan ödemeler toplamına denir. Faktör fiyatlarıyla GSYH de denilen milli geliri hesaplamak için, yurtiçi gelir ile yerli üretim faktörlerinin diğer ülkelerde elde ettikleri faktör gelirleri toplamından yabancı üretim faktörlerinin ülkede elde ettikleri gelirleri çıkarmak gerekir (Ünsal, 2009: 55).

$$MG = \text{Yurtiçi Gelir} + \text{Yerli Üretim Faktörlerinin Yabancı Ülkelerde Elde Ettikleri Faktör Gelirleri} - \text{Yabancı Üretim Faktörlerinin Ülkede Elde Ettikleri Faktör Gelirleri} \dots\dots (4)$$

Kişi başına Millî Hâsıla hesaplamalarında nüfus artışı göz önünde bulundurulur. Milli Gelir hesaplamalarında iki çeşit uygulama vardır. Cari fiyatlarla hesaplamalarda enflasyonun etkisi gözetilmez. Üretilen mal ve hizmetlerin güncel değerleri üzerine hesaplanır. Sabit fiyatlar baz olarak herhangi bir yıl alınır ve o yıla endekli enflasyon oranından arındırılmış reel artışlar hesaplanır. Gelirler yöntemi ile hesaplamada, gelir niteliği taşıyan üretim ve hizmet alanındaki kalemler esas alınır (Arı, 2010: 30):

$$MG = SMH - \text{Dolaylı Vergiler},$$

MG= SMH – Dolaylı Vergiler + Sübvansiyonlar,

MG= GSMH – Amortismanlar – Dolaylı Vergiler + Sübvansiyonlar,

MG= Ücret + Faiz + Rant + Kâr ..... (5)

GSMH'den, milli gelire ulaşabilmemiz için gayri safi milli hasıladan ilgi döneme ait yıpranma paylarının yani amortismanların ve devlete ödenen dolaylı vergilerin düşülmesi gereklidir. Milli gelir, ekonominin milli üretim faktörlerinin hem yurt içinde hem de yurt dışında elde ettikleri emek, sermaye, tabii kaynaklar ve girişimcilik gelirlerine bağlıdır. Diğer bir ifadeyle milli gelir, emek, sermaye, tabii kaynaklar ve girişimcilik faktörlerine karşılık olarak elde edilen ücret, faiz, rant, ve kar gelirlerinin toplamıdır. Buna faktör fiyatlarıyla milli gelirden denmektedir (Arı, 2010: 31).

Yerli üretim faktörlerinin yabancı ülkelerde elde ettikleri faktör gelirlerinin yabancı üretim faktörlerinin ülkede elde ettikleri faktör gelirlerinden büyük olması halinde, milli gelir yurtiçi gelirden büyük olur. Yerli üretim faktörlerinin yabancı ülkelerde elde ettikleri faktör gelirlerinin yabancı üretim faktörlerinin ülkede elde ettikleri faktör gelirlerinden küçük olması halinde ise, milli gelir yurtiçi gelirden küçük olur (Ünsal, 2009: 55).

Bir ülkede o ülke vatandaşlarının bir yılda gelir vergisi öncesi eline geçen toplam gelire, kişisel gelir denir (Ünsal, 2009: 55):

Kişisel Gelir = Milli Gelir – Sosyal Güvenlik Katkıları – Kurumlar Vergisi – Dağıtılmayan Kurum Kârları + Transfer Ödemeleri+ Kamu Borçlanma Faizleri ..... (6)

Kişisel gelir, ekonomik analizlerde bireylerin gelirlerinin, tüketim, dolaysız vergiler ve tasarruf arasında nasıl ve hangi oranlarda bölüşüldüğünü açıklamakta faydalı olmaktadır (Ülgener, 1976: 40).

Bir ülkede o ülke vatandaşlarının bir yılda gelir vergisi sonrası eline geçen gelire, harcanabilir kişisel gelir denir. Kişisel gelirden, kişisel gelir vergisini çıkardığımızda harcanabilir kişisel geliri elde edilir (Ertek, 2005: 36):

Harcanabilir Kişisel Gelir = Kişisel Gelir – Gelir Vergisi ..... (7)

Harcanabilir kişisel gelirin bir kısmı tüketim harcamalarına gider, geri kalanı ise tasarruf diye adlandırılır. Tasarruflar da bankalar aracılığıyla firmalara kredi olarak verilir ve firmalar bu kredileri yatırım harcamalarının finansmanında kullanır.



Modern ekonomik büyüme teorilerinin genel unsurunu, Adam Smith (1776), David Ricardo (1817) ve Thomas Malthus (1798) ve çok sonraları Frank Ramsey (1928), Allyn Young (1928), Frank Knight (1944) ve Joseph Schumpeter (1934) oluşturmuşlardır. Bu düşünceler temel denge dinamiklerini, rekabetçi davranış yaklaşımlarını, azalan getirilerin rolünü ve büyümeyle fiziksel ve beşeri sermaye birikim ilişkilerini, kişi başına gelirle nüfusun büyüme oranını, emeğin artan uzmanlaşmasının ve yeni mal ve üretim yöntemlerinin teknolojik ilerlemenin etkilerini ve bir teknolojik ilerleme teşviki olarak monopol gücünü içermektedir.

Ekonominin ölçülmesi ve rakamlaştırılması iktisatçıların çok eski yıllardan beri uğraşı alanına girmiştir. Eğer üretim, gelir, fiyat vb. değişiyorsa, bunun hangisinin hızlı olacağına bilinmesi önem kazanmakta büyüme oranı kavramı ön plana çıkmıştır. Büyüme oranı ya da değişim oranı bir nispi farktır. Büyüme oranı bir fiyat endeksi olabileceği gibi bir üretim göstergesi de olabilir.

Ülkelerin iktisadi büyüme hızı ölçülürken, üretilen mal ve hizmet miktarlarında bir yıldan diğer yıla gerçekleşen değişme oranı dikkate alınmaktadır. İktisadi büyümenin tespitinde daha çok Gayri Safi Milli Hâsıla kavramı kullanılmaktadır. Hesaplama nominal fiyatlarla GSMH'nin kullanılması, fiyat artışlarının büyüme hızındaki artışın net bir şekilde hesaplanmasını engelleyeceğinden, ekonomik büyümeyi ölçerken reel değerleri kullanmak gereklidir. Fiyat yükselişlerinden arınmış reel GSMH değerleri gerçeği daha iyi yansıtabilecek, yıllar arasında karşılaştırma olanağını daha iyi verebilecektir. Ekonomik büyüme oranı aşağıdaki şekilde hesaplanabilir (Ünsal, 2005):

$$t \text{ yılındaki büyüme oranı} = [ ( \text{GSMH } t - \text{GSMH } t - 1 ) / \text{GSMH } t - 1 ] \cdot 100 \dots (8)$$

Uluslararası karşılaştırmalarda GSMH'nin büyüklüğünden çok, kişi başına düşen gelir daha büyük önem taşımaktadır. Yukarıda yapılan hesaplama, her ne kadar ekonomide üretilen nihai mal ve hizmet miktarında meydana gelen artışı gösterebilse de, nüfus artışını dikkate almadığı için, toplumdaki bireylerin refah artışını yansıtamaz (Telek, 2013: 32).

Toplumsal refah düzeyini ölçme de kişi başına düşen büyüklüklerin kullanılması daha etkilidir. Çünkü kişi başına düşen gelir, toplam gelirin nüfusa bölünerek bulunmasıyla o ülkede yaşayan bireylerin toplam gelir büyüklüğünden ne kadar pay aldığını gösterir. Ayrıca bir ülkede gelir dağılımının en önemli göstergesi de kişi başına düşen gelir büyüklüğüdür (Atılğan, 2004: 28).

Ekonomik büyüme oranı üretim göstergesinden hareketle hesaplanır. Çoğu kez gayri safi yurt içi hâsıla göz önüne alınmasıyla sonuç otomatikman büyüklüklerin tüm eksikliklerinden ve ölçüm belirsizliklerinden etkilenmektedir.

Ölçümlerde olası belirsizlikler, ilk milli muhasebe çalışmalarından beri verilerin kalitesiyle ilgili kaygılar süregelmiştir. Buna ek olarak uygulamacılar en azından iki aşamada reel değerlendirme güçlükleriyle karşılaşmaktadırlar (Parasız, 2003: 53-55):

- Birinci olarak, örneğin anketlerden ve sayımlardan elde edilen enformasyon fazla değildir. Çoğu kez milli muhasebe yerine mantık yoluyla elde edilen veriler kullanılmaktadır.

- Diğer yandan, aralarında mutlaka tutarlı olamayan bu veriler bir muhasebe çerçevesine katılmadan önce karmaşık bir işleme tabi tutulmaktadır. Çeşitli ayarlarla verilerin düzenlenmesi, yeniden tanımlamalar vb. sağlanan ilk bilgilerin değişmesine neden olmaktadır.

İstatistiksel bilgi toplama güçlüğünden ayrı olarak bazı göstergelerin seçimi ve anlamı üzerinde durmak gerekmektedir (Parasız, 2003: 53-55):

- Gayri safi yurt içi hasılanın bir refah göstergesi olup olmadığı 1970’li yıllardan beri tartışılan bir konudur. Örneğin silahlanma, endüstrileşmenin yarattığı çevre kirliliğiyle mücadele harcamalarının statüsü sorgulanmaktadır. Gayri safi yurt içi hasılanın içeriğiyle ilgili tartışmalar büyümenin içeriğini de etkilemektedir.

- Farklı sosyal-ekonomik gruplar göz önüne alındığında, milli gelirin büyüme oranı n grubun büyüme oranının n ağırlıklı ortalaması olarak göz önüne alınabilir.

### **3.3. Ekonomik Büyüme Modelleri**

Büyüme modeli alanındaki gelişmeler, özellikle II. Dünya Savaşı sonrasında yoğunlaşmış olsa da, bu alandaki teorik gelişmeler Ricardo’nun klasik modeline kadar götürülebilmektedir. Ancak modern ekonomik büyüme teorileri, tarihsel bir perspektiften bakıldığında ilk olarak Frank Ramsey’in 1928 tarihli, “*A Mathematical Theory of Saving - Tasarruf Matematiksel Teorisi*” isimli çalışmasıyla başlamıştır. Ramsey bu çalışmasında, hane halkının dönemler arası optimizasyon kararlarını, büyüme teorisine uygulamaktadır.

Ancak Ramsey'in yaklaşımı 1960'lara kadar iktisatçılar tarafından ön plana çıkarılmamıştır (Parasız, 2003: 1).

1950'lerin başlarına kadar Harrod (1939) ve Domar (1946), Keynesgil analize ekonomik büyümeyi monte etmeye çalışmışlardır. Harrod ve Domar'ın gündeme getirdiği birkaç soru üzerinde bu yıllarda sürdürülen yoğun tartışma, klasik iktisatçıların büyüme konusunda söylediklerinden ayırtırmak üzere modern büyüme modelleri olarak adlandırılmıştır. Keynesyen görüşlerin bir bütünleyicisi olan Harrod-Domar (H-D) büyüme modelinde sürekli dengesizlik koşulları içeren durumlar (bıçak sırtı dengeler) öngörülmüş, bu nedenle büyüme için sürekli devlet müdahalesi gerektiren bir yaklaşım gündeme getirilmiştir. H-D modelinin dayandığı dengesiz büyüme fikrinin, dengeli büyüme için devlet müdahalesine kapı açması, ona bir tepki olarak neoklasik büyüme modelini doğurmuştur (Üzümcü, 2002: 19).

Büyüme teorisine bir diğer önemli katkıyı, Solow (1956) ve Swan'nın (1956) yaptığı söylenebilir (Parasız, 1993: 1). Solow'un büyüme modeli, dışa açık olmayan kapalı bir ekonomide, gelişmeyi gösteren en basit neoklasik tek sektörlü bir modeldir. Solow modeli detaylandırılacağı üzere, biri üretim fonksiyonu, diğeri de sermaye birikim denklemi olmak üzere iki denklem çerçevesinde oluşturulmaktadır (Jones, 2001: 20).

Takip eden yıllarda yoğun olarak tartışılan, aslında Ricardo ile temel bulan, Marx'la alternatif yaklaşımlar getirilen büyüme modelleri, 1980'lere kadar yaklaşık otuz yıl boyunca ekonomi literatüründe geri plana itilmiştir. Bu tarihten sonra ise, farklı yaklaşımlar (içsel büyüme modelleri) geliştirilmeye başlamıştır. Tam anlamıyla bir genel modele ulaşılmamışsa da yeni ekonomik faktörlerin büyümeye katılması bu döneme rastlamaktadır.

### **3.3.1. Klasik Büyüme Modeli**

Ülkelerin ekonomik büyüme seviyesini artan bir seyir ile devam etmesinin yollarını arayan ve ortaya koyan teoriler ilk olarak 18. Yy'in sonunda Adam Smith ile birlikte oluşmaya başlamıştır.

Klasik büyüme modelleri çok sayıda klasik düşünürün (Adam Smith, Thomas Malthus, David Ricardo gibi) fikirlerini yansıtmaktadır. Bununla birlikte teoriye özellikle başlangıç niteliğinde en önemli katkıyı Ricardo yapmış olduğundan, klasik büyüme teorisi Ricardo Modeli başlığı altında incelenir. Kötümser görünüşlü Ricardo Model'inin arkasında İngiltere'nin 19. yüzyılın başlarındaki koşulları ve sorunları yer almaktadır (Parasız, 1993: 77).

Klasiklerin savunduğu liberal anlayışta ekonomik sistem, görünmez bir el tarafından dengeye gelmektedir. Devlet ekonomiye müdahalede bulunursa piyasanın işleyişi bozulacağından, yatırımlar ve ekonomik büyüme bundan olumsuz yönde etkilenmektedir (Tüylüoğlu, 1995: 14). Klâsiklere göre ekonomide istihdam ve sermaye stokunu artırmak özel sektörün görevidir. Devlet sadece adalet, güvenlik, savunma gibi sosyal ihtiyaçları karşılamalıdır. Ancak bu tür kamu hizmetlerinin sağladığı dışsal yararlar dolaylı olarak büyüme üzerinde olumlu etkiler yaratabilir (Telek, 2013: 34).

Adam Smith'in 1776 yılında hazırlamış olduğu *Ulusların Zenginliği* adlı çalışma, ekonomik büyüme teorileri için bir başlangıç noktası olarak görülmektedir. Smith çalışmasında bir ülkenin ekonomik büyüme sürecinde sadece sermaye akımlarının değil aynı zamanda teknolojik sürecin, endüstriyel ve sosyal faktörlerin de hayati rol oynadıklarını belirtmiştir (Kibritçioğlu ve Dıbaoglu, 2001: 2). A. Smith diğer klasiklerde de olduğu gibi ekonominin sürekli olarak büyümeyeceğini bir durgunluk sürecine gireceğini kabul etmektedir. Ancak bu sürecin olumsuz bir durum olmadığını savunmaktadır. Smith bu düşüncesiyle diğer klasiklerden ayrılmakta ve iyimser klasik olarak adlandırılmaktadır.

Smith, ekonomik büyümeyi; sermaye birikimi, işbölümü ve uzmanlaşma, uluslararası ticaret, nüfus artışı ve görünmez el mekanizmasına dayandırmaktadır (Berber, 2006: 57). Malthus ise iktisadi büyüme ile nüfus artışı arasındaki etkileşim üzerinde durmaktadır. Malthus'a göre toplumsal iyileşme, bireysel, ailevi ölçeği içinde insan yaşamının iyileştirilmesi için üretimi artırmanın yolları, araçları, imkânları aranırken nüfus artışını azaltmanın yolları da birlikte ele alınmaktadır (Tezel, 2000: 152).

Schumpeter ise teknolojik gelişmenin ekonomik büyüme üzerinde olumlu etkilerinin olacağını savunan ilk iktisatçı olarak bilinmektedir. Schumpeter mensubu olduğu Avusturya ekolünün de etkisiyle, teknolojik gelişmeler; ekonomik konjonktür içerisinde ele almış, teknolojik gelişme kavramını firmalar arası rekabetin bir aracı ve 'yaratıcı yıkım' kavramını tetikleyen bir unsur olarak görmüştür. Yaratıcı yıkım; zayıflayan sektörlerin yıkımı ile ortaya çıkan, söz konusu ekonomilerde yeni teknolojilerin ve endüstrilerin ortaya çıkmasını sağlayan evrimsel bir süreç olarak ifade edilmiş, ekonomik büyüme ve yapısal değişim ile tanımlanan süreç teknolojik gelişmelerin bir sonucu olarak görülmüştür. Schumpeter'in yaklaşımında teknoloji, aynı neoklasik yaklaşımda olduğu gibi dışsal bir kavramdır ve söz konusu firmalar teknolojik yenilikleri takip ederek kendilerine uygun olan teknolojileri satın alırlar. Schumpeter, neoklasik yaklaşımdan farklı olarak teknolojik yenilik kavramının alanını genişletmiş, teknolojik yenilik kavramını sadece üretim sürecinde yeni pazarların açılması,

yeni pazar örgütlenmelerine gidilmesi, yeni hammadde kaynaklarının bulunması gibi süreçleri de kapsayan bir kavram olarak tanımlamıştır (Üçler, 2011: 67).

Klasik teoriye göre, yüksek tasarruflar yüksek yatırımlara, yüksek yatırımlar ise yüksek büyümeye öncülük ederler. Klasik teoride yatırım-tasarruf eşitliğinden hareketle, tasarrufların azalması yatırımların azalmasına neden olmakta, dolayısıyla büyüme hızı düşmektedir veya tasarrufların artması yatırımların artmasına neden olmakta ve dolayısıyla büyüme hızının yükselmesi ile sonuçlanmaktadır. Bu ilişki aynı zamanda Malthus'un nüfus kuramı çerçevesinde nüfusa bağlı olup, nüfus artış hızının çok yüksek olması durumunda kişi başına düşen gelirin azalması nedeniyle, yapılacak tasarrufların azalması söz konusu olacak, bu ise büyüme hızının azalması demek olacaktır (Göktaş, 2005: 65).

Klasik büyüme modeline göre ekonomik büyüme, temelde sermaye birikimi olarak görülmüştür. Sermaye birikimine yol açan ise kar güdüsüdür. Yatırımcıları yeni yatırımlara yöneltecek kar oranlarının yeterli büyüklükte olması gerekmektedir. Kar oranları ne kadar yüksek ise yatırımlarda o oranda artacaktır. Kar, üretimden rant ve ücretleri çıktıktan sonra geriye kalan kısımdır. Büyüme sürecinde rant devamlı arttığından kar oranı, işgücünün verimi ile sermaye birikimine bağlı olacaktır. İşgücünün verimi ise sermaye birikimi, teknolojik seviye ve nüfus artışına bağlıdır. Dolayısıyla, kapitalist ekonomilerin büyümesi teknolojik gelişme ve nüfus artışı tarafından belirlenecektir. Teknolojik gelişme, giderek artan makineleşme ve işbölümünü olanaklı kılacak sermaye birikimine dayanmaktadır. Nüfusun giderek artması, bir yandan mevcut topraklar üstünde daha fazla işgücü kullanılmasına neden olurken, diğer yandan da daha düşük verimli toprakların üretime açılmasına neden olacak, azalan verimler kanunu işlemeye başlayacaktır (İşgüden, 1982).

### **3.3.2. Karl Marx Büyüme Modeli**

Karl Marx, Ricardo ve Smith'den devraldığı kavramları, kapitalizmin değişen koşullarına uygulayarak düşüncelerini ifade etmektedir (Göktaş, 2005: 65). Bu düşünce modelde emek değer teorisi olarak ifade edilmektedir. Marx'a göre üretimin değerini emek belirlemektedir ve denge aramaya gerek yoktur. Çünkü Marx, büyüme sürecini sürekli bir dengesizlik olarak görmektedir.

Sosyalist ekonominin kurucuları J.Karl Rodbertus (1805-1875), Ferdinand Lassalle (1825-1864), Friedrich Engels(1816-1895) ve Karl Heinrich Marx (1818-1883)'tır. Ancak sosyalist büyüme modelinin oluşturulmasında en büyük pay Karl Marx'a aittir.

Sosyalist büyüme modeli, kapitalist sistemdeki çelişkilerin devamlı bir büyüme sağlayacağını fakat büyüme süreci içinde iç çelişkilerin gittikçe şiddetlenerek sonunda sistemi çökerteceğini ileri sürmektedir (Acar, 2002: 67).

Sosyalist sistemde üretimde kullanılan üretim araçlarının büyük bir kısmı devlet mülkiyetindedir. Üretim, bölüşüm ve tüketim de yine kamu otoritesi tarafından belirlenmektedir. Şayet özel mülkiyet olursa adaletli bölüşüm olmayacağı ve işçi sınıfının sömürüleceği düşünülmektedir (Gündüz, 2008: 44).

Klasik iktisatçılar nasıl sermaye birikimini iktisadi büyümenin temel faktörü saymışsa, sosyalist sistemde de sermaye birikimi aynı şekilde önem taşımaktadır. Sosyalist sisteme göre, kapitalist sistemde üretim, yeniden üretimi de içermektedir. Yani artık değer elde etmek için kullanılan sermaye tekrar aynı amaca dönük olarak kullanılmaktadır. Diğer bir ifade ile kapitalist sistemde birikim, artık değerlerin kapitale dönüşümünden ibarettir. Öte yandan, sermaye birikimi ile beraber kapital stoku büyüdükçe, emek daha fazla sermaye ile donatılmakta, bu ise emeğin veriminin yükselmesine neden olmaktadır. Şu halde kapitalist ekonomide artık değer gittikçe büyümekte ve bunun doğal sonucu olarak sermaye birikimi de giderek hızlanmaktadır. Bu ise üretimde emeğin payını azaltırken, karın payını artıracak ve bu durum uzun dönemde bir talep yetersizliğine neden olarak sistemi çöküntüye götürecektir (Acar, 2002: 67-71).

Marx, işçi başına yaratılan değeri (D) üçe ayırmaktadır. Bunlar; sabit sermaye (C), değişken sermaye (V) ve işçi başına artı değerdir (S) (Telek, 2012: 43).

$$D = C + V + S \dots\dots\dots (9)$$

Sabit sermaye; emeğe fiziki yardımı dokunan makine, araç-gereç ve binalar gibi ürünlerden oluşmaktadır. Bu sermaye, değer yaratmaz, ancak değer yaratılması için gereklidir. Değişken sermaye; istihdam edilen emeğe ödenen ücretlerdir. Artı değer;  $S = P - (C+V)$  dir. Yani, üretimde kullanılan emek ve sermayenin üstündeki ve ötesindeki aşırı değerdir (Telek, 2012: 43).

Marx'ın modelinde üç önemli oran tanımlanmıştır. Bu oranlar; artı değer oranı, kâr oranı ve sermayenin organik bileşimidir (Berber, 2006: 91–93).

$$\text{Artı Değer Oranı: } s = S / V$$

$$\text{Kâr Oranı: } r = S / C + V$$

$$\text{Sermayenin Organik Bileşimi: } c = C / V \text{ ya da } c = C / C + V \dots\dots\dots (10)$$

Kâr oranı ile artı değer oranı ve sermayenin organik bileşimi arasında ilişki kurabilmek için kâr oranı eşitliğinin sağ tarafının pay ve paydası V ile bölünürse;

$$r = S / C + V = ( S / V ) / ( C / V ) + 1 = S / C + 1 \text{ sonucuna ulaşılır ..... (11)}$$

Bu formülden çıkarılacak sonuçlar ise şunlardır (Telek, 2012: 43):

Ekonominin tamamı açısından ortalama kâr, artı değer oranı ile sermayenin organik bileşimine bağlıdır. Artı değer oranı ile kâr oranı arasında pozitif bir ilişki mevcuttur. Yani sermayenin organik bileşimi sabitken, artı değer oranı yükseldikçe kâr oranı da yükselecektir. Sermayenin organik bileşimi ile kâr oranı arasında ters yönlü bir ilişki vardır. Yani artı değer oranı sabitken, sermayenin organik bileşimi yükseldikçe kâr oranı düşecektir.

Bu modelde artı değer olduğu yerde, tüm girdi değerinden daha az ödendiği için emek girdisinin sömürüldüğü belirtilmektedir. Diğer bir ifadeyle sermaye birikimi sağlandıkça, üretimde sermaye birikimi artacak ve beşeri sermayesi yüksek emek ile üretim yapılmaya başlanacaktır. Emeğin üretimdeki veriminin artması bir taraftan emeğe olan talebin azalmasına diğer taraftan artan verim nedeniyle üretim maliyetlerinin azalması girişimcilerin kârının artmasına neden olacaktır. Bu durumda ekonomide işsizlik oranı yükselecektir. İşsizlik oranındaki yükselmenin çalışan emeğin kârının yükselmesine neden olacağı düşüncesinin olduğu modelde, sermaye birikiminin giderek daha az kişinin elinde toplanacağı, uzun dönemde ise bu durumun ekonomik ve sosyal sorunlara yol açacağı belirtilmektedir (Berber, 2006: 96-97).

### 3.3.3. Harrod – Domar Modeli

Harrod-Domar modelinin çıkış noktası Keynes'in *Genel Teorisi*'dir. Genel Teori yaklaşımı, var olan işgücünün, üretim ekipman ve tekniklerinin, rekabet derecesinin ve pazardaki müşterilerin tüketim alışkanlıklarının ve kapasitelerinin değişmediği varsayımı üzerine kurulmuştur. Bu yüzden statik ve basit bir modeldir, çünkü ekonominin üretim potansiyelini etkileyen ana belirleyicilerin zaman içinde hiç değişmediğini varsaymaktadır. Bu modelde üretim kapasitesinin bilindiği göz önünde bulundurulursa, ilk amaç toplam talebi belirlemektir çünkü toplam arz ve işgücü üzerinde belirleyici olacak faktör toplam taleptir (Telek, 2012: 45).

Çağdaş ekonomik büyüme kuramları, Harrod'un 1939 yılında yayınlamış olduğu makalesiyle başlamıştır. Daha sonra Domar'ın bu alanda yapmış olduğu çalışmalar, çağdaş ekonomik büyüme kuramlarına önemli katkılar sağlamıştır (Tezel, 1995: 183).

Harrod'un ortaya koyduğu bir diğer büyüme kavramı ise doğal büyüme oranıdır. Harrod'a göre bir ülkedeki tüm üretim faktörleri ekonominin arz kapasitesini oluşturmaktadır. Bütün olanakların kullanılmasıyla gerçekleştirilebilecek büyüme oranına da doğal büyüme oranı adını vermektedir. Doğal büyüme oranı, ekonominin ulaşabileceği en yüksek büyüme oranıdır. Bir büyüme tavanı oluşturan bu oranın yükselmesi, nüfus artışına ve teknolojik gelişmeye bağlıdır (Hiç, 1994: 92).

Uzun dönemde Keynesgil temel makroekonomik modelini genişletmeye ilişkin ilk girişim, Roy Harrod ve Evsey Domar tarafından yapılmıştır. Aslında Harrod ve Domar'ın modelleri ayrı olmakla beraber, aralarında çok az farklılık olduğu için birlikte Harrod-Domar Modeli olarak anılmaktadır (Parasız, 1998: 383).

Keynes'in kısa dönemli statik analizi önce Domar sonra da Harrod tarafından uzun dönemli dinamik bir yapı haline getirilmiştir. Domar'ın ortaya attığı büyüme modelinin 1946 yılında yayınlanmasından sonra, Harrod modeli ile ilişkilendirilerek birlikte anılmaya başlanmıştır. Bu modelde, Harrod ve Domar dinamik bir analiz gerçekleştirmiş, büyüyen ekonominin denge şartlarını incelemişlerdir (Akyüz, 1977: 245).

Harrod-Domar büyüme modelinde, istikrarlı ve dengeli bir büyüme için belirli bir yatırım oranı ile gerçekleşen büyüme hızının gereken büyüme hızına eşit olması gerekmektedir. Diğer bir ifade ile üretilen mal ve hizmetlerin piyasada arz ve talep fazlası yaratmadan emilmesi gerekmektedir. Bunun için de yatırım ve tasarruf eşitliği, gerekli ve yeterli bir koşul olarak ortaya çıkmaktadır. Bu anlamda, devlet uygulayacağı iktisat politikaları ile tüketim ve yatırım kararları üzerinden piyasayı etkileyerek uzun dönem iktisadi büyümeyi sağlamanın yolunu açacaktır. Keynesyen iktisadi düşünce, devletin kamu kesimi için emredici, özel kesim için yönlendirici niteliğe sahip kamu politikaları ile ekonomik büyümeyi sağlayacağını öngörür (Biber, 2010: 2).

Harrod-Domar büyüme modeline göre, bir ekonomide yapılan yatırım harcamalarının ekonomi üzerinde iki temel etkisi vardır. Ekonomide yapılan yatırımlar arttıkça öncelikle üretim kapasitesi büyümektedir. Bu etki temel olarak ekonominin arz yönü ile ilgilidir. Ancak hemen ardından, daha fazla üretimin gerçekleştirilmesi, gelir düzeyinin de artmasına neden olacağından gelir etkisi ortaya çıkacaktır. Bu etki ise, ekonominin talep yönünün canlanmasını sağlayacaktır (Berber, 2006: 109). Harrod ve Domar, ekonominin itici gücünün yatırımlar olduğunu belirtmiş, Keynes'in yatırımların gelir arttırıcı etkisi tezini daha geliştirerek yatırımların kapasite arttırıcı etkisi de olduğunu ileri sürmüşlerdir (Hiç, 1994: 71).



Tam istihdamda bir ekonomide teknoloji düzeyi değişmez kabul edilirse, üretimi arttırmanın tek yolu yatırımları arttırmaktır. Harrod-Domar modeli, yatırımların hem üretim kapasitesini hem de geliri arttırıcı etki yaratması düşüncesi üzerine kurulmuştur. Çünkü yapılan yatırımlar bir yandan çarpan etkisiyle geliri arttırırken, diğer yandan da ekonomideki üretim gücünü yükseltmektedir (Gülbahar, 2011: 72).

Bu Model çerçevesinde büyüme oranı, tasarruf oranı ile doğru orantılı ilişkiye sahip iken, sermaye/hasıla oranı ile ters orantılı bir ilişkiye sahiptir. Yani, bir ekonomide tasarruf oranı ne kadar büyük ve sermaye / hasıla katsayısı da ne kadar küçük ise, o ekonominin büyüme hızının da o denli büyük olması beklenmektedir. Ekonomiler büyümek için GSMH'lerinin belirli bir oranı tasarruf ve yatırıma ayırmak zorundadırlar. Daha fazla tasarruf ve yatırım yaparlarsa daha hızlı büyüyeceklerdir (Gülbahar, 2011: 72).

Sonuç olarak, Harrod ve Domar's göre büyüme oranı sermaye hasıla katsayısı ve tasarruf oranı tarafından belirlenmektedir. Ekonomik büyüme, tasarruf oranıyla pozitif, sermaye hasıla katsayısıyla negatif yönlü bir ilişki içerisinde olmaktadır. Yani ekonomik büyümenin gerçekleşebilmesi için mutlaka tasarruf yapılmalı ve GSMH'nin belli bir kısmı yatırımlarda kullanılmalıdır (Karabulut ve Emsen, 1997: 31).

En basit gelir-gider modeline göre, üretim safhasında yatırıma yönlendirilen gelir, yatırımcıya veya üreticiye geri dönmelidir. Üretilen mal ve hizmetler ise toplam talebi karşılayacak düzeyde olmalıdır.

En kısa şekliyle Harrod ve Domar'a göre ekonomik büyümeyi yatırımlar belirler ve yatırım miktarı artınca büyüme hızı da artar. Yani tasarruf katsayısının büyük olması büyümeyi hızlandıran bir faktördür. Böyle olunca, kısa dönem tüketimleri azaltıp yatırımlar artırılırsa veya dış borç alınıp mevcut tasarruflara katılırsa uzun dönem büyüme hızında yükselme sağlanacaktır. Ayrıca iç tasarrufların artmasıyla, dış tasarruflara ihtiyaç kalmayacak ve borç servisi için gerekli finansman sağlanmış olacaktır (Gündüz, 2008: 46).

Keynesyen düşünce yapısıyla oluşturulmuş olan Harrod-Domar büyüme teorisinin temelini yatırım çoğaltanı, hızlandıran ve toplam arz oluşturmaktadır. Fakat Harrod-Domar modelinde ortaya konulan bazı kavramaların ölçülme zorlukları ve tüm sektörleri tek bir kat sayıya indirmeleri eleştiri konusu olmuştur. Modelde emek ve teknolojik gelişmelerinin dışsal faktörler alınarak sadece içsel olarak sermayeyi kabul etmeleri en önemli eleştiri konusu olmuştur (Savaş, 1979). Bunların yanı sıra, bu modeller gelişmiş ekonomiler için kurulmuştur. Her iki modelin temel amacı, ekonomiyi eksik istihdama ve enflasyona maruz

bırakmadan yürütebilmektir. Oysa gelişmekte olan ülkelerde tek amaç bu değildir. Harrod'un ve Domar'ın modelleri ise işin bu yönü üzerinde hiç durmamıştır (Acar, 2002: 92).

Bir diğer yönden, model eksikleriyle de olsa, gelişmiş ülkelerde ekonomik büyüme olayına ışık tutmakta ancak az gelişmiş ülkeler için uygulandığında değerinden çok şey kaybetmektedir (Unay, 2001: 402). Harrod-Domar büyüme modeli birçok açıdan eleştirilere maruz kalmış olsa da, yatırımların ekonomi üzerinde yarattığı etkilerin daha iyi anlaşılmasını sağlamıştır (Fikir, 2010).

### **3.3.4. Neo - Klasik (Slow) Büyüme Modeli**

Harrod-Domar büyüme modeli Keynesyen analizden esinlenmesine karşılık Neo-Klasik büyüme modeli Klasik iktisadın öğretilerinden esinlenmiştir. Neo-Klasik büyüme modeli birçok iktisatçının çalışmaları sonucunda doğmuştur. Bu iktisatçılardan en önemlileri Robert Merton Solow, Trevor Winchester Swan ve James Edward Meade'dir (Unay, 2001: 402).

Solow ve Swan'ın adıyla özdeş olarak anılan Neo-Klasik büyüme teorisi büyüme analizlerini makro düzeyde değil mikro düzeyde ele almaktadır. Solow büyüme modelinin Neo-Klasik büyüme teorisiyle özdeş tutulmasının sebebi analizlerini yaparken Neo-Klasik iktisadın varsayımlarından hareket etmiş olmasıdır (Cengiz, 2013: 25).

R. Solow 1956 yılında, iktisadi büyüme ve kalkınma konusunda ileride önemli gelişmelere yol açan, *iktisadi büyüme teorisine bir katkı* adlı bir makale yayınlamıştır. Solow'a 1987 yılında, hem bu çalışmasından hem de iktisadi büyüme sürecini anlamamıza yaptığı önemli katkılarından dolayı Nobel İktisat ödülü verilmiştir. Tüm bu gelişmelerden dolayı bu model iktisat literatüründe Solow büyüme modeli olarak bilinmektedir (Kıraçlar, 2005: 46).

Solow yapmış olduğu çalışmasında tasarruflarla, sermaye birikimi ve büyüme arasındaki ilişkiyi incelemektedir. Klasik modelde büyümenin kaynağı olarak yalnızca emek ve toprak üzerinde durulurken, Neo-Klasik modelde bunlara ek olarak sermaye ve teknolojik gelişme faktörlerinin de dahil edilmesiyle klasik modeldeki eksiklik giderilmiştir.

Neo Klasik büyüme teorisi, nüfus artışına ve teknolojik değişmeye tasarruf, yatırım ve ekonomik büyümenin nasıl cevap verdiğini açıklamaktadır (Parasız, 2008: 131). Ayrıca bu model, neden bazı ülkeler yoksulken, diğer ülkelerin çok zengin olduğunun anlaşılmasında önemli bir mihenk taşı oluşturmaktadır (Telek, 2013: 38).

Neo-Klasik büyüme modeli üretim faktörleri için ölçeğe göre azalan, üretim fonksiyonu için ölçeğe göre sabit getirili bir üretim teknolojisi, nüfus artış hızının sabit kabul edilmesi ve modele dışsal olarak dahil edilmesi, teknolojik gelişmenin de dışsal olarak yer alması, devletin ekonomik düzene müdahalesinin minimum düzeyde olması, tasarruf oranındaki artışın durağan büyüme hızına etkide bulunmaması, kapalı ekonominin varlığı ve beşeri sermayedeki üretkenlik değişmelerinin dikkate alınmaması gibi varsayımlara dayanmaktadır. Bu varsayımlara dayalı modelde, fert başına sermaye, fert başına üretim ve tüketimle aynı oranda değişmektedir. Denge durumunda fert başına gelir ve fert başına tüketim artışı, teknolojik gelişme artışı ile eşitlenmektedir. Bu durum fert başına gelir artışında ve büyümeyi sağlamada asıl unsurun tasarruf değil, modelde dışsal faktör olarak yer alan teknoloji olduğunu göstermektedir. Bu durumda gelişmekte olan ülkelerle gelişmiş ülkelerin ekonomilerinin yakınsanacağı tezini akla getirir (Atamtürk, 2007: 91). Modele göre bir ülkenin kişi başına gelirinin büyüme oranı, kişi başına gelirinin başlangıç düzeyi ile ters orantılıdır. Eğer ülkeler arasında yapısal göstergeler ve teknolojik düzey bakımından benzerlikler varsa, fakir ülkeler zengin ülkelere daha hızlı büyüme eğiliminde olacaklardır. Bu nedenle de ülkeler arasında, kişi başına gelir düzeyleri açısından bir yakınsama söz konusu olacaktır (Telek, 2013: 39).

Neo-Klasik teoriye göre devletin uyguladığı ekonomi politikalarına gerek yoktur. Çünkü devletin yatırımları artırmak ve işsizlik oranlarını azaltmak için uygulamış olduğu ekonomi politikaları enflasyonist etkiye neden olmakta ve konjonktürel hareketlerin boyutunu artırmaktadır (Tüylüoğlu, 1995: 35).

Neo-klasik büyüme modelinin varsayımları şu şekilde sıralanabilir (Kaya, 1998: 59):

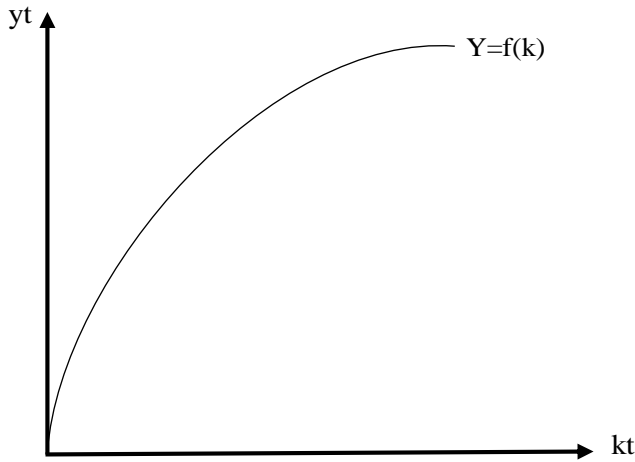
- Ekonomide homojen bir mal üretilmektedir.
- Nüfusun (P) büyümesi ekonomik faktörlerden bağımsızdır.
- Ekonomi daima tam istihdam seviyesinde çalışmaktadır.
- Çıktı veya hasıla düzeyini işgücü ve sermaye belirlemektedir.
- Yakınsama hipotezi geçerlidir.
- Ekonomi ölçeğe göre sabit getiri ile çalışmaktadır.
- Devlet müdahalesinin olmadığı dışa kapalı bir ekonomide, tek sektör bulunmaktadır.

Solow'un geliştirdiği Neo-klasik büyüme teorisi, birisi üretim fonksiyonu birisi de sermaye birikim denklemi üzerine kurulmuştur. Üretim fonksiyonu Cobb-Douglas biiminde olduğu varsayımı altında şu şekildedir (ğrc, 2011: 93):

$$Y=F(K,L)= K^a L^{1-a} \dots\dots\dots (12)$$

Y, ıktıyı; K, sermayeyi; L ise işgücünü ifade etmektedir. Burada a, 0 ile 1 arasında yer alan bir sayıdır. Bu retim fonksiyonun ölçeğe göre sabit getiriye sahip olduğuna dikkat edilmelidir. Tüm girdiler iki katına çıkarılırsa, çıktı da iki kat artacaktır. Firmalar, işçilere birim işgücü başına w kadar ücret, kiraladıkları birim sermaye başına da r kadar ödeme yapmaktadırlar: Yani, girdilere yapılan demeler (faktör ödemeleri), ortada ekonomik kar kalmayacak şekilde, çıktı değerine tam tamına eşit olmaktadır. Bu önemli sonuç, ölçeğe göre sabit getirili üretim fonksiyonlarının genel bir özelliğidir ( Cengiz, 2013: 26).

Solow retim fonksiyonu, işçi başına sermaye arttıa işçi başına çıktının da arttığını, ancak azalan verimler kanunu nedeniyle sermayedeki artışın çıktıda giderek daha az bir artışa yol açtığını göstermektedir (nsal, 2009: 590). İşçi başına düşen sermaye miktarı bir birim artırıldığında işçi başına çıktı, sermayenin marjinal ürünü kadar artmaktadır. Üretim fonksiyonunun eğimi sermayenin marjinal ürün değerine eşittir. Sermayenin marjinal ürünü gittikçe azaldığından işçi başına çıktı da azalan oranda artmaktadır (ğrc: 2011: 94).



**Kaynak:** Sorensen, Whitta-Jacobsen, 2005: 71

### **şekil 3: İşçi Başına Sermaye ve İşçi Başına Hasıla**

şekil: 3 incelendiğinde eğrinin eğimi gittikçe azalmakta ve eğri daha düz hale gelmektedir. Sermayenin başlangıçta çok az olması durumunda her ek birim sermaye daha

yüksek oranda çıktı artışına sebep olduğundan oldukça yararlıdır. Sermayenin fazla olması durumunda ise her ek birim sermaye daha az çıktı artışı sağlayacağından faydası daha düşük olmaktadır (Berber, 2006: 146).

Solow modelinde mal arzı ve mal talebi sermaye birikimi üzerinden ilişkilendirilir. Bu bağlamda sermaye stokunda meydana gelen değişme ( $K$ ), yatırım ( $I$ ) ile sermaye stokundaki aşınma ve yıpranma arasındaki farka eşittir. Amortismanın sermaye stokunun sabit bir oranı olduğu ( $dK$ ) kabul edildiğinde (Taban, 2008: 71):

$$\Delta K = I - dK \quad d > 0 \dots\dots\dots (13)$$

olacaktır. Tasarruf gelirin sabit bir oranıdır. Bu yüzden  $I = S = sY$  olduğundan,

$$\Delta K = sY - dK \quad 0 < s < 1 \dots\dots\dots (14)$$

olur. Bu denklem, Solow modelinin ikinci önemli denklemidir. İşçi başına sermayenin büyüme hızı ( $k$ ), sermayenin büyüme hızı ile işgücü büyüme hızı ( $n$ ) arasındaki farka eşittir:

$k = \frac{K}{L}$  olduğu için,  $k$ 'nin büyüme hızını veren denklem aşağıda sunulduğu gibidir:

$$\log k = \log K - \log L \dots\dots\dots (15)$$

$$\frac{\Delta k}{k} = \frac{\Delta K}{K} - \frac{\Delta L}{L} = \frac{\Delta K}{K} - n \dots\dots\dots (16)$$

Bu denklemde  $\Delta K$  yerine Solow modelinin ikinci önemli denklemini ( $\Delta K = sY - dK$ ) koyduğumuzda aşağıdaki sonucu elde ederiz.

$$\frac{\Delta k}{k} = \frac{sY}{k-d-n} \dots\dots\dots (17)$$

$\frac{Y}{K}$  Pay ve paydasını  $L$ 'ye böldüğümüzde, işçi başına değerlere ulaşılmış olur:

$$\frac{\Delta k}{k} = \frac{sY/L}{K/L} - (d + n) = \frac{sY}{k} - (d + n) \dots\dots\dots (18)$$

Son denklemin her iki tarafı  $k$  ile çarptığımızda, işçi başına sermaye birikimi ( $\Delta k$ ) denkleminde ulaşılmış olur:

$$\Delta k = sy - (d + n)k \dots\dots\dots (19)$$

Denklem (18)'e göre işçi başına sermayedeki değişme ( $\Delta k$ ), birinci terim olan işçi başına tasarruftan ( $sy$ ) ikinci terim olan  $(d + n)k$ 'nin çıkarılmasına eşittir (Taban, 2008: 72)

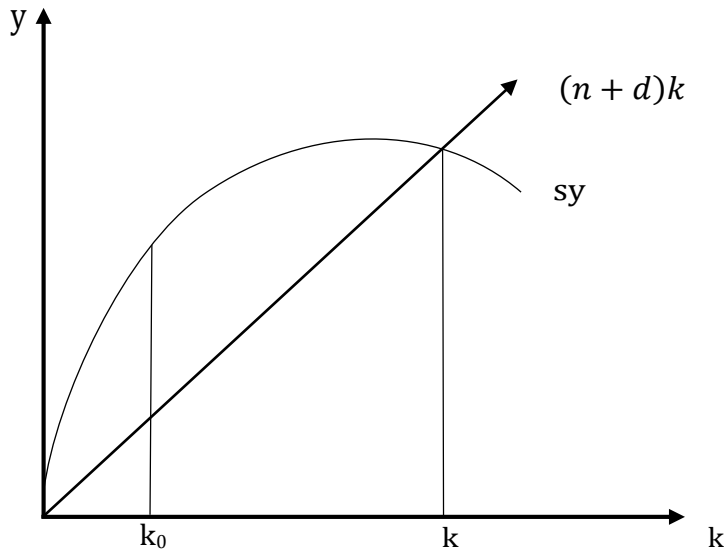
Solow'un büyüme modelinde teknolojik ilerleme tasarruf oranında değişme ve nüfus artışı yanında büyümenin bir başka belirleyicisi olarak ortaya çıkmaktadır. Teknolojideki gelişmeler, sermayenin ve işgücünün verimliliğinin artmasına neden olmaktadır. Teknolojik gelişmeler sayesinde, elde bulunan üretim faktörleri kullanılarak daha çok çıktı elde edilebildiği gibi verimlilik sayesinde daha az üretim faktörü ile aynı üretim düzeyi yakalanabilir (Üzümçü, 2012: 191).

Temel solow diagramına baktığımızda daha önce ele aldığımız büyüme modelinin, iki önemli eşitliği olarak işçi başına çıktı ve işçi başına sermayeyi denklik olarak tekrardan yazmak istersek şu şekilde ifade edebiliriz (Cengiz, 2013: 29):

$$y = k^a$$

$$k = sy - (n + d)k$$

Yukarıdaki eşitlikler çerçevesinde işçi başına sermaye stoğu ( $k_0$ )'nun veri olduğu, nüfus artış hızının veri olduğu, aşınma-yıpranma oranı ve yatırım oranıyla çalışan bir ekonomide işçi başına sermayenin nasıl bir seyir izleyeceği temel solow diagramı çerçevesinde incelenebilmektedir (Jones, 2007: 24).



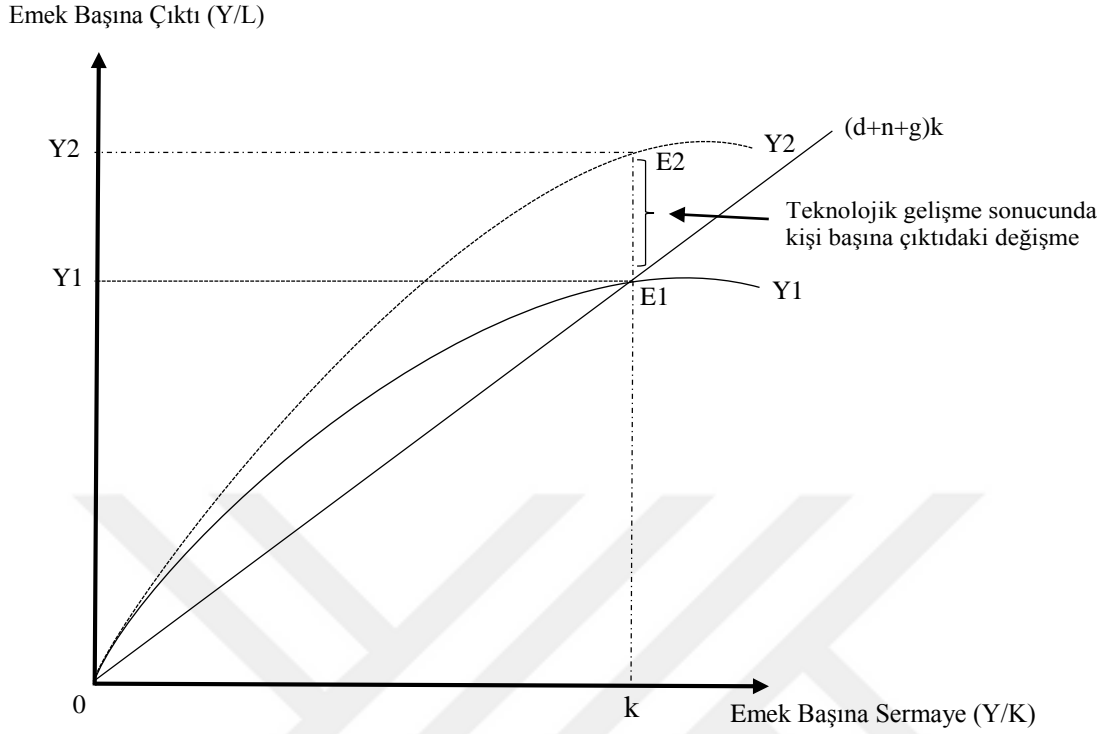
**Kaynak:** Jones, 2001: 36

#### **Şekil 4: Temel Slow Diagramı**

Sermaye-işgücü oranının ( $k$ ) fonksiyonu olarak çizilen şekil 3'deki Solow diagramı görüldüğü üzere iki eğri içermektedir. İlk eğri kişi başına yapılan yatırımın miktarını ifade

eden  $(sy)$  eğrisidir. Diğeri ise orjinden  $45^\circ$  lik açıya yakın biçimde çıkan ve işgücü başına sermaye miktarını sabit tutmak için ihtiyaç duyulan kişi başına yatırım miktarını gösteren  $(n + d)k$  doğrusudur. Bu iki eğri arasındaki fark işgücü başına sermaye miktarında meydana gelen değişime eşittir. Bu aradaki fark pozitif ise, bununla birlikte işçi başına sermaye artışı söz konusu ise ekonomide sermaye derinleşmesinden bahsedilir. Bununla birlikte aradaki fark sıfıra eşitken, nüfusun artmasından dolayı sermaye stoğunda bir artış meydana geliyorsa, burada sadece sermaye genişlemesinden söz edilebilir (Cengiz, 2013: 30).

Solow büyüme modelinde nüfus ve tasarrufta meydana gelen artışlar kadar büyümeye etki eden faktör teknolojidir. Solow'un ABD için yaptığı çalışmada büyümede meydana gelen %20'lik artışın fiziksel sermaye birikimi ve işgücünden kaynaklandığını geriye kalan %80'lik kısmının ise dışsal faktörlerden kaynaklandığını ortaya koymuştur. Bu dışsal faktörlerden en önemli unsuru ise teknolojide meydana gelen gelişmeler göstermiştir. Bu durumu şimdi grafik yardımıyla açıklayalım (Cengiz, 2013: 30).



**Kaynak:** Cengiz, 2013: 31

### Şekil 5: Neo Klasik Modelinde Teknolojik Gelişmenin Etkisi

Bir ülkenin teknoloji seviyesinde meydana gelen bir gelişme, emek başına terimlerle ifade edilen makroekonomik üretim fonksiyonunu yukarıya doğru kaydırır. Şekil 4’de görüldüğü gibi ekonomi  $Y_1$  eğrisi ile  $(d+n+g)k$  doğrusunun kesiştiği  $E_1$  noktasında durgun durumdadır (steady-state, ve 0). Teknolojide meydana gelen bir artış sonucu çıktı seviyesi  $Y_1$ ’den  $Y_2$  seviyesine gelmiştir. Buradan ortaya çıkan sonuç; durağan durumda çıktı düzeyi sabit kalmamaktadır; fakat etkin işgücü başına hasıla düzeyi sabittir. Hasılanın sabit olabilmesi etkin işgücü miktarının sabit olmasına bağlıdır. Bu da ifade etmektedir ki durgun durumda hasıla ile etkin işgücü aynı oranda büyümektedir.

Solow modelinde teknolojinin emek artııcı etkisi  $g$  ile belirlenmektedir. Dolayısıyla  $g$  teknoloji büyüme oranını ifade eden bir notasyondur, emek gücü nüfus ( $n$ ) kadar büyüdüğü için ve her birim emeğin etkinliği ( $A$ ),  $g$  oranında büyüdüğü için, etkin birim emek sayısı ( $LxA$ ),  $n + g$  oranında büyüyecektir (Parasız, 2003: 160).



Neo-Klasik Büyüme Teorisi şu şekilde özetlenebilir: Teknik değişikliğin bulunmadığı teoride, durağan durum denge kavramı, kişi başına hasılanın sabit olması için gereken şartlara dikkat çeker. Artan nüfusla birlikte; tasarruflar, nüfusun yeni üyelerine ekonominin tümünde geçerli olan kişi başına sermaye miktarını sağlamaya tam yetecek kadar olmalıdır. Durağan durum gelir seviyesini, tasarruf oranı ve nüfus artışı belirler. Teknik değişikliğin bulunmaması durumunda; toplam hasılanın durağan durum büyüme hızı, nüfus artış hızına eşittir. Tasarruf oranındaki bir artış, hasılanın büyüme hızını geçici olarak artırır. Yeni durağan durumda büyüme hızı değişmeden kalır, fakat kişi başına hasıla seviyesi artar (Kıraçlar, 2005: 58).

Teknik değişiklik durumunda, durağan durumdaki kişi başına hasıla, teknik gelişme hızında büyür. Toplam hasıla, teknik gelişme ve nüfus artış hızlarının toplamı kadar büyür. Bundan dolayı, Neo-klasik büyüme teorisinde büyümenin durağan durumu egzojen niteliktedir. Neoklasik teorinin çok şaşırtıcı iki sonucu vardır (Kıraçlar, 2005: 58):

- Teknik ilerleme olmadığı zaman büyüme geçicidir.
- Tasarruf oranında bir yükselmenin sonucu olarak büyümenin hızlanması geçicidir.

Bu iki sonuca bağlı olarak iki özellik ortaya çıkmaktadır.

- Ekonomilerin yakınlaşması
- Büyümenin dışsal özellikte olmasıdır

Neoklasik büyüme modeli varsayımları ve kullandığı araçlar açısından kendi içinde tutarlıdır. Bununla birlikte bu varsayımlar ve araçlar, tartışılacak nitelikler taşımaktadır. Üretim fonksiyonunun birinci dereceden homojen varsayılması oldukça katı bir yorumdur. Hem sermaye, hem de emek inputunda bir artış meydana geldiği zaman toplam üretim, dışsal ekonomiler, teknik ilerleme vs gibi nedenlerle, daha hızlı yükselebilir. Ayrıca azalan verim varsayımı da özellikle kısa dönemde geçersiz olabilir (Kıraçlar, 2005: 59).

Neoklasik modelin karşılaştığı en önemli güçlük üretim fonksiyonunda yatmaktadır. Sermayenin bir üretim faktörü olarak tanım ve anlamı, birçok pürüzlü noktanın belirlenmesine neden olmaktadır. Örneğin, toprak, yıl-hektar; emek ise adam-saat gibi birimlerle ölçülebildiği halde, sermaye faktörü, sermaye mallarından ayrı bir kavram olarak fizik birimlerle ölçülemez. Sermaye mallarının ise bir üretim faktörü olarak denge modeline sokulmaları olanaksızdır. Çeşitliliğin yarattığı sorunlar yanında aynı değişken hem eksojen hem de endojen değişken olarak sistem içinde yer alacaktır (Kıraçlar, 2005: 59).

Bu sorunu çözmek için, sermayeyi iki boyutlu bir faktör olarak ele almak düşünülebilir. Bu iki boyut emek ve zamandır. Zaman boyutu, yatırım ya da bekleme süresi olup, faktörlerin kullanılmaya başlandığı andan, son malın çıktığı ana kadar geçen zaman süresini kapsamaktadır. Fakat burada da iki güçlük belirmektedir. Bu zaman süresinin herhangi bir ortalama ölçü birimi ile ölçülmesine olanak bulunmadığı gibi, çeşitli faktörlerin yatırım sürelerini bir araya getirecek bir ölçü bulmak da olanaksızdır. Üretim fonksiyonunda toprak faktörünün yer almaması, toprak arzının değişmez varsayılmasına bağlanabilir. Fakat bu durumda da, emek ve sermaye birlikte değiştiğinde ölçüğe göre değişmez getiri yerine azalan getiri söz konusu olabilir (Kıraçlar, 2005: 60).

Neo-Klasik büyüme kuramı, model kuramsal olarak kabul görse de gerçeklerle tam uyum göstermemektedir. Neo-Klasik modelin gerçek hayatla uyuşmayan varsayımları ve özellikle teknolojik gelişmeyi çok önemsemelerine rağmen model içinde açıklayamamaları içsel büyüme kuramlarının ortaya çıkmasına neden olmuştur (Kibritçioğlu, 1998).

### **3.3.5. İçsel Büyüme Modeli**

Dışsal büyüme modelleri iktisadi büyüme olgusunun daha iyi anlaşılmasını sağlamışlardır. Ama yine de ne Harrod ve Domar'ın bıçak sırtı büyüme yaklaşımı ne de Neo-klasik modelin emek ve sermaye miktarı ile teknolojik gelişmelere dayandırdığı büyüme modeli yeterli olmuştur. İktisatçılar, iktisadi büyümenin sürekli olarak gerçekleştirilebileceği ve büyümenin dinamiklerini de yine ekonominin kendisinin yaratabildiği bir çözüm arayışına girişmişlerdir. İçsel büyüme modelleri de bu çabalar sonucu doğmuşlardır (Üçler, 2011: 82).

Neo-Klasik büyüme modeli; ekonomiyi, bıçak sırtı denge şartından ve devletin ekonomiye müdahalesinden kurtarmaktadır. Ancak bu kez de bilgi birikimi, teknoloji, beşeri sermaye gibi büyümenin temel aktörlerinin dışsal sayılması gibi yeni bir problem ortaya çıkmaktadır. İçsel büyüme modelleri ise devletin ekonomideki önemini ortaya koymakta ve gelişmiş ekonomilerde durgun duruma girmeden kesintisiz bir büyüme mekanizması geliştirmektedir. Devlet, daha kaliteli sağlık ve eğitim hizmeti sunarak, Ar-Ge ve teknoloji transferini teşvik ederek, mülkiyet haklarını koruyup iletişim ağlarını güçlendirerek, dışa açık ekonomik sistemi kurmaktadır. Ayrıca devlet, rekabetin önündeki engelleri kaldırarak ekonomide tekrar aktif bir rol üstlenmektedir. Kısaca içsel büyüme teorileri, ekonomik büyümeyi sistem içerisinde aramaktadır (Üçler, 2011: 82).

Solow modeli tasarruf düzeyinin-sermaye birikiminin büyümeyi sadece geçiş döneminde ileri sürmek suretiyle, sermaye birikiminin büyüme üzerindeki etkisini minimize

etmektedir. Buna karşılık Solow modeli ekonomik büyümenin (fert başına çıktı düzeyindeki sürekli artışın) nedeninin teknolojik ilerleme olduğunu ileri sürmek suretiyle de, teknolojik gelişmenin büyüme üzerindeki etkisini maksimize etmektedir. Ancak Solow modelinde teknolojik ilerleme dışsal (nasıl ortaya çıktığı modelde açıklanmayan) bir olgu olduğundan, Solow modeli iktisadi büyümenin nasıl meydana geldiğini aslında açıklayamamaktadır (Ünsal, 2009: 616).

Solow modelinin bu önemli eksikliği, büyümenin nasıl meydana geldiğini ve dolayısıyla da büyümeyi etkileyen politikaların neler olduğunu açıklamayı amaçlayan yeni bir yaklaşımın ortaya çıkmasına yol açmıştır. 1980'lerin sonlarında ortaya çıkan ve öncülüğünü Amerikalı iktisatçı Paul Romer ve yeni klasik okulun kurucusu Robert Lucas'ın yaptığı bu alternatif yaklaşıma, içsel büyüme teorisi denir. Solow modelinde sermayenin bina-makine ve teçhizattan veya kısaca fiziksel sermayeden ibaret olduğunun kabul edilmesine karşılık, içsel büyüme teorisinde sermayenin hem fiziksel sermayeyi hem emek girdisinin sahip olduğu bilgi, tecrübe ve becerilerden oluşan beşeri sermayeyi kapsadığı kabul edilir (Ünsal, 2009: 616).

İçsel büyüme modellerine göre, teknolojik gelişmeler içsel bir faktördür ve sosyal altyapının büyüme üzerinde önemli bir etkisi bulunmaktadır. İçsel büyüme modelleri, Neo-klasik büyüme modellerinde kabul edilenin aksine, sermayenin artan getiriye sahip olduğunu varsaymaktadırlar. Artan getiri varsayımı ekonomik büyüme modellerini güçlendirmektedir. İçsel büyüme modellerinde sermaye birikimi sonsuza kadar sürdürülebilir ve sermaye başına düşen gelirden artış meydana gelebilir

Neo-Klasiklere ait olan sermayenin azalan getiriye sahip olduğu görüşü terk edilmiştir. Yeni büyüme modelinde yatırımların önemi büyüktür çünkü fiziksel sermayeye, insan ve bilgiye yatırım yapılması büyümeyi arttıracaktır. Ekonomideki yatırımlara arttıkça ülkenin sermaye kaynakları zenginleşecek aynı zamanda birçok noktada ekonomide etkinliği artıracak bilgi akışı da sağlanacaktır. (Üçler, 2011: 83).

Geleneksel büyüme modellerinde bilgi birikimi, beşeri sermaye, Ar-Ge faaliyetleri ve teknolojik gelişme gibi ekonomik gelişme üzerinde etkili olan unsurlar dışsal olarak kabul edilmiştir. İçsel büyüme modelleriyle bu faktörler içselleştirilmiş ve ekonomik büyümenin belirleyicilerine farklı bir bakış açısı getirilmiştir. Söz konusu unsurların sistem içerisine dahil edilmesiyle içsel büyüme modelleri ortaya çıkmıştır (Berber, 2006: 184).

İçsel Büyüme modellerinin sınıflandırılmasında temel olarak büyümenin kaynakları üzerinde durulacaktır. İçsel Büyümenin belli başlı kaynakları; bilgi birikimi (Paul Romer), kamusal alt yapılar (Robert Barro), beşeri sermaye (Robert Lucas), AR-GE (araştırma geliştirme) harcamalarıdır (Parasız, 1998: 413-414).

Bilgi Birikimi (Paul Romer) Yaklaşımı; İlk içsel büyüme modelini ortaya koyan Romer (1986), Arrow'un (1962) önerdiği, yaparak öğrenme fikrini temel olarak kabul etmektedir. Romer bu fikirle, üretim ve yatırım süreci içinde bir yan ürün olarak teknik bilginin üretildiği, bu bilginin yeni üretimde bir çeşit bedava girdi olarak kullanıldığı ve yeni üretimin daha düşük maliyetle ve yüksek kaliteyle yapıldığını varsaymaktadır. Ayrıca, üretilen bilginin taşmalar (spillover effect) sonucu, diğer şirketler tarafından da kullanıldığı düşünülmektedir (Kar ve Taban, 2003: 6).

Var olan sermayenin bilgi birikimi ile desteklenmesi halinde azalan verimler yasasının etkisini kaybedeceğini ifade eden Romer, buluşu yapan birey veya firmanın yeni fikir arayışına girmelerini modele katarak teknolojik ilerlemeyi içselleştirmiştir. Teknolojik gelişme, Neo-klasik modelde olduğu gibi yatırım ve sermaye birikiminden tamamen bağımsız bir değişken olmasından ziyade, yeni yaratıcı fikirlerin ortaya çıkacağı sosyal kazançların bir kısmını kar biçiminde elde etmeye çalışan bireylerin, yeni bilgiler arama çabalarının bir sonucu olarak ele alınmıştır (Üçler, 2011: 85).

Romer, Arrow'un çalışmalarından hareketle, bilgi birikiminin etkisini ortaya koymaktadır. Romer, üretim ve yatırım sürecinde, bilginin üretildiğini, üretilen bu bilginin üretim aşamasında bedava girdi olarak kullanıldığını ve bunun sonucunda yapılan yeni üretimin daha düşük maliyetle yapıldığını varsaymaktadır. Romer, üretilen bu bilginin ekonominin ortak bilgisi haline gelerek taşıtığını ve diğer şirketlere ulaştığını ifade etmektedir. Üretim fonksiyonu ölçeğe göre artan getiriye yansıtmakta ve bu üretim faktörü ikiye katlandığında, üretim iki kattan fazla artmaktadır. Romer'in bu yaklaşımı ileriki yıllarda ekonomik büyüme teorilerinin oluşmasına esas teşkil etmektedir. Romer'e göre, bilgi saklanamayacağından, firmalar tarafından üretilen yeni bilgi diğer firmaların üretim imkânları eğrisi üzerinde pozitif dışsallığa neden olmaktadır (Telek, 2013: 41).

Romer'in iki dayanak noktası vardır: Bunlardan birincisi, teknolojik gelişme büyümenin ana dinamiğidir. Teknolojik gelişme sermaye birikimini teşvik eder ve her ikisi birden, işgücü başına üretimin artmasını sağlarlar. İkincisi, teknolojik gelişme ekonomik karar birimlerinin girişimleriyle gerçekleşmektedir. Teknolojinin içselliği de bu girişimlerden kaynaklanmaktadır (Üçler, 2011: 85).

Bilgi ekonomik birimler üzerinde olumlu etkiler yapan taşma etkileri yaratır. Bilgi doğası gereği rekabete tabi olmayan bir kavramdır ve bir nevi kamu malı niteliğindedir. Bilginin herkes tarafından paylaşılmasıyla o toplum yayılan bu bilgidен yarar sağlayacak ve ekonomik büyüme ve refah artışı sağlanacaktır (Atamtürk, 2007).

Kamusal Alt Yapılar (Robert Barro) Yaklaşımı; Robert Barro (1990), toplumsal getiriyle özel getiri arasındaki farklılaşmayı ele alan büyüme modeller, vergilerle finanse edilen kamu harcamalarının, üretim ve fayda fonksiyonlarına yapacağı etkileri incelemektedir (Üçler, 2011: 94).

Büyümenin bir diğer kaynağını kamusal mallar ve haberleşme ağı, enformasyon hizmeti vb. alt yapı oluşturmaktadır. R. Barro tarafından geliştirilen bu modele göre altyapı yatırımlarının özel sermayenin produktivitesini arttırmakta ve firma için bir dışsal üretim faktörü oluşturmaktadır. Kamu harcamaları vergilerle finanse edilmektedir. Öyle ki firma sermayesini artırdığı zaman, üretimi artıracak ve alt yapı harcamalarını artıracaktır. Tıpkı dışsallıkta olduğu gibi firma optimizasyon kararlarında, oluşmasına katkı yaptığı kamu sermaye birikimini hesaba katmaması olgusu, desantralize çok zayıf bir rekabetçi denge büyümesine neden olacaktır (Parasız, 1998: 415).

Kuram, fiziksel ve beşeri sermaye birikimi için şirketler ve hükümet politikalarının ekonomik teşvikleri değiştirerek (vergiler ve sübvansiyonlar yoluyla), araştırma-geliştirme ve eğitime yaptıkları yatırımın rolünü analiz ederek teknolojideki değişikliğin büyüme üzerine etkisini açıklamaya çalışmaktadır (Han ve Kaya, 2004: 304).

Barro'ya göre kamu harcamaları gelir vergisi ile orantılı olarak finanse edilir. Devlet borçlanmaz, dolayısıyla denk bütçeye sahip olmak zorundadır varsayımı yapılmaktadır. Bütçe denklemi efektif olarak kamu malı arz seviyesini sermaye stoğuna bağladığı için model bir içsel büyüme modeline dönüşmektedir. Yatırımlar sermaye stoğunu artırırken dolaylı olarak artan vergi gelirleri denk bütçe sayesinde kamu malının arzını artırmakta, dolayısıyla özel yatırımlar ekonomiye iki yoldan katkı sağlamaktadır. Kuram, fiziksel ve insan sermayesi birikimi için şirketler ve hükümet politikalarının ekonomik teşvikleri değiştirerek, araştırma-geliştirme ve eğitime yaptıkları yatırımın rolünü analiz ederek teknolojideki değişikliğin büyüme üzerine etkisini açıklamaya çalışmaktadır. Yani ekonomide yasaların, hükümet politikalarının ve kurumların oynadığı rolü göstermeye çalışmaktadır (Üçler, 2011: 96).

Beşeri Sermaye (Robert Lucas) Yaklaşımı; Beşeri sermaye (insan sermayesi) eğitilmiş ve beceri kazandırılmış işgücü olarak ifade edilebilir. Ekonomik büyümenin

gerçekleşmesi için beşeri sermaye birikimi önemlidir. Beşeri sermaye birikimi, eğitim ve iş başında çalışarak öğrenme yoluyla elde edilen bir çeşit sermayedir. Beşeri sermayenin fazla olduğu ülkelerde bireyler daha verimli bir şekilde çalışabilecekleri için az gelişmiş ülkelere gelişmiş ülkelere doğru bir şekilde göç etme olgusu söz konusu olabilmektedir. Bu göçün sonucunda az gelişmiş ülkeler ekonomik büyümelerini gerçekleştirememekte ve diğer taraftan gelişmiş ülke ekonomilerinin durgun duruma girmeleri önlenmektedir. Yani beşeri sermaye stoku fazla olan ülkelerin daha hızlı büyüdüğü görülmektedir. Lucas, içsel büyüme teorisinin temel çalışmalarından biri olarak kabul edilen makalesinde fiziki sermayenin birikimini ve ekonomik sistemdeki rolünü, geleneksel bir Neo-klasik üretim fonksiyonu yardımıyla modellendirmektedir (Telek, 2013: 42).

Neo-Klasik büyüme modeline daha yakın olan Lucas'ın modeli bir içsel büyümenin meydana gelmesi için dışsallığa gereksinim duymamaktadır. Büyüme; formasyon süresiyle ve beşeri sermaye stokuyla oransal olduğu farz edilen beşeri sermaye birikiminin sonucudur. Verilen formasyon süresince beşeri sermaye birikimi bir dışsal büyüme gösterdiğinden, model Neo-Klasik modelden ayrılmamaktadır. Bu nedenle Lucas mantıki rakamsal değerler kullanarak beşeri sermaye olarak zengin bir ortamda üretken sistemin daha etkin bir şekilde işlemesi için az da olsa dışsallığı hesaba katmaktadır (Parasız, 1998).

Lucas'ın modelinde beşeri sermaye büyümenin itici gücü olarak gösterilmektedir. Lucas çalışmasında beşeri sermayeye dayalı üç model ele almaktadır (Üçler, 2011: 90):

- Birinci model fiziksel sermaye birikimi ve teknolojik değişiklikler üzerine inşa edilmiştir.
- İkinci model resmi eğitim kanalıyla beşeri sermaye birikimi üstüne kurulmuştur.
- Üçüncü model ise yaparak öğrenme yöntemiyle uzmanlaşmış beşeri sermaye birikimi ön plana çıkar.

Lucas'ın insan sermayesi tanımı işgücünün eğitim düzeyiyle ilgilidir. Lucas'a göre beşeri sermaye yatırımları düzenli eğitim ve işyerinde mesleki eğitim alanlarına yapılan yatırımlar olarak ifade edilmektedir. Beşeri sermaye birikimi bütün bunların yanında, yaparak öğrenme, hizmet içi eğitim ve fiziki sermaye gibi faktörlerle de yakından ilgilidir (Telek, 2013: 43).

Lucas, 1993 yılında yayınlanan çalışmasında, özellikle Güney Kore örneğinden yola çıkarak Asya mucizesi üzerinde durmuş ve bireylerin becerilerini ortaya çıkarmak için

harcayacakları zamanda sürekli artış sağlayan bir politikanın, işgücü başına çıktıda da sürekli artış sağlayacağını savunmuştur. Ücretler eğitim düzeyiyle yükseltilebilen marjinal verimlilik tarafından belirlendiğinden iş becerilerinin birikimi, eğitim ağırlıklı üretim tarafından gerçekleşir. İnsan sermayesi yatırımları genelde eğitim yatırımları olarak düşünülse de, yaparak öğrenme yoluyla çalışma sürecinde kendiliğinden oluşabilir. Lucas modelinde eğer ülke *yaparak öğrenmeyi* doğuran üretimin büyük bir bölümüne sahipse, daha çok bilgi birikimine sahip olacağından daha büyük büyüme gerçekleştirecektir (Telek, 2013: 43).

AR-GE (araştırma geliştirme) Yaklaşımı; İçsel büyüme teorilerine göre, ekonomik büyümenin açıklanmasında teknolojik gelişme önemli rol oynamaktadır. Toplumların bugünkü medeniyet düzeylerine ulaşmasında teknolojik gelişmelerin etkisi büyüktür. Teknolojinin arkasında ise bilgi birikimi ve bilgi stoku vardır. Bilimsel bilgi düzeyindeki artış, uygulamaya yönlendirilebildiği sürece, teknolojik gelişme olarak sayılabilecektir. İşletmelerin büyümelerini devam ettirmeleri ve varlıklarını koruyabilmeleri büyük ölçüde Ar-Ge çalışmalarına bağlıdır. Fakat Ar-Ge çalışmalarının temel bir özelliği belirsizliktir. Yani yeniliğin maliyetinin ve elde edilecek başarının getirisinin önceden belirlenmesi güçtür. Ar-Ge'ye yapılan yatırımlar her ne kadar riskli, uzun zaman alan ve maliyetli olsa da ekonominin bütünü için uzun dönemde getirisi büyük olmaktadır (Tüylüoğlu, 1995: 1001-106).

Bu grupta üç büyüme modeli belirgin olarak ortaya çıkmaktadır. Paul Romer modeli, Grossman ve Helpman modeli, Aghion e Howitt modelidir. Genel olarak bu modellerde, Ar-Ge faaliyetleri sektörde istihdam edilen beşeri sermaye bu sektörlerce üretilen yeni ürünlere dayalı bir büyüme modeli olmasıdır.

Romer'e (1986) göre, ekonomideki kalkınma çabaları ve Ar-Ge faaliyetleri sonucunda verimli bir bilgi birikimi sağlanabilecektir. Bu bilgi herkes tarafından kullanılabilir, bundan dolayı bilimsel bulguların sır olarak tutulması mümkün olmayacak ve tüm üreticiler ya da araştırmacılar herhangi bir bedel ödmeden bundan yararlanabilecektir. Yeni bilgi, ortaya çıktıktan sonra diğer firmalar bu bilgiyi üretimlerinde herhangi bir bedel ödmeden kullanabilecek ve durum bir pozitif dışsallık ortaya çıkaracaktır. Bu da büyümenin içsel bir şekilde meydana gelmesini sağlayacaktır (Telek, 2013: 44).

İçsel büyüme teorisi kamu politikalarına büyüme alanında önemli görevler yüklemektedir. Bu gereklilik, üretim ve yatırımların taşıdığı pozitif dışsallıktan, beşeri sermayenin üretimdeki öneminden, alt yapı ve istikrar gibi kamu politikalarının doğrudan sonuçlarından kaynaklanmaktadır. Gelişmekte olan ülkeler Ar-Ge, eğitim, finansal kalkınma,

dış ticaretin liberalize edilmesi, verimli kamu harcamaları politikalarına önem vererek ekonomik büyümelerini hızlandırabilirler (Kar ve Taban, 2003: 152).

İçsel büyüme teorilerinde, Neo-klasik büyüme modelinin dışladığı devlet, araştırma ve geliştirme faaliyeti yapmalı, eğitim hizmeti sunmalı, yabancı yatırımı teşvik etmeli, patent ve mülkiyet haklarını koruyarak tekrar önem kazanmalıdır. İçsel büyüme teorilerinin geliştirilmesinden sonra eğitim, beşeri sermaye, bilgi birikimi, Ar-Ge faaliyetlerini dikkate almadan bir büyüme modeli oluşturma olanağı kalmamıştır (Demir, 2002: 12).

Temel AK Modeli (Rebello Modeli); AK modeli, içsel büyüme modelleri içinde sermayenin marjinal getirisi varsayımı kaldırılarak, dışsal teknolojik gelişmenin var olması durumunda bile uzun dönemde kişi başına büyümenin sürdürülebileceği en basit bir biçimde göstermektedir (Yardımcı, 2006: 10).

AK Modeli, sermaye stoku artarken sermayenin getirisinin azalmayacağı varsayımı üzerine kurulmuştur. Azalan verimlerin olmadığı bu modelde, yüksek sermaye stokuna sahip olan ülkelerin (genellikle sanayileşmiş ülkelerin), yatırımlarını arttırmak suretiyle ekonomik büyümelerini hızlandırabilecekleri vurgulanmaya çalışılmaktadır. AK modelini ortaya atan Jones ve Manueli (1990) ve Rebelo (1991), büyüme sürecinin içselleştirilmesi için teknolojik gelişmenin sabitliği ve ölçüğe göre sabit getirisinin olduğuna dair varsayımları saklı tutularak, sadece biriktirilebilen üretim faktörünün (toplam sermayenin) marjinal verimliliğinin azalmasının (artarak ya da sabit kalarak) varsayılması yoluyla bile içsel bir büyüme sürecinin ortaya çıkabileceğini ifade etmektedirler (Berber, 2006: 183-184).

Rebello'ya göre ekonomilerin farklı büyüme hızlarına sahip olmaları, önemli ölçüde iktisat politikalarının bir sonucudur. Bu tür modellerde, örneğin gelir vergisi gibi iktisat politikaları, fiziksel sermaye yatırımlarının getiri oranlarının azaltarak sermaye birikim oranlarının düşürür ve bu nedenle büyüme oranı azalır (Ateş, 1994: 75).

Ak modelinde ister fiziki sermaye ister beşeri sermaye yatırımı olsun tüm yatırımlar sermayenin marjinal getirisinde artışa neden olmaktadır. Modelin en önemli özelliği ekonomik büyüme oranının artan bir fonksiyonu olmasıdır. Bu sebeple bir ekonominin yatırım oranını devamlı artıracak kamu politikaları, ekonominin büyüme oranını da sürekli bir biçimde artırmaktadır (Kaya, 2006: 297).



#### 4. TÜRKİYE VE G8 ÜLKELERİ ÜZERİNE BİR UYGULAMA

Bu ana başlık altında, Türkiye ve G8 ülkeleri, eğitim harcaması ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi gösteren literatür taraması ele alınacaktır.

##### 4.1. Türkiye ve G8 Ülkelerine Genel Bir Bakış

G-8 kavramı *Sekizler Grubu-Group of Eight* ülkeleri anlamına gelmektedir. Bu kavram, 1975 yılında dönemin Fransa Cumhurbaşkanı Giscard d'Estaing'in Japonya, Amerika Birleşik Devletleri (ABD), Almanya, İngiltere ve İtalya liderlerini güncel ekonomik sorunları tartışmak üzere Fransa, Rambouillet'e davet etmesiyle ortaya çıkmıştır. Grup, 1976'da Kanada'nın, 1997 yılında da Rusya Federasyonu'nun katılımıyla genişlemiş ve G-8 olarak anılmaya başlamıştır. Diğer birçok uluslararası örgütten farklı olarak, G-8'in belirli bir yapısı veya daimi bir yönetim organı yoktur; Başkanlığı üstlenen ülke yıllık G-8 Zirve toplantılarını düzenlemekte ve gündemlerini belirlemektedir. G-8 ülkelerinin devlet ve hükümet başkanları, zirve toplantılarında temel güncel sorunları ele almakta, bu sorunların aşılması ve hedeflerini hayata geçirebilmek için devletlerin bireysel olarak ama işbirliği anlayışıyla alabilecekleri önlemler konusunda gayri-resmi anlaşmalara varmayı amaçlamaktadırlar. Yıl boyunca, zirvelerde alınan kararların takibi (follow-up) niteliğinde toplantılar düzenlenmektedir (Talu, 2005).

Dünya'nın sanayileşmiş, zengin ve güçlü ülkelerinin hükümetleri ulusal ve uluslararası meseleleri görüşmek üzere toplandıkları ilk zirvesi 1975 yılında Fransa, Amerika, İngiltere, Almanya, Japonya ve İtalya'nın katılımı ile gerçekleşmiş ve bu katılımcı ülkelere G6 adı verilmiştir. İkincisi, ABD ev sahipliğinde 1976 yılı, Porto Riko'da yapılan San Juan Zirvesine, Birleşik Devletler Başkanı Gerald R. Ford'un emriyle Kanada gruba katıldı ve grup bilindiği gibi G7 oldu. G7 adını alan bu ülkeler, 1989 Paris Zirvesi öncesinde gelişmekte olan 15 ülke liderleri ile bir araya gelmiş ve Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (SSCB), sonrası 1991 yılında Rusya ile görüşmelere başlamıştır. 1994 İtalya'nın Naples Zirvesinden başlayarak, her zirvede Rusya ile görüşmeler devam etmiştir. 1997 ABD'nin Colorado zirvesinde G7 resmi platformda çalışmaya devam etse de, Rusya gayri resmi olarak gruba katılmış, katılımcı ülkeler Rusya'nın varlığı ile sekize çıkmış ve grup G8 adını almıştır. 2002 Kanada'da yapılan Kananaskis Zirvesinde, Rusya'ya 2006 yılında zirvenin düzenlenmesi için ev sahipliği verilmiş ve sürecin tamamlanmasıyla Rusya'da tam üyeliğe kavuşmuştur (Topcu, 2010: 99). Fakat G8, Ukrayna krizinden ötürü Rusya'nın toplantılara katılmasını askıya aldı ve 2014 İtalya ev sahipliğinde gerçekleşen Roma zirvesi Rusya'nın katılımı olmadan gerçekleşti. Rusya Ukrayna krizi, Ukrayna'ya bağlı Kırım Özerk

Cumhuriyeti'nde ortaya çıkan protesto gösterileri ve Rusya'nın Kırım'ı ilhak etmesiyle sonuçlanan olaylardır. Rusya'nın Kırım'ı ilhak etmesi NATO, ABD ve Avrupa Birliği (AB) gibi özellikle Batı kamuoyunda Rusya'ya karşı büyük tepkiye neden olmuş daha sonrada ekonomik yaptırımlar uygulanmaya başlanmıştır (Radikal Gazetesi, 2014).

G8 zirvelerinde sürekli olarak makroekonomik yönetim, uluslararası ticaret ve gelişmekte olan ülkelerle kurulan ilişkiler üzerinde durulmaktadır. Ekonomik açıdan doğu-batı ilişkisi, enerji ve terörizm gibi yineleyen sorunlar da G8 zirvelerinin ilgi alanını oluşturmaktadır. G8 tarafından sorunların altyapısı olarak görülen bu öncelikli konular genişletilerek; mikro ekonomik sorunlar, çevre, suç gibi çok uluslu sorunlar ve bölgesel güvenlik, askeri kuvvet kontrolü gibi politik güvenlik sorunlara da önem verilmektedir (Topcu, 2010: 99).

Yıllık G8 liderler toplantısı dünyanın en güçlü sekiz hükümet başlarınınca düzenlenir. Bu nedenle uluslararası bir toplantıdır. Genellikle yıl ortasında üç gün sürmektedir ve her bir dönem ocak ayının birinci günü başlamaktadır. G8'in gayri resmi bir forum olduğu tasarlanır ve bu nedenle uluslararası organizasyonlardan Birleşmiş Milletler (BM) veya Dünya Bankası benzeri bir yönetim yapısına ihtiyaç duyar. Başkanlığı elinde bulunduran ülke planlama ve bakanlığa ait seviye toplantılar serisinden ev sahipliği yapma sorumluluğundadır. Bakanlığa ait toplantılar, bakanlara çeşitli bakanlık görevi için ortak veya global konuları ilgilendiren maddeleri tartışma sorumluluğunu beraberinde getirir. Toplantı konuları sağlık, kanun uygulama, iş, ekonomik ve sosyal gelişme, enerji, çevre, dış ilişkiler, adalet ve içişleri, terörizm ve ticareti kapsar (Gökçe, 2011: 6).

Ayrıca bu toplantılarda hükümetler arası işbirliğini güçlendirmek, karşılıklı anlayışı geliştirmek, uluslararası kuruluşların faaliyetlerini canlandırmak, gelecekte karşı karşıya kalılabilecek önemli sorunların çözümü için ortak çaba sarf etmek, gelişmekte olan ülkelere yönelik geniş kapsamlı işbirliği girişimlerinde bulunmak, zirvelerde alınan kararların uygulanmasını ve verimliliğini değerlendirmek. Dünya para ve ticaret sistemlerinin işleyişini geliştirmek, güvenli, sağlıklı, modern, zengin özgür bir dünya yaratmak için çaba sarf etmek gibi sosyal amaçlar üzerinde de durulmaktadır (Topcu, 2010: 100).

G-8 zirve kararları, konu başlıklarına bakıldığı zaman eğitim ve kalkınma hemen hemen bütün zirvelerde değerlendirilmektedir. G-8 üyeleri 1998 Birmingham Zirvesinde, Afrika ülkeleri başta olmak üzere, en az gelişmiş ülkelere, ekonomik ve sosyal kalkınma alanında uluslararası planda kabul görmüş hedeflere ulaşmaları için gerekli desteği vermeyi ve dünyanın her yerindeki çocukların temel eğitime kavuşması için bu ülkelerle işbirliği

yapmayı taahhüt etmişlerdir. Ayrıca 1999 Köln Zirvesinde *İnsana Yatırım – Investing in People* başlıklı bölümde, temel eğitim, mesleki eğitim, akademik nitelikler ve işgücü piyasası için yaşam boyu sürekli geliştirilen bilgi ve yetenekler ile yenilikçi düşünce tarzının desteklenmesinin, bilgi toplumuna doğru yaşanan evrimde ekonomik ve teknolojik gelişim için vazgeçilmez olduğu vurgulanmıştır. Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür Örgütü (UNESCO) ve OECD'ye birbirinden farklı ülkelerin eğitim kalitelerini yükseltmek için geliştirdikleri yollara ilişkin çalışma yapma çağrısında bulunulmuştur. Uluslararası Para Fonu (IMF)'un geliştirdiği ekonomik programlarda özellikle temel sağlık ve eğitim harcamalarına ilişkin bütçeleri mali konsolidasyon dönemlerinde dahi, mümkün olduğunca geniş tutması istenmiştir (Talu, 2005).

2000 Okinawa Zirvesinde kalkınma, eğitim konuları daha önceki zirvelerde dile getirilen hususlara ek olarak, yatırımlar ve ticaretin sürdürülebilir ekonomik büyüme ve fakirliğin azaltılması için kritik önem taşıdığı vurgulanmaktadır. 2001 Cenova Zirve toplantısında, gelişme yolundaki ülkelerin küresel ticaret sistemine daha fazla katılımı, özel yatırımın artırılması ki ekonomik büyüme için önemine vurgu yapıldığı ve eğitim gibi konular üzerinde durulduğu Zirve Bildirisinde belirtilmiştir. 2002 Kananaskis, 2003 Evian ve daha sonraki 2005 Gleneagles Zirvelerinde Dünya çapında büyümenin hızlandırılması ve sürdürülebilir kalkınmanın sağlanması konuları görüşülmüş, G-8 ülkelerinin temel sorumluluğunun G-8 ekonomilerinde büyümeyi artırmak ve bu yolla daha güçlü bir küresel ekonomiye katkıda bulunmak üzerinde çalışmalara devam edecekleri belirtilmektedir. Ayrıca bütün çocukların temel eğitim görmesini sağlayacak imkânların yaratılmasını, evrensel temel eğitim kriterlerine ulaşılması ve kızların eşit eğitim olanaklarına kavuşturulması için güçlü ve inandırıcı politikalar ortaya koyan ve mali yükümlülükler üstlenen ülkelere yaptıkları ikili yardımları kayda değer ölçüde arttırmaya ve eğitim yatırımlarının teşvik edilmesi konusunda karar verdikleri bildirilmektedir (Talu, 2005).

G-8 ülkelerinin sözleri ile ne kadar uyumlu davrandığına ilişkin en kapsamlı izlemeyi Toronto Üniversitesi G-8 Araştırma Grubu yapmaktadır. Buna göre, yıllar geçtikçe verilen sözlerin sayısı 14'den 317'ye kadar 40'dan fazla konuyu kapsayacak şekilde artmış olmakla beraber ülkelerin sözlerinde durma oranları da değişiklik gösterilmiştir. Sonuçlara göre, en kötü performans İtalya, Japonya ve özellikle Rusya tarafından sergilenmektedir (Danacı, 2008).

G8, büyük boyutlara ulaşan ekonomik gücünün verdiği üstünlükle uluslararası finansal ve ticari kurumları doğrudan etkilemektedir. G8 liderlerince alınan kararlar; Dünya

Bankası (WB-World Bank), IMF, OECD, Dünya Ticaret Örgütü (WTO-World Trade Organization) ve NATO olarak bilinen Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü (North Atlantic Treaty Organization) gibi uluslararası kuruluşların politikalarının yönlendirilmesinde son derece önemli rol oynamaktadır. G8 ülkelerinin bu kuruluşlar gibi devamlı personeli, merkezi, faaliyetlerini yürütmek için belirlenmiş kuralları ve resmi veya yasal gücü olmamasına rağmen bu sayılan kuruluşlar üzerinde önemli bir etkisi vardır. Bu etki G8 ülkelerinin ekonomik gücünün büyüklüğünden kaynaklanmaktadır (Topcu, 2010: 100).

Diğer bir ifadeyle G8'i temsil eden sekiz ülke, dünya nüfusunun yaklaşık %14'ünü teşkil eder. Fakat dünyanın ekonomik verimlilik ölçüsü olan brüt iç hasılanın üçte ikisinden sorumludurlar. G8 ülkeleri ekonomilerinin reel değerinin Dünyanın toplam ekonomisinin yaklaşık olarak %65'ine denk gelmesi dünya ekonomisinin %65'ine yön vermesi anlamına gelmektedir. Bu nedenle G8 zirvesinden çıkan kararlar doğrudan dünya ekonomisinin yarıdan fazlasını, dolaylı olarak tüm dünyayı etkilemektedir (Özsümer, 2014).

Politik anlamda birçok araştırmayı da kapsayan G8 toplantıları, uluslararası siyaset politikalarının haritasının da çizildiği bir yerdir. Politik araştırmalar ve konferansların da işlendiği G8 zirvesinde her ülkenin temsilcileri alınan kararları yakından takip eder. G8 üyesi ülkelerin devlet başkanlarının da toplantılara katılım göstermesi ile dünya basın zirveye yoğun ilgi göstermektedir. Avrupa Komisyonu Başkanı Manuel Barroso'ya göre G8'in en önemli gücü dünya liderlerine, önemli sorunlar karşısında kişisel sorumluluklar alma ve geliştirmekte olan ülkelerle beraber herkesi etkileyecek tehditlere karşı taahhütlerde bulunma olanağı tanınmasıdır. Bu da bir bakıma yön verenlerin güç sorumluluk bilinci altında politika belirlemede olduğunu göstermektedir. Tablo 4'de 2016 yılında G8 ülkeleri ve liderleri görülmektedir.

**Tablo 4: G8 Ülke ve Liderleri**

Ülke	Devlet Başkanı
ABD	Devlet Başkanı, Barack Obama
ALMANYA	Başbakan, Angela Merkel
BİRLEŞİK KRALLIK	Başbakan, David Cameron
FRANSA	Cumhurbaşkanı, François Hollande
İTALYA	Başbakan, Matteo Renzi
JAPONYA	Başbakan, Shinsō Abe
KANADA	Başbakan, Justin Trudeau
RUSYA (Üyeliği Askıda)	Devlet Başkanı, Vladimir Putin (Katılmadı)

**Kaynak:** Milliyet Gazetesi (2016).

Dünyanın zengin yedi ülkesini 2016 yılında Japonya'da buluşturan G7 Zirvesi'ne, Rusya lideri Vladimir Putin üçüncü kez davet edilmedi. Japonya'nın tatil beldesi İse-Şima'da

yapılan Zirve'ye G7 Devlet Başkanları dışında, AB Konsey Başkanı Donald Tusk, AB Komisyon Başkanı Jean Claude Juncker, BM Genel Sekreteri Ban Ki-mun, OECD Genel Sekreteri Angel Gurría ve IMF Başkanı Christine Lagarde de katıldı. Zirvede ayrıca, Laos, Vietnam, Endonezya, Bangladeş, Sri Lanka ve Papua Yeni Gine liderleri de bulundu (Milliyet, 2016).

G8 ülkelerinden ABD, 50 eyalet ve 1 federal bölgeden oluşan federal anayasal cumhuriyettir. Ülkenin çoğu Kuzey Amerika'nın ortasında, Büyük Okyanus ve Atlas Okyanusu'nun arasında bulunmaktadır. Bu ülkenin vatandaşlarına Amerikalı veya Amerikan denir. Kuzeyinde Kanada, güneyinde ise Meksika ile sınırı bulunur. Doğuda Atlas Okyanusu'ndan, batıda Büyük Okyanus'a kadar 4.500 km genişliğindedir. Alaska ve Hawaii'yi de içine alan ABD'nin 9 milyon km<sup>2</sup>'den fazla yüzölçümü vardır.

Amerika'da hükümet, halk hükümetidir; halk tarafından kurulur. Kongre üyeleri, başkan, eyalet yetkilileri, kasaba ve şehirleri yönetenler halk tarafından seçilir. Hâkimler de, doğrudan halk tarafından seçilir veya seçilmiş yetkililer tarafından tayin edilir. Anayasa, hükümetin yetkilerini üçe ayırmıştır: Başında başkan olan yürütme, Senato ve Temsilciler Meclisi olmak üzere kongrenin her iki kanadını ihtiva eden yasama ve başta yüksek mahkeme olmak üzere yargı vardır. Anayasa, her birinin yetkisini sınırlamakta ve birinin gereğinden fazla yetki sahibi olmasını engellemektedir. Ülkenin kuruluşundan beri dış siyaset yönetiminde başlıca söz sahibi Başkan olmuştur. Bununla birlikte, yetkileri sınırsız değildir. Giriştiği taahhütlerin kongre tarafından tasdik edilmesi gerekir (Eroğul, 2006: 71-76).

ABD'nin nüfusu Ocak 2016 itibarıyla 322.856.495 olarak belirtilmiştir. 1900'lerde yaklaşık 76 milyon olan ABD nüfusu 21. yüzyılda nerdeyse dört katını aşmıştır. Çin ve Hindistan'dan sonra dünyanın en kalabalık üçüncü ülkesi olan ABD, büyük nüfus artışı beklenen ülkeler arasında, büyük ve sanayileşmiş tek ülkedir. GSYH'nin sektörlere göre dağılımı genel itibarıyla %76,7 hizmet, %22,2 sanayi, %1,2 tarım şeklindedir. Kişi başına GSYH 2014 yılında ABD'de (2005 yılı fiyatlarıyla) 46.405 ABD Dolarıdır. ABD, Birleşmiş Milletler Turizm Örgütü'nün verilerine göre 2015 yılında kaydedilen 74.8 milyon turistle Fransa'dan sonra dünyada en çok ziyaret edilen ikinci ülke durumundadır. Dünyanın gelirlerine göre sıralanmış en büyük 500 şirketini gösteren (Fortune Global 500) 2015 yılı sıralamasında ABD'den 129 şirket bulunmaktadır. Bunlardan Walmart mağazalar zinciri *Dünya çapında yüksek ciro yapan şirket* olarak yer almıştır ve büyük çoğunluğu Amerika'da olmak üzere 2,1 milyon insan çalışmaktadır. Ayrıca bu sıralamada 382,6 milyar dolar gelire 5. Sırada ExxonMobil yer almaktadır.

ABD’de eğitime bakıldığında zorunlu eğitim süresi eyaletlere göre değişmekle birlikte genelde 10 ile 13 yıl arasındadır. Zorunlu eğitime başlama yaşı eyaletlere göre 5, 6 ve 7 olabilmektedir. Eğitim süresinin uygulanış şekli değişmekle birlikte genelde 6–3–3 şeklinde bir özellik taşımaktadır (Gürkan ve Gökçe, 1999: 63). Programlar öğrencilerin yetenek ve arzularına göre seçmeli ders alabilmelerine imkân verecek şekilde esnek olarak düzenlenmektedir. Mezun olduktan sonra üniversite ya da koleje gitmek isteyen öğrencilerin buralara kendilerini hazırlayan dersleri, iş hayatına atılmak isteyen öğrenciler ise buna yönelik dersleri alabilmektedirler (Ersoy, 2000: 6).

ABD’de yükseköğretim 18 yaşında başlar. Ancak yükseköğretimin Birleşik Amerika'ya özgü bir özelliği vardır ki buna Avrupa'da rastlanmaz: Üniversitede belli bir alanda uzmanlık öğrenimine başlamadan önce bir kolej aşamasına geçilir. Koleji bitirenlere graduates (diplomalı) olarak bakılır ve -graduate school - da çalışmalarını sürdürürler. Bir Amerikan üniversitesi, genel olarak, bir kolej ile birlikte graduate school'dan oluşur. ABD’de altı dalda, altı derece de verilen yükseköğretim kurumları yer almaktadır. Bu dereceler, ön lisans (associate), lisans (bachelor), ilk profesyonel (first professional), yüksek lisans (master), ilerlemiş orta düzey (advanced intermediate) ve doktora (doctorate) olarak adlandırılmıştır (Topal, 2011: 47).

Kolej ve üniversitelerin çoğu özeldir ve çeşitli kaynaklarla yaşarlar. Bu kaynakların başında eski öğrencilerin bağışları, sanayi ve ticarete ün yapmış (Ford, Rockefeller, Carnegie vb.) firmaların kurduğu fonlar, asıl okuyacak öğrencilerin ödedikleri paralar gelir. Aslında belli bir refah düzeyine gelmiş ailelerin çocuklarını ayrıcalıklı duruma getiren bu sistemin zararları, doğrudan doğruya devletin kurduğu üniversiteler yoluyla bir parça giderilmek istenmektedir.

Üniversite kurumunu yaratan ve tüm dünyaya yayılmasını sağlayan, 20. yy başına kadar bu alanda rakipsiz olan Avrupa Üniversiteleri 20. yüzyılın ortalarından itibaren bir duraklama dönemine girmiş ve üstünlüklerini ABD’ye kaptırmışlardır. Shanghai indeksine göre dünyanın en iyi 20 üniversitesinin 17’si ABD’de, 2’si İngiltere’de ve 1 tanesi de Japonya’dadır (Eskioğlu, 2007: 182)

Almanya Federal Cumhuriyeti, Orta Avrupa’da bir ülkedir. Kuzeyinde Kuzey Denizi, Danimarka ve Baltık Denizi, doğusunda Polonya ve Çek Cumhuriyeti; güneyinde Avusturya, İsviçre ve batısında Fransa, Lüksemburg, Belçika ve Hollanda bulunur.

Almanya 357.021 km<sup>2</sup>'lik bir alanı kaplar. 81,5 milyonun üzerindeki nüfusu ile AB'nin en büyük nüfusa sahip ülkesi konumundadır.

Almanya, ABD'den sonra, dünyanın en çok göç alan ikinci ülkesidir. Almanya bir federal parlamenter cumhuriyettir ve 16 eyaletten oluşmaktadır. Başkenti ve en büyük şehri Berlin'dir. Almanya BM, NATO'ya, G8'e üyedir ve Kyoto Protokolünü<sup>1</sup> imzalamıştır. Almanya, sosyal güvenlik sistemiyle yüksek yaşam seviyesine sahiptir. Öte yandan Avrupa meselelerinde yüksek ülke nüfusu ve ekonomik gelişmişliğiyle dünya seviyesinde kilit rol oynamaktadır. Almanya birçok bilim ve teknoloji alanında lider durumda olarak kabul edilmiştir (Gökçe, 2011: 13).

Avrupa'nın en büyük ulusal ekonomisi olan Almanya sanayileşmesinden beri, küresel ekonomide bir lokomotif, yenilikçi ve öncü olarak rol almıştır. *Made in Germany* etiketli ihraç malları ülkenin zenginliğindeki ana unsurdur. Ülke, Avro Alanı ülkeler dâhilinde olup 2007-2013 dönemine ilişkin GSYH'nin yaklaşık %69,5'ini hizmet sektörü, %28,8'ini endüstri alanları ve %1,7'ünü da tarım sektörü oluşturmaktadır. Üretilen ürünlerin büyük çoğunluğunu otomobil, makine, metal sanayi ve kimyasal madde kollarındaki mühendislik ürünleri oluşturmaktadır (Gül, 2015: 62).

Almanya dünyadaki rüzgâr türbinleri ve güneş enerji teknolojisi alanında bir numaralı üreticidir. Her yıl Hannover, Frankfurt ve Berlin gibi birçok Alman şehrinde büyük uluslararası ticaret fuarları ve kongreler düzenlenmektedir. Fortune Global 500 sıralamasında Almanya'dan 28 şirket bulunmaktadır. Bunlardan en büyükleri, Volkswagen, Daimler, Allianz SE, Siemens, Deutsche Bank E.ON, Deutsche Post, Deutsche Telekom, Metro ve BASF'tır. En fazla çalışana sahip şirketler ise Deutsche Post, Robert Bosch GmbH ve Edeka'dır. Dünya çapında bilinen markaları; Mercedes-Benz, SAP, BMW, Adidas, Audi, Porsche, Volkswagen ve Nivea'dır.

Almanya'da eğitim yönetimi tek merkezden yapılmamaktadır. Eğitim yönetimi görevini eyaletler ile devlet ortak bir şekilde yapmaktadırlar. Yani Almanya'da eğitim yönetme işi yerel yönetimler ve merkezî yönetim arasında ortak bir şekilde yürütülmektedir.

---

<sup>1</sup> Kyoto Protokolü, küresel ısınma ve iklim değişikliği konusunda mücadeleyi sağlamaya yönelik uluslararası tek çerçeve. Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi (BMİDÇS) içinde imzalanmıştır. Bu protokolü imzalayan sanayileşmiş ülkeler, karbondioksit ve sera etkisine neden olan diğer gazların salınımını azaltmaya veya bunu yapamıyorlarsa karbon ticareti yoluyla haklarının arttırmaya söz vermişlerdir. BMİDÇS, emisyonun azaltılması için teşvik edici uygulamalar, Protokol ise zorlayıcı yaptırımlar öngörmektedir (BM, 1998).

Eğitimde yerel yönetimlerin, yani eyaletlerin merkezî yönetim olan Federal devletten daha fazla söz hakkı vardır. Temel Yasa'nın 7. Maddesi gereğince bütün okullar devletin denetimine tabidir. Almanya Federal Cumhuriyeti'nin federatif yapısı dolayısıyla eğitim işlerindeki yetkiler Federal Devlet ve Eyaletler arasında paylaşılmıştır. Almanya'da eğitim idaresinin sorumluluğu, öncelik olarak federal eyaletlerindir. Federal hükûmet eğitim konusunda oldukça küçük bir role sahiptir. İsteğe bağlı olmak üzere anaokulu eğitimi üç ve altı yaş arasındaki tüm çocuklara sağlanmaktadır, sonrasında da en az dokuz yıl sürecek zorunlu eğitim vardır. İlköğretim genelde dört yıl sürmektedir ve devlet okulları bu ilköğretim sürecinde katmanlara ayrılmamıştır. Buna zıt olarak, orta öğretimde öğretmenlerin öğrencilerin yeteneklerine ve öğretmenlerin tavsiyelerine göre öğrencilerin gidebilecekleri dört çeşit okul bulunmaktadır: Gymnasiama en yetenekli öğrenciler kayıt olur ve Gymnasium onları üniversite eğitimine hazırlar. Eğitim, eyaletlerin sistemine bağlı olarak sekiz veya dokuz yıl sürmektedir. Realschule daha yaygın olarak orta düzey öğrencilere hitap eder ve altı yıl sürer. Hauptschule okulları, öğrencileri mesleki eğitime hazırlar ve Gesamtschule de önceki üç türü kapsayan bir eğitim sistemini benimsemektedir (Durna, 2007: 126).

Üniversiteye girmek için, lise öğrencilerinin Abitur sınavına girmeleri gerekmektedir; ayrıca meslek lisesi diplomasına sahip olan öğrenciler de başvurabilmektedir. Özel bir çıraklık sistemi olan Duale Ausbildung, öğrencilere mesleki eğitimlerini bir şirket bünyesinde sürdürebilmelerine izin vermektedir. Birçok Alman üniversitesi devlete aittir ve öğrencilerden istenen bir dönemlik harç ücreti 50–500 Avro arasında değişmektedir. Almanya güçlü bir eğitimi geçmişine sahip olmasının yanında, üniversiteleri ülkedeki yüksek eğitim standartlarıyla uluslararası bir saygınlığa sahiptir.

Almanya'da yükseköğretim, çeşitli türdeki üniversiteler ve sınırlı sayıdaki üniversite düzeyinde olmayan yükseköğretim kurumlarından oluşur. Bazı eyaletlerde bunların yanı sıra mesleki akademiler de bulunmaktadır. Bu kurumlar, yükseköğretime hak kazanan orta öğretim ikinci devre mezunlarının devam edebilecekleri başka bir yetiştirme programıdır ve belirli bir mesleğe yönelik programlar sunulur. Üniversiteler ve eşdeğer yükseköğretim kurumları teknik üniversiteler, teknik yüksekokullar, çok amaçlı üniversiteler ve yalnızca belirli üniversite bölümleri sunan kurumlardan oluşmaktadır. Yükseköğretim kurumunun tüm tiplerinin temeli yüksek nitelikli genç bilim insanları yetiştirmeyi amaçlar (Erginer, 2006: 261).

Büyük Britanya ve Kuzey İrlanda Birleşik Krallığı, Avrupa'nın batısında, coğrafi olarak Büyük Britanya Adasının tamamını, İrlanda Adası'nın kuzey kısmını ve bazı



diğer Britanya Adalarını kapsayan ülkedir. Ülkenin ismi, gerek ülke içinde, gerekse uluslararası camiada genellikle Birleşik Krallık (United Kingdom) olarak kullanılır. Büyük Britanya (Great Britain) sözcüğü de zaman zaman Birleşik Krallık anlamında kullanılır. Birleşik Krallığın kurucu unsurlarından oluşmuş, en gelişmiş ve kalabalık ülkesi olan İngiltere'nin ismi ise birçok yabancı medya kuruluşunda ve zaman zaman da resmi kanallarda Birleşik Krallık yerine kullanılır. Ülkenin vatandaşları için kullanılan resmi tanımlama Britanyalı bununla birlikte İngiliz sözcüğü de uluslararası camiada yaygın olarak kullanılır. Birleşik Krallık dört devletten meydana gelir bunlar, Galler, İngiltere, İskoçya ve Kuzey İrlanda'dır. Bu devletlerin, İrlanda Adası'ndaki Kuzey İrlanda hariç, hepsi Büyük Britanya adasındadır. Bunların haricinde krallığa ait irili ufaklı birçok ada vardır. Wight Adası, Lundy, Scilly Adaları, Anglesey ve Hebrid Adaları, Orkney Adaları ve Shetland Adaları bunlardan bazılarıdır. Parlemonter Monarşik bir yönetim yapısına sahip olan Birleşik Krallık'ta hükümetin başında Başbakan ve devletin başında Kral veya Kraliçe bulunur. Birleşik Krallık'ta hükümdarlık, cinsiyet farkı gözetmeksizin, sadece kan bağı ile ebeveynlerden çocuklara geçer. Evlilik yolu ile kral veya kraliçe olunamaz. Kral veya Kraliçenin sembolik devlet başkanlığı konumuna karşın yasama görevi parlamentoya aittir. Nüfusu 64,4 milyon olan Birleşik Krallık'ta nüfusu %82'si İngiltere'de, %10'u İskoçya'da, %5'i Galler'de ve %3'ü Kuzey İrlanda'da bulunmaktadır. Birleşik Krallık 244.110 km<sup>2</sup> yüzölçümüne sahip Başkenti ve en büyük şehri Londra, resmi dili İngilizcedir (Şahin, 2011: 22).

İngiltere'de tekstil, çelik ve gemi yapımı gibi bir takım geleneksel sanayilerin önemini zaman içinde önemini yitirmiştir. Bununla birlikte, elektrik aletleri, optik aletler, suni sentetik elyaf yapımı ve kimyasal maddeler gibi bazı sektörlerde ülke uluslararası sahada piyasa gücünü korumaktadır. Ülkedeki başlıca sanayi sektörleri; gıda, , hazır giyim, kömür, petrol işleme, meşrubat, tütün, tekstil, deri, nükleer yakıtlar, kimyasal maddeler, sentetik elyaflar, temel metaller ve metal ürünleridir. Birleşik Krallık başlıca ticaret ortakları ABD, Almanya, Hollanda, Fransa, İrlanda ve Çin'dir. Ülkeye yönelen doğrudan yabancı yatırımlar İngiltere'yi Almanya'dan sonra Avrupa Birliği'nin ikinci en büyük yarı-iletken üreticisi haline getirmiş ve bunun yanında bilgisayar yazılım sanayinin de güçlenmesinin en önemli sebebi olmuştur (Gülsoy, 2007).

Birleşik Krallık'ta 11 yıl zorunlu eğitim sürmektedir. İngiltere, Galler, Kuzey İrlanda ve İskoçya'da eğitim hem merkezi düzeyde hem de yerel düzeyde yönetilmektedir. Farklı sorumluluklar ve görevler merkezi hükümet, yerel yönetim, kiliseler, gönüllü

kuruluşlar ve okul yönetim birimleri arasında paylaşılmıştır. İngiltere’de eğitim ile ilgili temel düzenlemeler Birleşik Krallık parlamentosu tarafından belirlenmektedir. Parlamento yasaları, yönetimle ilgili daha kapsamlı yasaları belirlemek üzere eğitimden sorumlu bir devlet bakanı görevlendirmiştir (Pehlivan, 2007: 141).

Öğrencilerin %95’i devlet okullarında ücretsiz eğitim görmekte bunun yanında ülkede özel okullar da bulunmaktadır. Birleşik Krallık’ ta üniversite, yüksekokul, ayrıca teknik ve ticari kolej, sanat ve öğretmen okulları gibi çeşitli yüksek eğitim kurumları vardır. İngiltere’nin en eski üniversitelerinden biri olan Cambridge Üniversitesi çok uzun yıllar önce eğitime açılmıştır. Üniversite kitaplığında iki milyon civarında kitap bulunmaktadır. Diğer eski üniversitesi ise Oxford Üniversitesi’dir. İngiltere’de 130 civarında üniversite bulunmakta ve bu üniversitelerin birçoğu dünya sıralamasında ilk 100’de yer almaktadır. İngilizlerin eğitime önem vermeleri, ülkede birçok ilim insanının yetişmesine sebep olmuştur. Ünlü fizikçi Newton, Harvey ve Boyle, Halley, Watson, Dalton, Faraday, Boule gibi bilim insanları bu ülkede yetişmişlerdir (Şahin, 2011).

Batı Avrupa’nın en büyük devletlerinden birisi olan Fransa, 640.679 km<sup>2</sup>’lik yüzölçümü ile 2014 yılına göre 66,6 milyon kişilik nüfusa sahip bir ülkedir. Yönetim şekli cumhuriyet olan Fransa’da politik sistem, 4 Ekim 1958 Anayasası’na dayalı olarak yönetilmektedir. Ulusal düzeyde yasama ve yürütme yetkileri Cumhurbaşkanı, hükümet ve Parlamento aittir. Parlamento millet meclisi ve senatodan oluşur. Cumhurbaşkanı halk tarafından seçilir ve geniş yetkilerle donatılmıştır. Cumhurbaşkanı bütün kurumların başıdır. Başbakanı ve onun tavsiyesiyle diğer hükümet üyelerinin atamasını yapar. Başbakan, Cumhurbaşkanı ve parlamento karşı sorumludur. Hükümet ulusal politikaların belirlenmesi ve uygulanmasından sorumludur (Pehlivan, 2007: 102).

Fransa Cumhuriyeti anakara toprakları Batı Avrupa’da bulunan ve dünyanın pek çok bölgesinde denizaşırı toprakları olan bir ülkedir. Fransa güneyde Akdeniz’den kuzeyde Manş Denizi ve Kuzey Denizi’ne, doğuda Ren Nehri’nden batıda Atlas Okyanusu’na kadar yayılan topraklarda yer alır. Fransa’nın Avrupa kıtasındaki komşuları Belçika, Lüksemburg, Almanya, İsviçre, İtalya, İspanya, Monako ve Andorra’dır. Akdeniz’de İtalya’ya ait Sardinya Adası’ndan sadece 12 km uzaktaki Korsika adası da Fransa’ya aittir. Sahip olduğu denizaşırı illerde de, Fransız Guyanası aracılığıyla Brezilya ve Surinam’a, Saint Martin Adası aracılığıyla da Antilleri’ne sınırı vardır. Fransa, Manş Denizi’nde deniz yüzeyinin altından geçen Manş Tüneli’yle Birleşik Krallık’a bağlanmaktadır. Ülkede ılıman bir iklim

görlür. Ülkenin kuzeyinde kışları soğuk, yazları yağışlı geçer. Güneyde ise Akdeniz iklimi hâkimdir (Bilgili, 2011: 15).

Fransa, AB ve BM'nin kurucu üyelerinden biridir. Fransa Cumhuriyeti, yarı başkanlık sistemiyle yönetilen, köklü bir demokrasi geçmişine sahip üniter bir devlettir. AB içerisinde Almanya ve az farkla İngiltere'den sonra ikinci, dünyada ise altıncı en büyük ekonomik güçtür. Ekonomisinde en fazla öne çıkan sektörler, otomotiv, demir yolları, hava araçları, lüks tüketim malları, kozmetik ürünleri, sigortacılık, ilaç sanayi, güç santralleri, savunma sanayi, telekomünikasyon, tarım ve turizmdir. 2008 yılında, dünya turist hacminin %10'unu teşkil eden 79 milyon uluslararası turisti ağırlamıştır. 2010 yılında 270,8 milyon gecelik konaklama yapılmıştır. Dünyanın en çok yabancı turist çeken ülkesidir Hizmet sektörü ekonomideki katma değerin %74.1'ini, sanayi %22.5'ini ve tarım %3.1'ini oluşturmaktadır (Civaner, 2011).

Fransa'da eğitim, hiyerarşik ve merkezi bir yapıdadır. Eğitim kurumlarının örgütlenişi, ders saatleri, sistem ve programları Fransa Millî Eğitim Bakanlığı tarafından düzenlenir.

Fransa'da eğitim okul öncesi eğitimi, ilköğretim, ortaöğretim ve yükseköğretim aşamalarından oluşmaktadır. Zorunlu eğitim 10 yıl olmakla birlikte, 6-16 yaşlar arası bütün çocukları kapsamaktadır. Okul öncesi eğitimi, 2-5 yaş arası çocukların eğitimini içerir. İki yaşındaki çocuklarda okullaşma oranı, %32'dir. Veliler genellikle 3 yaşından itibaren eğitimi tercih ederler. Fransa'da okul öncesi eğitime başlama geleneği çok eskilere dayanmaktadır. 3-5 yaş arası nüfusunun % 99'u okul öncesine devam etmektedir. İlköğretim okulları Fransa'da 6-11 yaş arasındaki öğrencilerin eğitimini kapsar ve kendi içinde üç devreye ayrılır. Ortaöğretim iki kademelidir. Birinci kademe okullardaki 4 yıl süreli eğitimi kapsar. Bu kademede, öğrencilere mesleki eğitim veren nitelikte okullar da dâhil olmak üzere, ortaöğretim genel müfredatına bağlı kalır. Bu çağ öğrencilerinin okullaşma oranı % 100'dür (Pehlivan, 2007: 102).

Fransa'da ortaöğretim ikinci kademe, genel ve teknolojik liseler ile meslek liselerinde verilen 3 yıl eğitimi içerir. Liselerde, ilk yıl belirleme, sonraki iki yıl ise bitirme devresi olarak adlandırılır. Bu 3 yılın sonunda öğrenciler lise bitirme sınavına hazırlanırlar. Ortaöğretimde okullaşma oranı % 92'dir. Yükseköğretim için, amaçları, yapıları ve kabul şartları açısından farklıklar gösteren üç tür eğitim kurumu bulunmaktadır. Bu kurumlar, üniversiteler, yüksekokullar ve özgün eğitim veren yüksekokullardır. Yükseköğretimde çağındaki nüfusun okullaşma oranı %73'tür (Pehlivan, 2007: 103).

İlk ve orta derecede öğrenim büyük ölçüde parasızdır ancak ülkede özel okullar da bulunmaktadır. Özellikle ülkenin dört bir yanına yayılmış durumda olan Katolik okulları bu özel okulların başını çekmektedir.

Fransa'da üniversiteler, yönetsel, mali, eğitsel ve akademik özerkliğe sahip olmaktadır. Üniversiteler birçok bilim kurulunu içerirler. Her biri ortak amaçları paylaşan eğitim ve araştırma birimlerinden oluşur. Üniversitelerdeki her birim, kendi statülerini ve yapılarını belirler. Ancak yükseköğretimin görevleri; hazırlık eğitimi ve kesintisiz eğitim sağlamak, teknolojik ve bilimsel araştırmaların yapılması, kültürel yayılma, bilimsel ve teknik bilgilerin yayılması ve uluslararası işbirliği sağlamak olarak düzenlenmiştir (Erginer, 2006: 172).

İtalya, Güney Avrupa'da, büyük ölçüde İtalya Yarımadası üzerinde yer alan bir ülkedir. Akdeniz'in en büyük iki adası Sicilya ve Sardinya da İtalyan topraklarıdır. Kuzeyde Alpler bölgesinde Fransa, İsviçre, Avusturya ve Slovenya'yla kara sınırı vardır. Bağımsız iki Avrupa ülkesi olan Vatikan ve San Marino da İtalya'nın yarımadadaki toprakları içine sıkışmış enklav (bir başka ülkeyle tümüyle kuşatılmış) ülkelerdir. Campione d'Italia bölgesiyse İtalya'nın İsviçre içinde kalan bir eksklavidir (ana topraklardan ayrı mülkiyet). İtalya'nın yüzölçümü 301.338 km<sup>2</sup> ve toplam nüfusu 61,6 milyon civarlarındadır. Bu sayılar ışığında, İtalya günümüzde AB içinde Almanya, Fransa ve Krallık'tan sonra 4. dünya genelindeyse 23. en kalabalık ülkedir.

Yönetim biçimi çok partili ve parlamenter demokrasi ile işleyen cumhuriyettir, politikaları bu bağlamda oluşturulur. Yürütme erki, bakanlar kurulunun elindedir ve bu kurula ülkenin cumhurbaşkanı başkanlık eder. Yasama organı, ulusal meclis ve bakanlar kurulu tarafından ortaklaşa yürütülür. Yargı, yasama ve yürütme erklerinden bağımsızdır. AB'nin kurucu üyelerindedir. Yedinci en büyük gayri safi yurtiçi hasılasıyla G8 Zirvelerinin, NATO'nun, OECD'nin, Avrupa Konseyi'nin, Batı Avrupa Birliği'nin ve Schengen Antlaşması'nın da katılımcılarından.

İtalya ekonomisi gelişmiş sanayi altyapısına sahip bu nedenle ki GSYH'si önemli seviyelerde bulunan bir ülkedir. İtalya 2 trilyon Dolarlık GSYH'si ile dünyanın en büyük 9. ekonomisi Avrupa'nın ise en büyük 4. ekonomisine sahiptir. Ülke dünya çapında yaşanan ve bilhassa Avrupa para birimi Bölgesi'nde etkilerini gösteren ekonomik krizden Yunanistan, Portekiz ve İspanya'dan sonra en çok etkilenen ülkelerden biridir. Ülkenin kuzeyinde gelişmiş bir sanayi ile köklü ve zengin özel şirketler öne çıkarken, ülkenin güney kesimleri devlet destekli tarım ve ufak çaplı sanayi alanları ile ayakta durmaktadır. İtalya'da genel olarak

ülkenin coğrafi yapısından kaynaklanan nedenlerden ileri gelen yapısal sorunlar vardır. Hammadde eksikliği ve enerji kaynaklarının azlığı da öne çıkan başlıca sorunlardır. Enerji sektöründe büyük ölçüde dışa bağımlılık söz konusudur. 2006 yılı verilerine göre ülkede tüketilen toplam enerji miktarının %86'sı dış kaynaklardan sağlanmıştır. (katı yakıtların %99.7'si, petrolün %92.5'i, doğalgazın %91.2'si ve elektriğin %15'i.) İtalya, İtalya ekonomisi büyüklüğündeki diğer ülkelerle karşılaştırıldığında İtalya'da oldukça az sayıda dünya çapında çokuluslu şirketler vardır. Buna karşın İtalya'daki küçük ve orta ölçekteki şirket sayısı oldukça fazladır. Bu durum İtalya'da üretim sektöründe tek bir ürünün öne çıkmasına neden olmuştur. İtalya'nın dışsatımını yaparak ekonomisini canlı tuttuğu, lüks tüketim malları son dönemlerde Çin ve Rusya gibi yükselmekte olan ve işgücünün ucuz olduğu ülkelerle rekabet içine girmektedir. İtalya'da hizmetler sektörü toplam üretimin %70'ini ve istihdamın da üçte ikisini oluşturmaktadır. İtalya'da bankacılık sektörü ön plandadır. İtalya, dünyada en çok turist çeken 5. ülke konumundadır. Özellikle Roma, Venedik, Floransa gibi şehirler turistler için oldukça caziptir bu nedenle İtalya, her yıl çok fazla sayıda ziyaretçiye ev sahipliği yapmaktadır (Kahyaoğlu, 2014: 118).

İtalyan eğitim sisteminin genel amaçları; iyi bir temel kültüre sahip, yetenekli ve iş dünyasında yararlı olacak, demokratik toplum kurallarına uyacak kişiler yetiştirmektir. Eğitimin amacı ise, ekonomik büyüme ve nitelikli iş gücü ihtiyacını dikkate alarak kalkınma planlarına uygun eğitim hedeflerini gerçekleştirmektir. İtalya'da okulöncesi eğitim, 3 yaşını aşmamış çocuklar için gündüz bakımevlerinde, 3-6 yaş arası okul sisteminin ilk aşaması olan anaokullarında verilmektedir. İlkokullar ileri bir seviyede merkezileşmiştir. Okulların %92.65'i devlet tarafından organize edilmektedir (Altuner, 2007: 80).

İtalya'da, 2003 yılında çıkarılan yasalarla zorunlu eğitim süresi 8 yıldan 10 çıkarılmış ilköğretim ve ortaöğretim I. devre okulları ücretsizdir. Ortaöğretimin II. devresi lise eğitimi 5 yıl sürmektedir daha sonra ise yükseköğretim aşaması gelmektedir. İlköğretim ve ortaöğretim bitirenler bitirme sınavına girerler. Bu sınavda başarılı olanlar akademik ya da mesleki yükseköğretimden birini seçerler. İtalya'da akademik ve mesleki yükseköğretim programlarına girebilmenin temel koşulu ortaöğretim II. devre diplomasına sahip olmaktır. İtalya'da eğitimle ilgili bakanlık Eğitim, Üniversite ve Araştırma Bakanlığı'dır. İtalya'da yükseköğretim üniversiteler, teknik üniversiteler, enstitüler ve daha çok sanat alanlarında eğitim veren mesleki eğitim kurumları tarafından verilmektedir (Mutlu, 2008: 42).

Japonya Doğu Asya'da bir ada ülkesidir. Büyük Okyanus'ta bulunan Japonya Japon Denizi'nden Çin Halk Cumhuriyeti, Kuzey Kore, Güney Kore ve Rusya'nın doğusuna,

kuzeyde Ohotsk Denizi'nden güneyde Doğu Çin Denizi'ne ve Tayvan'a kadar uzanır. Japonca adını oluşturan kanji karakterler *güneş* ve *köken* anlamına gelir, bu nedenle Japonya *Doğan Güneşin Ülkesi* diye de bilinir. Japonya 377.944 km<sup>2</sup> yüzölçümüne sahip coğrafi yapısı bakımından 6.852 adadan oluşan bir takımadadır. Bu adaların en büyükleri olan Honshu, Hokkaido, Kyushu ve Shikoku adaları ülkenin %97'sini oluşturur. Adaların çoğu dağlıktır ve bazıları yanardağlardan oluşur. Japonya'nın en yüksek dağı olan Fuji Dağı bir yanardağdır. Japonya 127 milyonluk nüfusuyla dünyanın nüfus açısından onuncu en kalabalık ülkesidir. Honshu'da bulunan Tokyo Metropolü, fiili başkent ve bulunduğu alan çevresinde bulunan valilikler ve şehirlerle birlikte 30 milyonunun üzerindeki nüfusuyla dünyanın en büyük metropoliten alanıdır. Japonya'nın yönetim biçimi parlamenter monarşi olup İmparator'un yetkileri oldukça kısıtlıdır. Japonya Anayasası'na göre imparator “devletin ve halkın birliğinin simgesidir” ve egemenlik hakkı olmaksızın sadece törensel bir rol oynar. Egemenlik ise Japon halkına ait olup güç Başbakan ve Diet'in diğer seçilmiş üyeleri tarafından esas tutulur (Uçar ve Uçar, 2004: 2).

Japonya BM, G8 ve APEC üyesidir. Savunma bütçesi dünyada 5. ayrıca dünyanın en büyük 4. ihracatçısı ve aynı sıralamada ithalatçısıdır. Para birimi Yen ve başlıca ticaret ortakları, ABD Çin Halk Cumhuriyeti ve Güney Kore dir. 2015 yılı yaklaşık 3,5 trilyon Dolarlık milli geliriyle Japonya, ABD ve Çin'den sonra dünyanın 3. büyük milli ekonomisidir (TÜİK, 2015). II. Dünya Savaşında ağır bir yenilgiye uğramış olmasına rağmen, kısa bir süre içerisinde Japonya'nın hızla kalkınmasıyla dünyanın önde gelen ekonomik güçlerinden birisi haline dönüşmesi *japon mucizesi* olarak değerlendirilmiş ve uzun yıllar boyunca çoğu gelişmekte olan ülke için bir örnek olarak gösterilmiştir. 1980'li yılların sonuna gelindiğinde Japonya'nın ekonomik gelişmesi o denli göz kamaştırıcı hale gelmiştir ki, *Japan As Number One* sloganı altında, Japonya'nın dünyanın en büyük ekonomik gücü olması planları yapılmaya başlanmıştır.

Japonya'nın II. Dünya Savaşı sonrasında gösterdiği ekonomik başarının ardında yatan faktörler, daha sonra içine düştüğü ekonomik durgunluğun da belli başlı nedenini teşkil etmiştir. Japonya II. Dünya Savaşını takip eden dönemde, istikrarlı siyasi iktidar (Liberal Demokrat Partisi neredeyse 1990'ların ortalarına kadar sürekli olarak tek başına iktidar olmuştur), büyük şirket grupları (Keiretsu) ve güçlü bir bürokrasiden oluşan üçlü bir güç ayağı tarafından yönetilmiştir. Bu üç güç odağı arasındaki işbirliği Japonya'nın önemli ve cesur kararlar alarak güçlü bir endüstriyel yapıya kavuşmasına olanak sağlamıştır. Özellikle Keiretsular, kendi grupları içerisinde oluşturdukları dev bankalar aracılığıyla ihtiyaç

duydıkları finansmanı çok elverişli koşullarla elde edebilmiş ve hükümetin ve bürokrasinin de yönlendirmesi ve koruması altında hızlı bir şekilde gelişerek pek çok endüstriyel sektörlerde dünyada ön plana çıkmayı başarabilmiştir. Büyük yıkımın sadece 15 yıl sonrasında Japonya, ABD ve Rusya'dan sonra 3. en büyük ekonomi durumuna gelmiştir. Japonya 1992 yılında ortaya çıkan krizle büyük bir panik havası yaşadı ve 1993 yılını durağan geçirdi. Alınan ekonomik tedbirler ve uygulanan paketlerle 1994'te yine olumlu hava esmeye başladı ancak 1997 yılında Güney Asya'yı da kapsayacak bir şekilde Japonya'da tekrar kriz baş gösterdi. Bu krizin etkisi 1998 sonuna kadar sürdü ve 1998 yılında Japon ekonomisi en kötü yıllarından birini geçirdi. Bu dibe vuruş ile 1999'da tekrar toparlanmaya başlayan ekonomi 2000 yılını durgun geçirdi ve 2001'de ekonomik göstergeler düşüşü gösterdi. Japon Ekonomisi 1970'lerden itibaren bir balon ekonomisi<sup>2</sup> havasına girmiş ve bu durum 1992 yılında ortaya çıkmıştır. Her ne kadar Japonya, 1945'te yediği ağır darbelere rağmen ayağa kalkmayı başarmış olsa da son 20 yılda süregelen bu durgunluktan nasıl çıkacağı oldukça merak uyandırmaktadır (Kılıç, 2014).

Japon Eğitim Sistemi öğrencileri okul öncesi eğitimden başlayarak yarışmacı, sürekli daha iyiyi arayan ve standartları yüksek tutan bir bilinç içerisinde yetiştirmekte ve bu anlayışı tüm eğitim sistemine de yaymaktadır. Japon Eğitim Sistemi'nin temel yapısı ve prensipleri 1947'de kabul edilen Temel Eğitim Kanunu ile belirlenmiştir. Eğitim politikalarının, müfredatın ve ders kitaplarının belirlenmesinden Bilim, Eğitim ve Kültür Bakanlığı (MEXT, Monbuşo) sorumludur. Japonya'da eğitim kurumları ulusal, yerel ve özel olmak üzere 3 sınıfa ayrılmaktadır. Ulusal okullar; Eğitim, Bilim ve Kültür Bakanlığı tarafından yönetilmekte; yerel okullar; yerel yönetimler (valilikler, il özel idareleri ve belediyeler) tarafından yönetilmekte; özel okullar ise vakıflar, çeşitli kişi ve kuruluşlarca yönetilmektedir. Bakanlık, eğitim politikalarının belirlenmesinden, eğitim bütçesini hazırlamaya, ulusal dilin gelişimini sağlamaktan, eğitim programlarını hazırlamaya kadar pek

---

<sup>2</sup> Japonya'nın ABD'ye karşı oluşan yüksek rakamlı dış ticaret fazlası, Amerikan hükümetini endişelendirmekteydi. 1985 yılında ABD'nin zorlamasıyla gerçekleştirilen *Plaza Düzenlemesi* (Plaza Accord) ile Japon yeninin değeri dolara karşı artırılarak ABD'nin Japonya'ya karşı ticaret açığı sorunu çözülmeye çalışılmıştır. Bu düzenlemenin Japonya açısından önemli sonuçlarından biri istikrarlı bir enflasyon ortamında varlık fiyatlarının aşırı değerlenmesinden doğan bir *balon* (bubble) ve aşırı değerli yenin yol açtığı görece refah dönemi (Bubble Economy, 1986–1991) olmuştur. Bu dönem Japon ekonomisi 1980 sonrası en yüksek büyüme oranlarına ulaşmıştır. Balonun başlangıcında, 1986 yılında yenin değerlenmesinin ekonomi üzerine olası negatif etkilerine karşı önlem olarak Japon Merkez Bankası faizleri indirdi ve bir süre sonra, önce borsa endeksi sonra da arsa fiyatları artmaya başladı. Diğer bir ifadeyle ekonomi reel olarak değil de nominal olarak büyümüştür. Shiratsuka'nın (2003) da belirttiği üzere, balon ekonomisi gelecekle ilgili oldukça iyimser beklentiler yüzünden oluşmuş ve yine bu beklentilerle beslenmiştir (Akkemik, 2011: 173).

çok sorumluluğu üstlenmiştir. Yerel yönetimlerin idare ettiği okullara kılavuzluk da yapmaktadır. Ayrıca bakanlık eğitimde ulusal bütünlüğü sağlanmanın yanında; üniversiteler, yüksekokullar, teknik kolejlerden de sorumludur. İl ve belediye eğitim kurullarına da finansal destek sağlayarak rehberlik yapmaktadır (Kıral ve Kıral, 2009: 57). Japonya'daki 47 bölgenin her birinde, 3000'den fazla belediyenin hepsinde birer bölge eğitim kurulu bulunmaktadır. Bölge eğitim kurulu 3 veya 5 üyeden oluşmaktadır. Bu kurul üyeleri 4 yıllığına seçilmekte ve bu süreçte de devlete ait olan ilk ve ortaokulları yönetmektedirler (Demirel, 1998: 95). Ulusal okulları merkezi hükümet, yerel okulları il ve belediye yerel yönetimleri, özel okulları ise özel kuruluşlar finanse etmektedir. Bu okulların denetimini Bilim, Eğitim ve Kültür Bakanlığı yapmaktadır (İpek, 2001: 182).

Mayıs 2005 yılı istatistiklerine göre Japonya'da; 23.123 ilköğretim okulu, 436.254 ilköğretim okulu öğretmeni, 7.197.458'de ilköğretimde eğitim gören öğrenci vardır. Japonya Savaş sonrasında (1947 yılında) zorunlu eğitimi 6 yıl olan ilkokula 3 yılda ortaokul eklemek üzere 9 yıla çıkarılmıştır. Japonya'da eğitim sistemi 6-3-3-4 olan 6 yıllık ilkokul, 3 yıllık ortaokul, 3 yıllık lise ile 4 yıllık üniversitelerde verilmektedir (Telci, 2007: 322).

Japonya'da okulöncesi eğitim; anaokulları (3-5 yaş) ve kreşlerden (0-5 yaş) oluşmakta zorunlu değil fakat ücretlidir bunula birlikte ilköğretim zorunludur ve devlet okullarında parasız olarak yapılmaktadır. Ortaöğretim kademesinde öğrencilerin devam edebileceği üç tür kurum bulunmaktadır (Kıral ve Kıral, 2009: 59):

- Üç yıllık eğitim veren tam gün liseleri
- Çalışan gençlere yönelik en az 4 yıllık yarım gün liseleri
- Okuldan uzak bulunanlara mektupla eğitim veren 4 yıllık mektupla öğretim liseleridir.

Yükseköğretim Japonya'da; 4 yıllık lisans, 2 yıllık master 5 yıllık doktora eğitimi veren üniversiteler ile lise mezunlarına 2 ya da 3 yıllık eğitim veren yüksekokullar ve ortaokulu bitiren öğrencilerin kabul edildiği, 5 yıllık eğitim veren teknik okullar şeklinde yürütülmektedir (Kıral ve Kıral, 2009: 59).

Kanada, Kuzey Amerika kıtasının en kuzeyindeki ülkedir. Dünya'nın en uzun kıyasına sahip olan Kanada aynı zamanda 9.970.610 km<sup>2</sup>'lik yüzölçümü ile Rusya Federasyonu'ndan sonra dünyanın en büyük ikinci kara parçasına sahiptir. Dünya topraklarının %7'si ve taze su kaynaklarının ise %9'u Kanada'ya aittir. Kanada doğusundan batısına 6 zaman dilimine ayrılmıştır. Atlantik ve Pasifik okyanuslarındaki kıyılarına ek olarak, Kanada, Kuzey Buz Denizi'nde de çok uzun kıyıya sahiptir. ABD ile Kanada'nın ortak



sınırı dünyanın en uzun kara sınırını oluşturur. Kanada'nın topraklarında çoğunlukla ormanlar ve bunun yanı sıra Rocky Dağlarında ki tundra hâkimdir. Nüfusu 35,5 milyon civarında ve nüfusun beşte dördü de güney sınırına yakın yaşamaktadır. Kanada'da zaman genellikle soğuk ya da çok ciddi kış soğuklarıyla geçer, ancak Kanada'nın güneyindeki alanlar yaz aylarında bir o kadar da sıcak olur. Ülke, 10 eyalet ve 3 bölgeden oluşan, merkezi olmayan, anayasal monarşi ile yönetilen, 1867'de Konfederasyon yasası ile kurulan bir federasyondur. Yürütme gücü (executive government) Kanada'nın kraliçesince yerine getirilir. Bu kraliçe aynı zamanda diğer İngiliz Milletler Topluluğu'nun da kraliçesidir. Tacın güçleri çok büyüktür. Kraliçe'yi Kanada'da Başbakan'ın tavsiyesi üzerine atanan Genel Vali temsil etmektedir. Kraliyet' in bütün yetki ve ayrıcalıklarını kullanan Genel Vali, yürütme gücünün de kaynağıdır. En büyük şehirleri Ontario eyaletinde bulunmakta olup en büyük şehri Toronto başkenti Ottawa'dır. Ülke, hem Frankofon, hem de İngiliz Milletler Topluluğuna bağlıdır (TETSİAD, 2011).

Kanada, dünyanın en büyük 11. ekonomisi, fikir babası da olduğu G-20'nin ayrıca BM, NATO, G8 ve Asya Pasifik Ekonomik İşbirliği (APEC) gibi uluslararası örgütlerin de üyesidir. Ülkede imalat, madencilik ve hizmet sektörlerindeki büyüme Kanada ekonomisinin lokomotifini olmuş; kereste ve petrol ön plana çıkmıştır. Ülkede balıkçılık önemli ölçüde gelişmiştir, yakaladığı balığın %65'ini dış ülkelere satan Kanada dünyanın dördüncü büyük balık ihracatçısıdır. Kanada net enerji ihracatçısı bir ülke konumunda olup zengin petrol, doğal gaz, kömür ve uranyum rezervlerine sahip olan Kanada dünyanın 3. büyük doğal gaz ve 7. büyük ham petrol üreticisidir. Suudi Arabistan'dan sonra kanıtlanmış petrol rezervleri bakımından dünyada 2. Sırada yer alan Kanada'nın söz konusu rezervlerinin ihraç edilmesi için inşa edilmesi öngörülen Keystone boru hattının ABD tarafından onaylanmamış olması neticesinde Kanada, Çin Halk Cumhuriyeti (ÇHC) başta olmak üzere alternatif pazar arayışlarına yönelmiştir. 1 Ocak 1994'te yürürlüğe giren Kuzey Amerika Ülkeleri Serbest Ticaret Anlaşması (NAFTA)'nın ABD ve Meksika ile birlikte üyesi olan Kanada, 2015 yılı itibarıyla ihracatının %77'sini ithalatının ise %53'ünü gerçekleştirdiği ABD ekonomisine doğrudan bağımlı durumdadır. Kanada'nın ticaret ortakları arasında Çin 2. Sırayı alırken 3. Sırada Meksika bulunmaktadır. Kanada 2001 krizini, sadece üç aylık bir daralma ile atlattığına rağmen, ekonomi 2004-2007 yılları arasında yıllık ortalama %3'lerde seyreden oranlarda büyümüştür. 2008 yılında ABD'de etkili olan küresel ekonomik kriz, ABD ile yoğun bir ekonomik etkileşim için de bulunan Kanada'yı da belirli ölçüde etkilemiştir. 16 yıl sürekli büyüyen Kanada ekonomisi, 2008 yılı 4. Çeyreğinden başlayarak küçülmüş ve 2009 Haper

Hükümeti iç piyasaları canlandırmaya yönelik *Ekonomik Eylem Planını* hayata geçirmiştir. Bunun neticesine toparlanma sürecine giren ve 2010 yılı sonrasında da bu ivmeyi sürdüren Kanada, 2013 yılı gayri safi milli hasıladaki büyüme %1,6 olarak gerçekleşmiştir (Göksu, 2011).

Kanada eğitim sisteminin genel durumuna bakıldığı zaman, Kanada'da ortak bir soydan gelinmediği, ortak bir dinin yoksunluğu ve ortak bir dilin bulunmaması yüzünden düşünce çokluğu bulunmaktadır. Gelenekler ve görenekler arasında kökten ayrılıklar, iki kültür (Fransız ve İngiliz) arasında her daim bir mücadele vardır. Bu kültürel farklılıklar ve mücadele eğitim sistemi içinde de çeşitliliğe yol açmıştır.

Kanada'da merkezi bir eğitim sistemi yerine eyaletlerin kendi eğitim ihtiyaçlarını belirledikleri yerel bir eğitim sistemi vardır. Yani, eğitim sistemini bir merkezden yöneten tek bir kurum yoktur. Eğitimden eyalet hükümetleri sorumludur. Şehir, eyalet ve federal olmak üzere üç idari kademedeki eğitim sistemleri farklılık gösterir. Her bir eyalette müfredatı geliştiren, sınavların standardını koyan, finansal düzenlemeleri yapan ve öğretmenlerin yeterliliğini belirleyen eğitim bakanlığı bulunur. Kanada'da eğitim her şeyden önce gelir. Nüfusun dörtte biri tam zamanlı eğitim programlarına kayıtlıdır. Kanada'da eğitim ilkokuldan üniversiteye kadar özel ve devlete ait okullar olmak üzere dağılmıştır. Bazı eyaletler (Ontario, Saskatchewan, Alberta, Kuzeybatı Bölgeler) devlet okulları ve ayrı okullar olmak üzere iki çeşit okul sunmaktadırlar. Devlet okullarında dini eğitim verilmez, ayrı okullarda ise dini eğitim verilir. Kanada'nın en önemli eğitsel amacı, bir kültür mozaiği olan ülkede bütün kültürler arasındaki anlayışı yaratmaktır. Bilim ve teknolojiyi geliştirmek önemli hedefler içindedir. Hükümetin eğitim sisteminin amaçları ve politikası üzerinde sınırlı bir yetkisi vardır. Eyaletler, eğitim örgütlerinde kendi eğitim politikalarına göre saptanmış hedefler ile eğitim faaliyetlerini sürdürürler. Eyaletler arasında eğitim politikaları bakımından farklılıklar olmakla birlikte benzerlikler daha çoktur. Kanada'da eğitimde fırsat eşitliği vardır ve kaynaklar ülke çapında eşit dağıtılmıştır. Öğrenciye seçme hakkı verilip, kültürel çeşitlilik korunmuş olduğundan on üç adet ortak yanları olan eğitim sistemi ortaya çıkmıştır (Yazıcı, 2009: 44-47).

Kanada okul sisteminde eğitim, okulöncesi aşamadan ortaöğretim sonuna kadar, kamu okullarında ücretsizdir. Zorunlu öğretim çağı eyaletler arasında kısmi farklılıklar göstermekle birlikte genel olarak 5-7 yaşları ile 16-18 yaşları arasında kapsamaktadır. Okul öncesi eğitim, 3-5 yaşlarını kapsar. Okul öncesi eğitimin amacı, yapabileceği basit görevleri öğretmek, ilkokula hazırlamaktır. Oyun temelli programlar uygulanan bu eğitim düzeyi

paralıdır ve devletin sorumluluğu atındadır. Kanada'da ilkokula başlayan öğrencileri yaklaşık %90'ı okul öncesi eğitimi almaktadır. İlkokulların yapısı eyaletler arasında hatta bir eyalet içerisinde bile farklılık gösterebilmektedir. Kanada ikinci dil eğitimine önem verir. İkinci dil eğitimine ilkokuldan başlanır. Mezhep okullarında ise din dersi müfredatın bir parçasıdır. İlköğretimin amaçları, öğrencilerin, yaşamını ve sağlığını koruyabilmelerini, evde ve okulda yaşının gerektirdiği aletleri kullanabilme becerileri geliştirmelerini ulusal dili doğru bir şekilde okuyup ve yazabilmelerini, günlük basit matematiksel işlemleri yapabilmelerini, coğrafik, ekonomik, sosyal ve kültürel çevreleriyle ilgilenebilmelerini sağlamaktır (Yazıcı, 2009: 60-67).

Kanada'da en yaygın sınıf sistemi 6-3-3'lük sistemdir. Bu sistemde 1.ve 6.sınıflar arası ilköğretim, 7.ve 9.sınıflar arası sınıflar ortaokullar, 10.ve 12.sınıflar arası liselerdir. Kanada'da çok sayıda özel, bağımsız ve devlet orta öğretim kurumu bulunmaktadır. Mesleki veya akademik eğitim verilir. Öğrenciler yeteneklerine göre sınıflara ayrılabilirler. Ortaokul derslere göre ayrılmıştır ağır bir müfredat programı ve zorunlu dersler vardır. Pek çok öğrenci ortaokulu dört senede bitirir. Bu okullarda yabancı öğrenciler yoğun İngilizce programlarını veya akademik orta öğretim ve İngilizce programlarını seçebilirler. Güçlü İngilizce yetisine sahip olan öğrenciler için, orta öğretim diploması alınmasını sağlayacak çeşitli akademik programlar vardır. Ortaöğretimin ikinci basamağı 10. 11. ve 12. sınıfları içerisine alan kesimdir. Bu kesim kredili sisteme dayanır. Ortaöğretimde birçok alanda ders geçme sistemi hâkimdir. Eyalet bölümleri lise bitirme koşullarını belirlemektedir. Ancak öğrenciler ve velileri okula danışarak öğrencinin düzeyi ve alacağı dersleri belirleyebilmektedir, örneğin bir öğrenci 10. sınıfta kayıtlı olmasına karşın 11. ve 12. sınıftan ders alabileceği gibi 9. sınıftan da ders alabilmektedir. Öğrenciler 12.sınıfın sonunda toplam 30 krediye ulaşmak ve 12.sınıfa geldiğinde, tüm eyaletlerde bitirme sistemine gitme zorunluluğu vardır. Kanada'da yükseköğretim üniversitelerde, üniversite kolejlerinde, kolejlerde, enstitülerde, özel kurum ve kuruluşlarda verilmesine karşın genel anlamda üniversite ve Türkiye'deki meslek yüksekokullarına benzeyen halk kolejleri (community colleges) diye ikiye ayrılır. Kanada'da dünyaca ünlü 90 adet tam donanıma sahip üniversite, 200'ün üstünde ise halk koleji vardır (Yazıcı, 2009: 67-73).

Rusya veya resmî adıyla Rusya Federasyonu kuzey Avrasya'da bir ülkedir. Yönetim şekli federal yarı başkanlık tipi cumhuriyettir. Başkan, devletin başı iken Başbakan, hükümetin başıdır. Rusya Federasyonu çok partili temsili demokrasi ile yönetilmektedir. 17

milyon km'lik yüzölçümü ve 144 milyonluk nüfusu ile Rusya Dünya'nın en büyük güçlerden biridir (TETSİAD, 2015).

Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi (BMGK)'nin daimi üyesi, G8, G20, Avrupa Konseyi, Asya-Pasifik Ekonomik İşbirliği (APEC), Şanghai İşbirliği Örgütü, Avrasya Ekonomi Topluluğu, AGİT ve WTO üyesi ve Bağımsız Devletler Topluluğu (BDT)'nin önde gelen üyesidir (Temur, 2010). Kuzeybatıdan güneydoğuya Rusya, Norveç, Finlandiya, Estonya, Letonya ve Polonya, Belarus, Ukrayna, Gürcistan, Azerbaycan, Kazakistan, Çin Halk Cumhuriyeti, Moğolistan ve Kuzey Kore ile komşudur. Deniz sınırı olarak Ohotsk Denizi ile Japonya ve Bering Boğazı ile bir ABD eyaleti olan Alaska ile de komşudur. Rusya dünyanın en büyük doğalgaz rezervlerine, 8. büyük petrol rezervlerine ve 2. büyük kömür rezervlerine sahiptir. Dünyanın önde gelen doğal gaz ihracatçısı ve ikinci büyük doğal gaz üreticisi olup, aynı zamanda en büyük petrol ihracatçısı ve üreticisidir. AB gaz ithalatının %40'ını, petrol ihtiyacının üçte birini ve kömür ithalatının dörtte birini Rusya'dan karşılamaktadır (Temur, Mayıs 2010).

Rusya'nın 2000'li yıllarda istikrarlı bir şekilde pozitif olarak büyümesini 2009 yılına kadar sürdürmüştür. Ancak Rusya'da küresel krizin etkisiyle 2009 yılında %8'lere yaklaşan bir daralma yaşanmıştır. Rusya'da GSYİH'nin 2007 sektörlere dağılımına bakıldığında; tarımın payı %5, sanayinin payı % 38, hizmetlerin payın da %57'dir. Rusya'nın ihracatındaki en büyük payı yaklaşık %70 ile madensel ürünler (petrol, doğal gaz gibi) almaktadır. Atlantik, Arktik ve Pasifik okyanuslarındaki Rus balıkçılık filolarının erişimi dünyanın balık tedarikine önemli bir katkıda bulunmakta balık ve deniz ürünleri ihracat ve ithalatı önemli ölçüde yapılmaktadır (Kar, 2010).

Rusya eğitim sisteminde, halk eğitiminin ilk halkası 6 yaşına kadar olan çocuklara tahsis edilen okul öncesi (kreşler, çocuk yuvaları, kreş-yuvalar) kurumlardır. Bu yaştaki çocukların eğitimi için daha uygun şartların sağlanması amacıyla 60'lı yıllardan başlayarak tek tip okul öncesi kurumların açılması sağlandı. Aile ile sıkı işbirliği halinde çalışan bu kurumlar çocukların her yönden uyumlu bir şekilde gelişmesini amaçladılar. Bunun yanında çocukların terbiyesiyle ilgileniyor, sağlıklarını koruyor ve güçlendiriyor, basit, pratik beceriler kazandırıyor, çalışma sevgisi aşıyor, estetik eğitime özen gösteriyor, okul eğitimine hazırlıyor, büyüklere saygıyı, vatan ve doğdukları bölgelere sevgiyi aşıyorlardı (Ercantürk, 2010: 10).

Rusya eğitim sisteminin amaçları arasında şunlar ön plana çıkmaktadır (Karadağ, 2015):

- bireylerin çok yönlü gelişimi
- bilimsel bakış açısı,
- iyi bir yurttaş,
- kültürel değerler,
- bireysel gereksinimler,
- evrensel başarı.

İlk genel eğitim ve temel genel eğitim zorunludur. İlk dört yıllık olan anaokulu zorunlu olamamakla birlikte, üç ya da altı yıllık bir eğitim sistemini kapsamaktadır. İlköğretim dört yıldır ve ilkokulu tamamlayan öğrenciler doğrudan ortaokula geçerler. Zorunlu eğitim süresi 9 yıldır ve 6-15 yaş grubu arasını kapsamaktadır. Temel orta öğretimde ise tercihe bırakma durumu yoktur ve standart olarak 10-15 yaş grubu arasını kapsamakta olup 5 yıldır. Bunun devamı niteliğindeki tamamlama orta öğretimi iki yıl olarak düzenlemiştir ve isteğe bağlıdır (MEB, 2016 ).

Üniversite seviyesinde olmayan yükseköğretim orta öğretim sonrası, akademik derece kazandırmayan programlara giriş rekabet gerektirir ve çoğunlukla tamamlanan orta öğrenime bağlıdır. Ancak, bazı programlar için temel genel eğitim (derece 9) yeterlidir. Mezunlar, ya mesleki faaliyetlere devam etmeye ya da üniversite seviyesinde yükseköğrenim kurumlarına girme yolunu aramaya hak kazanırlar. Üniversite seviyesinde yüksek öğretim şubeleri dahil 1600 civarında devlet ve 1900'a yakın özel teşebbüs tarafından kurulmuş üniversite seviyesinde yüksek öğretim kurumu vardır. Mezunlar şu diploma ve dereceye hak kazanırlar (Karadağ, 2015):

- Bakalavr Derecesi (en az dört yıllık bir çalışma)
- Specialist Diploma (5-6 yıllık bir çalışma)
- Magistr Derecesi (4 yıllık Bakalvr mezunu olarak 2 yıllık bir çalışma)

Türkiye Cumhuriyeti, topraklarının büyük bölümü Anadolu'ya, küçük bir bölümü ise Balkanlar'ın uzantısı olan Trakya'ya yayılmış bir ülke. Kuzeybatıda Bulgaristan, batıda Yunanistan, kuzeydoğuda Gürcistan, doğuda Ermenistan, İran ve Azerbaycan'ının ekslav toprağı Nahcivan, güneydoğuda ise Irak ve Suriye komşusudur. Güneyini Akdeniz, batısını Ege Denizi ve kuzeyini Karadeniz çevreler. Marmara Denizi ise İstanbul Boğazı ve Çanakkale Boğazı ile birlikte Anadolu'yu Trakya'dan yani Asya'yı Avrupa'dan

ayırır. Avrupa ve Asya'nın kavşak noktasında yer alması sayesinde önemli bir jeostratejik güce sahiptir.

Avrupa Konseyi, NATO, OECD, Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı (AGİT) ve G-20 topluluklarına üye olan Türkiye, Batı dünyasıyla bütünleşmiştir. 1963'te Avrupa Ekonomik Topluluğu (AET) ortak üyesi olmuş, 1995'te AB Gümrük Birliği'ne katılmış ve AB tam üyelik müzakerelerine 2005'te başlamıştır. Ülke ayrıca Türk Konseyi, Uluslararası Türk Kültürü Teşkilatı, İslam İşbirliği Teşkilatı ve Ekonomik İşbirliği Teşkilatı (EİT) gibi örgütlere de üyedir. Günümüzde Türkiye, büyüyen ekonomisi ve diplomatik girişimleri sayesinde bölgesel güç olarak kabul edilmektedir.

Türkiye, BM (1945), OECD (1961), İslam İşbirliği Teşkilatı (İİT), (1969), AGİT, (1973), EİT (1985), Karadeniz Ekonomik İşbirliği Örgütü (KEİ), (1992), Gelişen Sekiz Ülke, (D-8), (1997) ve G-20 (1999) gibi uluslararası örgütlerin kurucu üyelerinden birisidir. 1951-1952, 1954-1955, 1961 ve son olarak 2009-2010 yıllarında Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nde geçici üye olarak görev yapmıştır.

Türkiye ekonomisi son on yılda önemli aşamalar kaydetmiştir. 2001 ekonomik krizinin ardından Türkiye'nin finansal yapısı yeniden yapılandırılmış ve kamu finansmanına katı kurallar getirilmiştir. 2009 yılı haricinde, yaşanan küresel finansal krizler Türkiye'yi etkilese de, Türkiye yüksek büyüme oranlarını sürdürmeyi başarmıştır. Pek çok çalışmada Türkiye'nin 2002 ile 2014 yılları arasındaki ekonomik performansı takdir edilmiştir. Dünya Bankası'nın son raporunda, Türkiye'nin ekonomik başarısının pek çok gelişmekte olan ülkeye ilham kaynağı olduğundan söz edilmektedir. Türkiye bölgesel yükselen bir güç olarak önem kazanmakta ve yükselen dünya ülkeleri içerisinde yerini almaktadır (Özger, 2015: 79).

Türkiye'nin 2015'te ihracatı, önceki yıla göre %8,7 azalarak \$143,8 milyar oldu. En fazla ihracat yapılan ülkeler ise Almanya, İngiltere, İtalya, ABD ve Fransa olarak belirlendi. Ancak aynı yıl ithalatın \$207,2 milyar bulması sebebiyle \$63,3 milyar tutarında dış ticaret açığı oluştu. Bu rakam, bir önceki yıl \$84,5 milyar idi. 2015 Türkiye ithalat sıralamasında ise Çin, Almanya, Rusya, ABD, İtalya yer aldı (TÜİK, 2016).

Türk Eğitim Sisteminin yönetimi merkezi bir yapıya sahiptir. Türk eğitim sisteminin başında eğitimin her yönüyle ilgilenen Milli Eğitim Bakanlığı bulunmaktadır. Bu sisteme göre, eğitim sisteminin önemli bir girdisi olan işgörenler Bakanlıkça işe alınır. İşgören, öğrenci ve genel hizmetlere, bütçeye ilişkin tüzük, yönetmelik, genelge gibi yönetsel belgeler ve kararlar Bakanlıkça hazırlanır; eğitim sisteminin öğrenci hizmet, araştırma, yayın gibi

çıkıtlarına ilişkin kararlar Bakanlıkça verilir. Türkiye’de ilköğretim çağına gelmemiş çocukların eğitimini kapsayan okulöncesi eğitim, Türk Milli Eğitim Sisteminin ilk basamağını oluşturmakta ve zorunlu olmamakla birlikte özel kuruluşlarında bu okulları açma olanak ve faaliyetleri bulunmaktadır. Yine Milli Eğitim Bakanlığı’na bağlıdırlar (İnandı, 2005: 103).

Okul öncesi eğitiminin amaç ve görevleri, milli eğitimin genel amaçlarına ve temel ilkelerine uygun olarak (M.E.T.K. mad: 20):

- Çocukların beden, zihin ve duygu gelişmesini ve iyi alışkanlıklar kazanmasını sağlamak;
- Onları ilköğretime hazırlamak;
- Şartları elverişsiz çevrelerden ve ailelerden gelen çocuklar için ortak bir yetişme ortamı yaratmak;
- Çocukların Türkçeyi doğru ve güzel konuşmalarını sağlamaktır.

Türkiye’de okulöncesi eğitim kurumlarının sayılarında son yıllarda belirgin bir artış görülmekle birlikte, okulöncesi eğitimde okullaşma oranının düşük olması tartışılan konuların başında gelmektedir. Okulöncesi eğitim oranı Avrupa ülkelerinde (örneğin, Fransa ve İsveç’te) %100’lere varmaktadır. Türkiye’de ise MEB’in açıklamaları göre 2002 yılı 4-5 yaş okulöncesi okullaşma oranı %11,7 iken, 2014-2015 eğitim ve öğretim yılında 4-5 yaş (ay bazında) grubunda %41,57’ye; 5 yaşta (ay bazında) ise okulöncesi okullaşma oranı %61,69’a ulaşmaktadır. Okulöncesi eğitim için örnek Avrupa ülkelerine bakıldığı zaman, Milli Eğitim Bakanlığı bütçesi içerisinde okulöncesi çağı çocukları için ayrılan pay, okulöncesi çocuk nüfusu oranında arttırılması gerekmektedir (Yazıcı, 2009: 30).

OECD (2015) Uluslararası Öğrenci Değerlendirme Programı’na (PISA) göre, okulöncesi en az bir yıl eğitim alanların sosyal ve ekonomik statü açısından daha iyi bir performans sağladığına işaret edilen raporda, Türkiye’de 2012 itibariyle 15 yaş altı okul öncesi eğitim alanların %30’dan az olduğuna dikkat çekildi. Türkiye’de 3 yaş grubunun %7’sinin, 4 yaş grubunun %36’sının okul öncesi eğitime kayıt yaptırdığı bilgisi verilen raporda, OECD’de ise 3 yaş grubunun %74’ünün, 4 yaş grubunun ise %85’inin okulöncesi eğitim aldığı ve Türkiye’nin bu sıralamada geride kaldığı ifade edildi. Bununla birlikte, raporda Türkiye’de 2005-2013 dönemleri arasında 4 yaş okulöncesi eğitime katılanların %30 arttığı bildirilmektedir (OECD, 2015).

Türkiye’de 12 yıllık zorunlu kademeli eğitim sistemine göre birinci kademe ilkokul 4 yıl süreli, ikinci kademe 4 yıl süreli ortaokul ve üçüncü kademe 4 yıl süreli lise olarak belirlenmiştir. Özellikle ikinci kademe, yani ortaokullar, öğrencilerin daha özgür bir birey olarak sivil toplum ve demokratik devlet anlayışı gereğince eğitim süreçlerinde özgür ve karar değiştirme hakkına sahip olmalarına fırsat vermektedir. Zorunlu lise eğitim sonrası yükseköğretime geçişte, geçmiş yıllarda yaşanan özellikle genç nüfusun fazla olması ve bu fazlayı barındıracak yükseköğretim kurumunun bulunmaması gibi sıkıntılar kademeli ortadan kaldırılmaktadır. Mevcut yükseköğretime geçişte LYS, YGS tarzı sınavların ve lise mezuniyet derecelerinin esas alınması yolu ile yapılmaktadır. Yükseköğretime geçiş sınavlarına hazırlık kursları özel ve kamu tarafından verilebilmektedir. Yapılan bir araştırmaya göre üniversiteye giren öğrencilerin %43,4’ü üniversiteye girişlerindeki başarılarını dershaneye, %38,9’u kendi çalışmasına, %14,7’si lise eğitimlerine, %3,1’i ise özel derslere bağlamaktadırlar (Yaylalı, 2006: 24).

Türkiye’de yükseköğretim, Yükseköğretim Kuruluna bağlıdır ve tavsiye niteliğinde kararların alındığı ülke bazında işlevi olan üniversitelerarası kurul bulunmaktadır.

Yükseköğretim, ortaöğretime dayalı en az iki yıllık yükseköğrenim veren, en üst seviyeli insan gücünün ve bilimsel araştırma alanlarının istediği insan gücünü yetiştiren eğitim kurumlarının tümüdür. Liselerden herhangi birini başarı ile tamamlayan öğrenciler, yükseköğrenim kurumlarının koşullarına bağlı olmak kaydıyla, bu kurumlardan yararlanma hakkına sahiptirler. Yükseköğretim kurumlarının kuruluşu, açılışı, özel amaçları, çalışmaları ve öğretim üyeleri ile ilgili esaslar ve yükseköğretim kurumlarına ilişkin diğer hususlar, bu kurumların özel yasalarında belirlenir. Yükseköğretim paradır. Ancak, maddi olanakları elverişli olmayan, başarılı öğrenciler ile özürlü öğrencilerin her türlü öğrenim giderleri, olanakları ölçüsünde burs, kredi, parasız yatılı ve benzeri yollarla devletçe karşılanır. Yükseköğretimin amaç ve görevleri; milli eğitimin genel amaçlarına ve temel ilkelerine uygun olarak şu şekilde düzenlenmiştir (M.E.T.K. mad: 35):

- Öğrencileri ilgi, istidat ve kabiliyetleri ölçüsünde ve doğrultusunda, yurdumuzun bilim politikasına ve toplumun yüksek seviyede ve çeşitli kademelerdeki insan gücü ihtiyaçlarına göre yetiştirmek,
- Çeşitli kademelerde bilimsel öğretim yapmak,



- Yurdumuzu ilgilendirenler başta olmak üzere, bütün bilimsel teknik ve kültürel sorunları çözmek için bilimleri genişletip derinleştirerek inceleme araştırmalarda bulunmak,
- Yurdumuzun türlü yönde ilerleme ve genişlemesini ilgilendiren bütün sorunları, hükümet ve kurumlarla da elbirliği etmek suretiyle öğretim ve araştırma konusu yaparak sonuçlarını toplumun yararlanmasına sunmak ve hükümetçe istenecek inceleme ve araştırmaları sonuçlandırarak düşüncelerini bildirmek,
- Araştırma ve incelemenin sonuçlarını gösteren, bilim ve tekniğin ilerlemesini sağlayan her türlü yayınları yapmak,
- Türk toplumunun genel seviyesini yükselticiye kamuoyu aydınlatıcı verilerini sözle, yazı ile halka yaymak ve yaygın eğitim hizmetlerine bulunmaktır.

Yükseköğretim, milli eğitim sistemi çerçevesinde, öğrencileri lisans öncesi, lisans ve lisansüstü seviyelerinde yetiştiren bir bütünlük içinde düzenlenir. Yükseköğretim kurumları şunlardır (M.E. T.K. mad: 36):

- Üniversiteler,
- Fakülteler,
- Enstitüler,
- Yüksekokullar,
- Konservatuvarlar,
- Meslek yüksekokulları
- Uygulama ve araştırma merkezleri,

Türkiye'nin eğitim vizyonu ülkenin çocuklarını ve gençlerini yeni dönemin koşulları içinde başarılı kılacak biçimde yetiştirmek ve ülkenin her yaşta insan kaynağını geliştirmek amaçlı olarak şu şekilde özetlenmiştir (YÖK, Şubat 2007):

Eğitim; bireylerin tam ve fırsat eşitliği içinde bireysel ve kamusal yaşam projelerini daha başarılı bir düzeyde hayata geçirmesini sağlayacak bilgi, beceri ve potansiyellerle donatılması ve onların girişimde bulunmaktan ve sorumluluk yüklenmekten kaçınmayan,

eleştirel düşünme becerilerine sahip, insan hakları ve demokrasi, çevresel, kültürel ve estetik değerler konularında duyarlı aktif yurttaşlar olmasına yönlendirmesi için verilecektir.

Anayasal olarak devlet üniversitelerinde kamusal finansman, vakıf üniversitelerinde ise özel finansman sistemi benimsenmiş bulunmaktadır. YÖK'ün 06.05.2015 tarihli listesine göre Türkiyede üniversite sayısı 193'e yükselmiş. Bunların 109 tanesi Devlet Üniversitesi 76'sı Vakıf Üniversitesi ve 8'i ise Vakıf Meslek Yüksekokulu olarak faaliyet göstermektedir (YÖK, 2015).

Türkiye'de de son dönemlerde eğitim konusu sürekli olarak tartışılmakta ve eğitime ilişkin sorunlara yönelik çözüm arayışlarına girilmektedir. Bu doğrultuda hem eğitim kalitesini hem de eğitim gören insanların niteliğini arttırmak amacıyla temel eğitimin süresi beş yıldan sekiz yıla çıkarılmıştır. Ayrıca son yıllarda yükseköğretim reformu ve temel eğitim süresinin sekiz yıldan on iki yıla çıkarılması gibi bir takım plan ve projeler üzerinde çalışılmaktadır. Türkiye'nin geçmişten gelen tecrübeleri, ağırlıklı olarak beşeri sermayeye yatırım yapan ülkelerin çok hızlı bir büyüme trendi yakalayabileceği şekildeki iddiaları haklı çıkarmaktadır. Bunun en önemli nedeni, nitelikli-eğitilmiş beşeri sermayenin ileri teknoloji ürünleri daha kolay ve hızlı kullanarak, üretim ve çalışma süreçlerinde hem etkinliği hem de verimliliği artırabilmeleridir. Bu bağlamda, Doğu Asya mucizesini gerçekleştiren Hong Kong, Singapur, G. Kore ve Tayvan gibi ülkelerde eğitim büyümenin temel anahtarı olmuştur (Doğrul, 2008: 48).

Türkiye ve öncesinde açıkladığımız dünyanın en yüksek GSMH değerine sahip olan ülkeleri olarak tanımlanan, diğer bir ifadeyle dünya yönetimini elinde tutan *süper güçler* olarak bilinen G8 ülkeleri makroekonomik performans göstergelerinden eğitim harcamaları ve büyüme oranını dikkate aldığımız zaman G8 ülkeleri oldukça iyi performans sergilemesi, Türkiye ile kıyaslanması oldukça önemli olmaktadır.

#### **4.2. Literatür Taraması**

Literatür incelendiğinde eğitim-büyüme ilişkisi çerçevesinde birçok uygulamalı çalışmanın yapıldığı görülmektedir. Burada yapılacak analizde ilk olarak literatürde yer alan Türkiye'ye ilişkin farklı çalışma, bulguları, daha sonrada farklı ülkelere ilişkin çalışma ve bulgular özetlenecektir. Buradaki analizle bulguları incelenen uygulamalı çalışmaların gruplandırılmasında, söz konusu literatür en eski tarihten başlanarak güncel doğru gösterilmektedir.

Çömlekçi (1971) çalışmasında 1948–1965 dönemine ilişkin, fert başına düşen gelir ile eğitim yatırımları arasındaki ilişkiyi incelemiş, korelasyon analizine göre anlamlı ve güçlü bir ilişkinin olduğunu tespit etmektedir (Afşar, 2009: 89).

Tunç (1997), çalışmasında 1968-1995 yılları arasında basit regresyon yöntemini kullanarak Türkiye’de okullaşma oranının ekonomik büyüme üzerindeki etkisini incelemektedir. Türkiye’nin ekonomik büyümesinde okullaşma oranlarının katkısını belirlediği çalışmasında ortaokul etkisinin %40, yüksekokul etkisinin ise %0,09 olduğu sonucuna ulaşmaktadır. Ayrıca çalışmada, ülkelerin gelişmişlik düzeyleri ile ekonomideki işgücünün eğitim düzeyleri arasında yakın bir ilişki olduğu sonucuna varılmaktadır (Varsak ve Bakırtaş, 2009: 51).

Ateş (1998: 207) çalışmasında 1960-1994 dönemleri İktisat büyüme modellerinden Solow modeli ile beşeri sermaye ile genişletilmiş Solow modeli olarak adlandırılan Mankiw-Romer-Weil (MRW) modelinden hangisinin ekonomik büyümeyi açıklama gücünün yüksek olduğu araştırılmıştır. Türkiye verilerini zaman serileri yöntemiyle incelemiş söz konusu iki modeli karşılaştırmıştır. Çalışmada, Solow modelinin ekonomik büyümeyi açıklama gücünü %73, buna karşılık MRW modelinin açıklama gücünü ise %94 olarak bulmuştur. Yani, çalışmada, Türkiye için kullanılan 35 yıllık dönemde, MRW modelinin ekonomik büyümeyi açıklama gücünün daha yüksek olduğu tespit edilmektedir.

Ergen (1999), 1980-1990 dönemini kapsayan çalışmasında örgün eğitimin Türkiye’nin 67 iline ait yatay kesit verileri ile Cobb-Douglas üretim fonksiyonu tahmin etmeyi ve ekonomik büyümeye katkısının boyutlarını belirlemeyi amaçladığı çalışmasında Türkiye ekonomisi için seçilen on yıllık dönemde eğitim ve ekonomik büyüme arasında pozitif bir ilişki bulmuştur. Çalışmada işgücünün ortalama örgün eğitim yılındaki bir yıllık artış, GSYH’nin büyüme oranında 0.21’lik birim artışa neden olduğu ve yapılan çalışmada eğitimin etkisinin illerin gelişmişlik düzeylerine göre de değişiklik gösterdiği belirtilmektedir.

Canpolat (2000: 277), Türkiye’de 1950-1990 yılları arasındaki dönem için beşeri sermaye yatırımları fırsat maliyeti yaklaşımı çerçevesinde değerlendirdiği çalışmasında ekonomik büyümenin kaynaklarını araştırmıştır. Beşeri sermaye değişkeni olarak, lise ve yüksekokul öğrenci sayılarındaki artışın, eğitimde harcanan zamanın fırsat maliyeti ise beşeri sermayeye yapılan yatırım olarak tanımlanmıştır. Çalışmada, araştırma süresi içinde Türkiye’de teknolojinin yıllık ortalama %2,3 oranında büyüdüğü tespit edilmiş ve bu 40 yıllık dönem içerisinde Türkiye’de fiziki sermayenin üretime katkısı %53, işgücünün %7 ve beşeri sermayenin katkısı ise %40 olduğu hesaplanmıştır. Yazar çalışmasında bu oranların MRW

(1992) tarafından yapılan varsayımlarla tutarlı olduğunu belirtmiştir. Ülke ekonomik büyümesinde beşeri sermayenin önemini vurgulayan bu çalışmada, Türkiye’de lise ve yüksekokul öğrenci sayısında artış olsa bile, işgücüne düşen sermaye birikiminde kayda değer bir gelişme olmadığı gözlemlenmiştir.

Güloğlu ve Yılmaz (2002: 439), 1970-1995 dönemini ve 76 ülkeyi kapsayan çalışmada insani kalkınma ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi panel veri analizi yöntemiyle incelemişlerdir. Çalışmada insani kalkınma seviyesi belirli bir düzeyi aşmış ülkelerde aynı zamanda kişi başına gelir düzeyinin yüksek olduğunu ve bu sonucun insani kalkınmanın işgücü verimliliğini artırarak ekonomik büyümeyi hızlandıracağı vurgulanmıştır. Hızlanan ekonomik büyüme sonucu gelir artışının da işgücünün bakımı için ayrılan kaynakları çoğaltarak insani kalkınmaya katkıda bulunacağı hipotezini doğruladığını belirtmişlerdir.

Türkmen (2002), Türkiye’de 1980-1999 dönemleri arasında beşeri sermayenin ekonomik büyüme sürecindeki etkisini araştırmıştır. Çalışmanın kapsadığı 20 yıllık dönemde, işgücünün eğitim seviyesindeki değişimi ekonomik büyümenin %31’ini, eğitim yatırımları ise ekonomik büyümenin %23’ünü açıkladığını tespit edilmiştir. Öte yandan eğitim harcamaları ve okullaşma oranı değişkenleri ile ekonomik büyüme arasında anlamlı ilişkiye rastlanmamıştır.

Çoban (2003: 179), 1980-1997 yılları arasındaki dönemde zaman serileri yöntemini kullanarak Türkiye üzerine yaptığı çalışmada kişi başına düşen GSMH ile eğitim değişkenleri arasındaki ilişkileri araştırmış ve söz konusu değişkenler ile ekonomik büyüme arasında uzun dönemli bir ilişki olduğu sonucuna ulaşmıştır. Çoban’ın araştırması, eğitim değişkenlerinin iktisadi büyümeye karşı pozitif etkisi olduğunu göstermiştir şöyle ki çalışmada ilkokul okullaşma oranı ile iktisadi büyüme arasında, iktisadi büyüme ile lise okullaşma oranı arasında nedensellik ilişkisinin olduğu tespit edilmiştir. Bu analiz, ilkokul okullaşma oranındaki artışın iktisadi büyümeye ve iktisadi büyüme artışının ise lise okullaşma oranındaki artışa neden olduğunu göstermiştir.

Türkiye’de beşeri sermaye ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi nedensellik analizi bağlamında açıklamaya çalışan Kar ve Ağır (2003), Özmucur’un 1996 yılındaki bir çalışmada kullandığı verilerden faydalanarak, 1926-1994 dönemlerini kapsayan eğitim ve sağlık harcamalarının GSMH’ye oranları ile kişi başına GSMH değişkenleri arasındaki ilişkiyi zaman serileri yöntemi ile incelemişlerdir. Bu analizde değişkenler arasındaki nedensellik ilişkisinin seçilen beşeri sermaye göstergesine duyarlı olduğunu ortaya

çıkarmışlardır. Araştırmacılar, beşeri sermaye ile ekonomik büyüme arasındaki nedensellik ilişkisinin, beşeri sermaye ölçütünün seçimine duyarlı olduğu belirtmişlerdir.

Kar ve Taban (2003) Türkiye'deki kamu harcamalarının (eğitim, sağlık, sosyal güvenlik ve altyapı) dağılımının ekonomik büyümeye etkilerini, 1971-2000 yılları arasındaki dönemde ve eş-bütünleşme yaklaşımını kullanılarak araştırmışlardır. Araştırma sonuçlarına göre kamu harcamalarının (eğitim harcamaları da dâhil) ekonomik büyümeyi pozitif yönde etkilediğini belirlemişlerdir.

Demir ve Üzümcü (2003: 33) Türkiye'de 1963-2001 yılları verilerini kullanarak beşeri sermayenin ekonomik büyümeye katkısını MRW (1992) üretim fonksiyonu ile incelemişler. Çalışma sonuçlarına göre kamu eğitim harcamalarının ekonomik büyümeye katkısını % 5,6 olarak ifade edilmiştir.

Gümüş (2004), Türkiye'de 1960-2002 yılları arasındaki dönemde Cobb-Douglas üretim fonksiyonunu temel alarak eğitim ve ekonomik büyüme ilişkisini Granger nedensellik testi, vektör hata düzeltme modeli ve regresyon analizi ile incelemiştir. Yazar çalışmada fiziki sermaye ile işgücü değişkeni arasında, beşeri sermaye ile GSMH değişkenleri arasında uzun dönemli ilişkinin varlığı tespit etmiştir. Yazar GSMH'yi en fazla etkileyen değişkenin Türkiye'de ortaöğretim mezuniyet oranı olduğunu belirterek, eğitim seviyesindeki ve beşeri sermaye indeksindeki değişmelerin GSMH üzerinde de aynı yönde değişikliğe sebep olduğunu vurgulamıştır. Ayrıca Yazar'a göre GSMH'deki artış yükseköğretime kayıtlı öğrencilerin de artmasına neden olmaktadır.

Saraçlı, Yılmaz ve Kaygısız (2004), Türkiye'deki yedi coğrafi bölgeyi çok değişkenli istatistiksel yöntem vasıtasıyla incelemişlerdir. Çalışmada yedi bölge ve 1997 yılına ait veriler temel bileşenler, kümeleme ve çok boyutlu ölçekleme yöntemleriyle analize tabi tutulmuştur. Yazarlar, beşeri sermaye endeksi olarak Türkiye için bölgesel gelişmişlik temelinde yaptıkları analizde Türkiye'de Marmara Bölgesi'nin en gelişmiş bölge olduğunu ve bunda sanayinin yaygın olması ve okullaşma ile okullaşmaya bağlı olarak okur-yazar oranının yüksek olmasının etkili olduğunu söylemektedirler. Çalışmada en az gelişmiş bölge olan Doğu Anadolu Bölgesinin ise yatırım azlığı ve okullaşma oranının düşüklüğü nedeniyle geri kaldığını belirtmişlerdir.

Dura, Atik ve Türker (2004), 25 AB ülkesi ve Türkiye'yi beşeri sermaye göstergeleri açısından üç grup değişkene göre karşılaştırmışlardır. Çalışmada beşeri kalkınma raporlarından alınan 16 değişken kullanılarak istatistiksel analiz yöntemlerinden kümeleme ve

çok boyutlu ölçekleme (ÇBÖ) analizleri uygulanmıştır. Çalışmada, ülkeler beşeri sermaye göstergeleri açısından 5 grupta toplanmıştır. Çalışma sonuçları, beşeri sermaye göstergeleri açısından, Türkiye'nin hiçbir AB üyesi ülke ile benzer gelişmişlik düzeyine sahip olmadığını göstermektedir. Araştırmacılar bu sonucu, Türkiye'deki beşeri sermaye için kullanılan göstergelerin AB ülkelerine kıyasla düşük kalmasına dayandırmaktadırlar. Ayrıca çalışma sonucuna göre, AB ile karşılaştırıldığında, Türkiye'deki kadın işgücünün erkek işgücüne göre daha düşük bir gelişme seviyesine sahiptir.

Oğuş (2004), 1960-1975;1985-1999 yılları arası dönemlerde Türkiye üzerine yaptığı çalışma sonuçlarına göre ilköğretime katılma oranının her iki dönemde de büyüme üzerinde belirleyici olduğunu ayrıca 1985-1999 dönemi için lise ve sonrası eğitime katılma oranlarının büyüme üzerinde önemli olduğunu vurgulamıştır.

Serel ve Masatçı (2005), 1950-2000 yılları arası Türkiye beşeri sermaye ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi Johansen eşbütünleşme yöntemini kullanarak incelemişler. Türkiye'de beşeri sermaye ile büyüme arasında uzun dönemli bir ilişki olduğunu ifade etmişlerdir. Kullandıkları nedensellik testi sonuçlarına göre büyümeden beşeri sermayeye doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisinin varlığını açıklamışlardır.

Çakmak ve Gümüş (2005), Türkiye'de 1960-2002 dönemi için beşeri sermaye ile ekonomik büyüme arasındaki uzun dönemli ilişkiyi eş-bütünleşme analiziyle incelemiştir. Çalışmada öncelikle ilk, orta ve yükseköğretimden mezun olanlara çeşitli ağırlıklar uygulayarak, Türkiye için beşeri sermaye endeksi oluşturmuşlardır. Uzun dönemde beşeri sermaye ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi hipotez zaman serisi analizleriyle Türkiye için test edilmiştir. Analiz sonuçları, Türkiye'de beşeri sermaye ile ekonomik büyüme arasında pozitif bir ilişki olduğunu ortaya koymuştur.

Taban ve Kar (2006), 1969-2001 yıllarını kapsayan ve beşeri sermaye ve ekonomik büyüme arasındaki nedensellik ilişkisini inceledikleri çalışmalarında, Türkiye'de beşeri sermayenin ekonomik büyümeye olumlu katkıda bulunduğunu ve ekonomik büyümenin de beşeri sermaye birikimine önemli katkısı olduğu sonucuna ulaşmışlar. Yazarlar değişkenler arasında karşılıklı bir etkileşimin söz konusu olduğunu belirtmiştir. Bu çalışmayı diğerlerinden ayıran özellik ise kullanılan değişkenlerden kaynaklanmaktadır. Çalışmada beşeri sermaye göstergeleri olarak, Birleşmiş Milletler kurumunun her sene hazırladığı Human Development Report'lardan derlenen, beşeri sermaye indeksi, birleşik okullaşma oranı, eğitim ve yaşam süresi indeksleri kullanılmıştır.

Açıköz, Ersoy ve Yılmaz (2007), 23 ülke için panel eş bütünleşme analizi yaparak oluşturdukları çalışmada eğitim ve büyüme arasında bir nedensellik ilişkisine rastlamamışlardır.

Ay ve Yardımcı (2008: 52), Türkiye’de 1950-2000 dönemi yıllık verilerle AK tipi içsel ekonomik büyüme teorisine bağlı olarak fiziksel ve beşeri sermaye ile büyüme arasındaki ilişkiyi VAR, Johansen eş-bütünleşme, etki-tepki, varyans ayrıştırma testleriyle araştırmıştır. Çalışma sonunda yükseköğretimden ekonomik büyümeye doğru pozitif yönlü bir nedensellik ilişkisinin olduğunu belirlemişlerdir.

Arslan ve İzgi (2008), 1990-2006 dönemi Türkiye ekonomisi için beşeri sermayenin büyüme üzerindeki etkilerini Johansen eşbütünleşme ve Granger nedensellik testi ile incelemişlerdir. Eşbütünleşme analizine göre ortalama eğitim süresi ile ekonomik büyüme arasında pozitif, Granger nedensellik testine göre ise, ortalama eğitim süresinden ekonomik büyümeye doğru pozitif yönlü bir ilişki tespit etmişlerdir.

Bekmez, Köne ve Günel (2009), 1990-2001 dönemi için Türkiye’de beşeri sermaye (eğitim ve sağlık yatırım harcamaları) ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi analiz etmişlerdir. Çalışma sonunda Türkiye eğitim yatırımlarındaki %1’lik artışın GSYİH üzerinde %0,60 oranında bir artışa yol açtığı sonucuna varmışlardır.

Afşar (2009), Türkiye’de 1963-2005 dönemi için beşeri sermaye göstergesi olarak alınan eğitim yatırımlarıyla, iktisadi büyüme arasındaki ilişkiyi Granger nedensellik testiyle inceleyerek ve eğitim yatırımlarından ekonomik büyümeye doğru tek yönlü bir nedenselliğin olduğunu belirlemiştir.

Özsoy (2009), 1923-2005 dönemi yıllık verilerle Türkiye’de beşeri sermaye ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi VAR analizi ile araştırmıştır. Eş-bütünleşme analizine göre, eğitim ile büyüme arasında uzun dönemli, istikrarlı bir ilişki bulamamıştır. İki değişken arasındaki ilişkinin yönünü belirlemek amacıyla yapılan nedensellik testi, eğitim düzeyi yükseldikçe eğitimin iktisadi büyüme üzerindeki etkisinin azaldığını ortaya çıkarmıştır. İlköğretim ile ekonomik büyüme arasında çift yönlü nedensellik, ekonomik büyümeden ortaöğretime doğru ve mesleki eğitimden ekonomik büyümeye doğru tek yönlü nedensellik bulunmuştur. Ancak, yükseköğretim ile ekonomik büyüme arasında bir nedensellik ilişkisine rastlanmamıştır.

Telatar ve Terzi (2010: 210-211), 1968-2006 dönemini kapsayan ve Türkiye’de ekonomik büyüme, nüfus ve eğitim arasındaki ilişkileri Granger nedensellik testi ve VAR

analizi yardımıyla incelendiği çalışmada, kişi başına gelir yükseköğretimin ve nüfus arasında nedensellik ilişkisi olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Kişi başına gelirdeki bir artışın yükseköğretim mezunu sayısındaki artışlara neden olurken, aynı zamanda nüfusun artış hızında da yavaşlamaya yol açmıştır. Ayrıca yazarlar, eğitimin farklı seviyelerindeki mezun sayısı ile ekonomik büyüme arasında nedensellik ilişkileri, eğitim ile ekonomik büyüme arasında pozitif bir nedensellik ilişkisi tespit etmiştir.

Şimşek ve Kadılar (2010), Türkiye’de 1960-2004 yılları arası verilerle beşeri sermaye ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi Johansen eş-bütünleşme analizi, hata düzeltme modeli ve ARDL sınır testi yaklaşımı ile araştırmıştır. Çalışma sonunda yükseköğretim ile ekonomik büyüme arasında çift yönlü bir nedenselliğin olduğu sonucuna varmışlardır. Yazarlara göre Türkiye’de uzun dönemde ihracattaki artış ve beşeri sermaye birikimi uzun dönemli büyümeyi desteklerken GSYH’deki artış da beşeri sermaye birikimini beslemektedir.

Altıntaş ve Çetintaş (2011), Türkiye’de 1970-2007 yılları arası verilerle, beşeri sermaye ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi eş-bütünleşme ve hata düzeltme yöntemleriyle inceleyerek değişkenler arasındaki uzun ve kısa dönem nedensellik ilişkilerini test etmişlerdir. Kişi başı reel gelirin bağımlı değişken alındığı modelde dört değişken arasında uzun dönem ilişkisi VAR yöntemi kullanılarak tahmin edilmiştir. Ardından VAR yapısında olası nedenselliğin yönünü tespit edebilmek için değişkenlerin her birinin bağımsız değişken olarak kullanıldığı VECM modeline hata düzeltme terimleri dahil edilmiş ve değişkenler arasındaki kısa ve uzun dönem nedensellik ilişkileri araştırılmıştır. Beşeri sermayenin bağımlı değişken olarak kullanıldığı model dışında, üç modelde uzun dönem nedensellik ilişkisine rastlanmıştır. Ayrıca kısa dönem Granger nedensellik sonuçlarına göre beşeri sermaye ile ekonomik büyüme arasında çift yönlü nedenselliğe rastlanmıştır. Eş-bütünleşme ve nedensellik sonuçlarına göre Türkiye’de içsel büyüme teorilerini destekleyen bulgulara ulaşılmıştır. Böylece çalışma sonucunda beşeri sermayenin ekonomik büyümenin en önemli unsurlarından birisi olduğu gösterilmiştir.

Karataş ve Çankaya (2011), Türkiye’de 1981–2006 dönemi yıllık verilerle beşeri sermayenin iktisadi kalkınmaya etkisini, Engle-Granger iki aşamalı eş bütünleşme analizi kullanılarak incelemişlerdir. Çalışma sonuçlarına göre, fiziki sermaye yatırımlarındaki %1’lik bir değişme fert başına reel GSMH artış hızını %0.63 oranında arttırırken, eğitim harcamalarının GSMH’ye oranındaki %1’lik bir artış GSMH artış hızını %0.24 oranında arttırmıştır. Yazarlar eğitim harcamalarına nazaran fiziki sermaye yatırımlarının daha etkili



olduğunu, yükseköğretimde okullaşma oranı dikkate alındığında, önceki modelden farklı olarak Türkiye’de beşeri sermaye göstergesi olan yükseköğretim okullaşma oranının iktisadi büyüme sürecini fiziki sermaye yatırımlarından daha çok etkilediğini belirtmiştir. Çalışmada elde edilen sonuçlara göre, yükseköğretim okullaşma oranlarında olabilecek %1’lik bir pozitif değişme fert başına reel GDP artış hızını %0.27 oranında pozitif yönde etkilerken, fiziki sermaye yatırımlarında meydana gelebilecek %1’lik bir artış fert başına reel GDP artış hızını %0.05 oranında etkilemektedir.

Yaylalı ve Lebe (2011), Türkiye’de 1938-2007 dönemi yıllık verilerle eğitim ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi eş-bütünleşme, VAR ve Granger nedensellik testleri ile inceleyerek eğitim ve ekonomik büyüme arasında uzun dönemli bir ilişki tespit etmişlerdir. Granger nedensellik testi sonucu değişkenler arasında genel olarak tek yönlü nedensellik olduğu tespit edilmiştir. Süreç gerektiren bir yatırım olan beşeri sermayenin iktisadi büyümedeki yansımaya zamanla daha fazla katkıda bulunduğu sonucuna varılmıştır.

Erdem ve Tuğcu (2012), Türkiye’de 1970-2008 dönemi yıllık verilerle yükseköğretim ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi ARDL sınır, Dolado-Lütkepohl Granger nedensellik testleriyle araştırmıştır. Çalışma sonunda, yükseköğretim ile ekonomik büyümenin eş-bütünleşik olduğunu ve yükseköğretim ile ekonomik büyüme arasında çift yönlü bir nedensellik olduğu görülmüştür.

Yardımcıoğlu (2012), Türkiye’de 1980-2008 dönemi eğitim harcamaları, ekonomik büyüme ve gelir dağılımı arasındaki uzun dönemli ilişkiyi güncel ve kapsamlı değişkenler ile kuramsal ve ampirik olarak araştırmıştır. Yazara göre, kamu eğitim harcamalarının artması verimliliği artırarak ekonomik büyümeyi sağlamakta, ekonomik büyüme bütçe imkânlarını artırarak eğitime yönelik daha fazla kamu harcaması yapılmasına imkân sunmaktadır. Ampirik analizden ortaya çıkardığı sonuçlar, hipotezi, Panel FMOLS, Panel DOLS ve Panel Nedensellik sonuçlarına göre doğrulamıştır. Hipotezler açısından değerlendirilen çalışmada kamu eğitim harcamaları ile ekonomik büyüme arasında uzun dönemli bir ilişki olduğu ifade edilmiştir.

Çalışkan, Karabacak ve Meçik (2013), Türkiye’de 1923-2011 dönemi yıllık verilerle eğitim ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi Johansen eş-bütünleşme testiyle inceleyerek eğitimdeki gelişmelerin ekonomik büyümeyi olumlu etkilediğini gösteren bulgulara ulaşmışlardır. Eğitim değişkenleri olarak, eğitim seviyelerindeki öğrenci sayılarının dahil edildiği modelin sonuçlarına göre; lise ve yükseköğretim düzeyindeki öğrenci sayılarının artması, büyüme üzerinde anlamlı ve pozitif etkilere neden olmuştur. Türkiye’de

yükseköğretim öğrenci sayısındaki her %1'lik artışın ekonomik büyümeyi yaklaşık %3, lise seviyesindeki %1'lik artışın ise ekonomik büyümeyi yaklaşık %0,2 oranında artırdığını; Türkiye'de eğitime, özellikle de yükseköğretime daha fazla kaynak tahsis edilmesinin ekonomik gelişmeye önemli katkılar sağlayacağını ortaya koymuşlardır.

Özşahin ve Karaçor (2013), Türkiye'de 1980-2010 dönemi yıllık verilerle eğitim ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi Cobb-Douglas üretim fonksiyonuyla inceleyerek yükseköğretim harcamalarının ekonomik büyümeyi pozitif yönde etkilediğini, ayrıca yükseköğretim kayıtları ile ekonomik büyümenin birbirlerini pozitif yönde etkilediğini ileri sürmüştür.

Kesikoğlu ve Öztürk (2013), 20 OECD ülkesinde 1999-2008 dönemi yıllık verilerle eğitim ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi panel nedensellik testi kullanarak inceleyerek ekonomik büyüme ile eğitim arasında çift yönlü nedensellik ilişkisi olduğunu tespit etmektedirler.

Bal, Algan, Manga ve Kandır (2014), BRICS ülkeleri (Brezilya, Rusya, Hindistan, Çin ve Güney Afrika Cumhuriyeti) ve Türkiye'de 1995-2011 dönemi yıllık verilerle ekonomik büyüme ile eğitim arasındaki ilişkiyi Pedroni ve Kao panel eş-bütünleşme ve FMOLS testleriyle incelemiştir. Yazarlar beşeri sermaye ve ekonomik büyüme arasındaki uzun dönemli ilişkiyi istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif yönlü olarak tespit etmişlerdir.

Beşeri sermaye ile ekonomik büyüme arasındaki ilişki, modern kalkınma literatürünün önemli tartışma konularından biridir. Günümüze kadar yapılan birçok çalışmada eğitimin ekonomik büyümeye olan etkilerine dair çeşitli sonuçlar ortaya konulmuştur. Beşeri sermaye ile ekonomik büyüme ilişkisi Adam Smith'in çalışmalarına kadar dayandırılrsa da 1960'lardan sonra Denison (1962) ve Schultz (1972)'un yaptığı çalışmalar, işgücünün beceri ve üretim kapasitesinde yarattığı artışa bağlı olarak eğitimin ekonomik büyümeyi hızlandığını ortaya koymuştur.

Eğitimin ekonomik büyümeye katkısını araştırmaya çalışan ilk ekonomistlerden biri, Amerikalı ekonomist Edward Denison'dur. Denison (1962), çalışmasında 1910-1960 yıllık verilerle ABD'nin ulusal gelirindeki (GSMH'deki) artışta farklı üretim faktörlerinin katkısını belirlemeyi amaçlamıştır. Yazar yaptığı çalışmada, ABD ekonomisindeki büyümeyi iki bileşenle (sermaye ve işgücü) açıklamaya çalışmış, ancak ilgili dönemdeki büyümede, fiziki sermaye ve işgücü ile açıklanamayacak derecede büyük bir fark olduğunu ifade etmiştir. Çalışma sonunda, ilgili dönem ABD ekonomik büyümesinin yaklaşık 1/5'nin işgücünün

eğitim seviyesindeki artışı ile açıklanabileceği ifade edilmiştir. Denison'un bu çalışması her ne kadar net sonuçlar vermese de, ekonomik büyüme ve eğitim arasındaki ilk çalışmalardan biri olması bakımından önemlidir. Jorgenson ve Fraumeni (1993), 1948-1986 döneminde ABD ekonomisine yönelik yapmış oldukları çalışmada, Amerika'da yaşanan ekonomik büyümenin yaklaşık %25'nin, işgücünün eğitim göstergelerindeki artışa bağlanabileceğini ifade edilmiştir (Afşar, 2009: 88).

Denison'un 1967 yılında yaptığı bir başka araştırma ise ABD için eğitimin büyümeye katkı oranı %15 sonucunu vermiş. Ancak bu çalışmada diğer gelişmiş ülkeler için (Kanada %25, Belçika %14, İngiltere %12 gibi) oldukça farklı sonuçlar bulmuştur. Aynı yaklaşımın uygulanmasıyla gelişmekte olan birtakım ülkelerdeki sonuçlar ise birbirinden çok farklı çıkmaktadır. Mesela, katkı oranı Arjantin'de %16 olarak görünürken, Meksika'da %1'den az, Brezilya ve Venezuela'da ise %2-3 gibi çok düşük çıkmaktadır. Denison uzun dönemde, birim girdi başına çıktıdaki istikrarlı büyümenin en temel ve en büyük sebebi bilgideki ilerleme olduğunu belirtmektedir. Genel anlamda bu bilginin basit gözlem ve deneyimlerden örgütlenmiş araştırmalara kadar değişen yöntemlerle elde edilen teknik ve yönetimsel bilgi ile formel olmayan eğitimin bileşiminden olduğu ifade edilmektedir (Yardımcıoğlu, 2012: 166).

Eğitimin ekonomik büyümeye katkısını araştıran Schultz (1963) yaptığı çalışmada Denison'la aynı sonuçlara ulaşmış ve ABD'deki çıktıda büyüme oranının önemli bir bölümünün eğitim yatırımlarıyla açıklanabileceği ileri sürmüştür. Yazar uyguladığı bu metodu aynı zamanda Gana, Kenya, Nijerya ve Malezya gibi gelişmekte olan ülkelere de uygulamış ve bu ülkelerde eğitimin ekonomik büyümeye katkısını Gana'da % 23,2, Nijerya'da % 16, Malezya'da % 14,7 ve Kenya'da % 12,4 olarak bulmuştur. Çalışma sonucunda Kuzey Amerika ülkelerinde (Kanada'da % 25, ABD'de % 15), Latin Amerika ülkelerinde (Arjantin'de % 16,5) ve Avrupa ülkelerinde de (Belçika % 14, İngiltere'de % 12) eğitimin ülke büyümesine katkısı sağladığını gösterilmiştir. Yazara göre işgücünün eğitim seviyesinin artırılması hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ülkelerdeki büyümenin büyük bir kısmını açıklamaktadır (Yardımcıoğlu, 2012: 167).

Amerikalı iktisatçı Paul Romer (1986), 1960-1985 döneminde 112 ülke için Beşeri sermaye ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi EKK yöntemiyle araştırmış. Yazar araştırmasında okuryazarlık oranını, ülkeler arasında karşılaştırma yapılmasına imkân vermesi ve elde edilmesindeki kolaylık nedeniyle beşeri sermaye göstergesi olarak ele almıştır. Romer

çalışmasında okuryazarlık oranı ile ekonomik büyüme arasında pozitif bir ilişki olduğu sonucuna varmaktadır (Yurtkuran, 2015: 20).

Jones (1996) çalışmasında, daha önceden yapılan üç araştırmayı (Nelson, Phelps (1966), Romer (1990) ve Mankiw, Romer ve Weil (MRW, 1992) birleştirerek kendi modelini oluşturmuş, bu yolla beşeri sermayenin ekonomik büyümedeki önemini açıklamayı hedefleyerek beşeri sermaye, bilgi oluşumu ve Ar-Ge ile ekonomik büyüme ilişkisini incelenmiştir. Yazar çalışmasında, fiziki sermayenin GSYİH içindeki payını %35 olarak tespit etmektedir. Araştırma sonuçlarına göre eğitim, bir yıl içinde GSYH'yi yaklaşık %20 artırmakta GSYH'deki değişimin %72'si; fiziksel sermaye yatırımları, beşeri sermaye yatırımları ve nüfus artışından kaynaklanmakta olduğunu belirtmiştir. Jones, bilginin rakipsiz olması özelliğinden dolayı ölçeğe göre artan getiriyi varsaymakta, bilgi üretilir ve yayılır bunun sonucunda sınırsız ekonomik büyüme gerçekleşir görüşünü savunmaktadır (Doğrul, 2008: 41).

Levine ve Renelt (1992), 1960-1989 yıllık verileriyle 119 ülke için panel veri yöntemini kullanarak yaptıkları çalışmada eğitim göstergeleri ile iktisadi büyüme arasında güçlü bir ilişki olmadığını ifade etmişlerdir. Lau ve diğerleri (1993), 1970-1980 yılları arası Brezilya için yapılan çalışmada, işgücünün ilave bir yıllık eğitiminin reel çıktı düzeyini yaklaşık %20 oranında artırdığını ve mevcut büyümenin %40'lık bir bölümünün ise beşeri sermaye tarafından belirlendiği ortaya koyulmuştur. Tallman ve Wang (1994), 1965-1989 yılları arası verileri kullanarak, Tayvan ekonomik büyümesinde beşeri sermayenin önemini araştırmışlardır. Çalışmada, beşeri sermaye Tayvan'daki ekonomik büyümenin (kişi başına düşen reel GSYH) yaklaşık %45'ini açıkladığı ve Tayvan'ın büyümesinde önemli bir rol oynadığı belirtilmektedir. Benhabib ve Spiegel (1994), 1965-1985 yılları arası gelişmekte olan ve gelişen toplam 78 ülke için beşeri sermayenin ekonomik büyüme ile ilişkisini kendi geliştirdikleri ve beşeri sermayenin toplam faktör verimliliği vasıtasıyla ekonomik büyümeyi etkilediğini varsayan bir model ile test ederek pozitif sonuçlar bulmuşlardır. Yazarlar beşeri sermayenin ekonomik büyümeyi iki koldan etkilediğini belirtmektedir. İlk olarak beşeri sermaye Romer'in (1990) çalışmasında belirtildiği gibi ülke içinde üretilmiş teknolojik yenilikleri doğrudan etkilemektedir. İkinci olarak beşeri sermaye stoku Nelson ve Phelps'in (1966) çalışmasındaki gibi yurtdışından getirilen teknolojiye adaptasyon sürecinin hızını da etkilemektedir. O'Neill (1995), çalışmasında 1967- 1985 döneminde 29'u gelişmiş, 68'i az gelişmiş toplam 97 ülke için eğitimin ülkeler arasındaki gelir yakınsamasına ne şekilde etki ettiğini araştırmıştır. Ülkelerin gelir düzeyi farklılıkları, ülkeler arasındaki eğitim düzeyi

farklılığı, iktisadi kalkınma üzerinde eğitimin yarattığı getiri etkisi ve artık kısım olmak üzere üç temel bileşen çerçevesinde araştırılmış ve eğitimin GSYH'ye katkısı gelişmiş ülkelerde %58, gelişmekte olan ülkelerde ise %64 olarak bulunmaktadır (Yardımcıoğlu, 2012: 168).

Gemmell (1996) beşeri sermaye birikiminin ekonomik büyüme üzerindeki etkilerini araştırdığı çalışmada, Lucas (1988), Romer (1990) ve Mankiw (1992) gibi ekonomistlerin beşeri sermayenin büyüme üzerindeki etkilerini araştırırken karşılaştıkları iki sorunu belirtmiştir. Birincisi; (beşeri sermaye oluşumu kavramsal olarak farklı şekillerde modellenmiş olsa da) beşeri sermayenin büyüme üzerindeki etkisi konusundaki tahminlerin sıklıkla birbirine benzer değerler ortaya koyulmasıdır. Bu durum alternatif teoriler arasındaki farklılıkların ortaya konulmasına engel olmuştur. Yazarın belirttiği ikinci sorun ise; beşeri sermaye birikiminin temel özelliklerini ortaya koyması gereken değişkenlerin çoğunlukla ampirik testler sonucunda bile kolayca belirlenememesidir. Bu iki sorun nedeniyle ampirik çalışmalarda ya beşeri sermaye tamamıyla göz ardı edilmiş ya da okullardaki öğrenci sayısı veya okur-yazar oranı gibi değişkenlerin kullanıldığı belirtilmiştir (Doğrul, 2008: 42).

Gemmell, kendisinden önce yapılan çalışmalarda çok kullanılan öğrenci sayısı değişkeninin beşeri sermaye stoku ile beşeri sermaye birikimi arasındaki farkı ölçemediğini iddia etmiştir. Çalışmada, MRW (1992) araştırmalarındaki veriler ve başka verilerle birlikte toplam 98 ülke değerleri kullanılmış ve ülkeler gelişmişlik derecelerine göre üç gruba ayrılmıştır; 21 tane OECD ülkesi, 53 tane gelişmekte olan ülke ve 18 tane çok fakir ülke. Regresyon sonuçları, ilköğretimin fakir ülkeler, ortaöğretimin gelişmekte olan ülkeler, yükseköğretimin ise gelişmiş ülkelerin ekonomik büyümesi için önemini ifade etmektedir. “Bu durumdan elbette ki, gelişmekte olan ülkelerde diğer öğretim seviyelerinin ekonomik büyüme için gereksiz olduğu sonucunu çıkarılamaz. Özellikle yükseköğrenim yatırımları için daha önceki öğretim kurumlarına zaten yatırımın gerekli kılmaktadır. Maalesef, gelişmekte olan ülkeler ve fakir ülkelerde ilköğretime bile sınırlı kaynak ayrıldığından, bu tür ülkeler için yükseköğretim harcamaları ile ekonomik büyüme arasında bir ilişki bulunamamaktadır.” (Doğrul, 2008: 43).

Temple (1999), 1965-1985 dönemi için Benhabib ve Spiegel (1994) tarafından kullanılan yöntemi kullanarak beşeri sermaye ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi 64 ülke üzerinde araştırmıştır. Çalışma sonucunda beşeri sermayenin artırılması ile ekonomik büyüme arasında anlamlı bir ilişki bulunmuştur. Chuang (1999) 1978-1994 dönemi için Tayvan ekonomisinde beşeri sermayenin, teknolojik ilerleme ve faktör birikimine yaptığı katkıyı ve uzun dönemli ekonomik büyümeyi nasıl etkilediği araştırılmaktadır. Yazar araştırması

sonuçlarına göre toplam imalat üzerinde somutlaştırılmış eğitimin katkısını %7, somutlaştırılmamış eğitimin ve endüstri içi bilgi yayılmasının katkısı ise %46 olarak açıklamaktadır. Eğitimin imalat sanayiinde büyümeye etkisi ise %39 olarak ifade edilmektedir (Yardımcıoğlu, 2012: 168).

Asteriou ve Agiomirgianakis (2001), Yunanistan ekonomisi için, 1960-1994 döneminde ilköğretim, lise ve yükseköğretimdeki okullaşma oranları ile ölçülen eğitim kademeleri ile kişi başına GSYİH arasındaki ilişkiyi incelemişlerdir. Çalışma sonucunda uzun dönemde eğitim değişkenleri ile kişi başına GSYİH arasında pozitif bir ilişki bulunmuştur. Aynı zamanda yapılan nedensellik ilişkisinde eğitim değişkenlerinden (yükseköğretim hariç, yükseköğretimde ters nedensellik tespit edilmiştir) büyümeye doğru nedenselliğin olduğu tespit edilmiştir. Çalışma sonucunda özellikle ilköğretim ve lise eğitimine sahip bireylerin sayısı arttıkça ekonomik büyümenin hızlanacağını belirtmektedir. Cohen ve Soto (2001), 38 ülke için araştırmalarında yeni bir veri setini oluşturmakta ve analizlerde bu seti kullanılmaktadırlar. Yazarın yaptığı araştırma sonuçlarına göre, 38 ülkede gerçekleşen büyümenin yaklaşık %8'i beşeri sermayeden kaynaklanmaktadır (Afşar, 2009: 89).

Barro (2001), 1965-1995 dönemini ve 100 ülkeyi kapsayan panel veri analizi yöntemini kullanarak yaptığı çalışma sonuçlarına göre lise ve dengi eğitim ve yüksek eğitim almış erkeklerin ortalama eğitim yılı ile büyüme arasında pozitif ilişki olduğunu ve bu gruptaki kişilerin yeni teknolojilere daha iyi uyum sağladığını bulmuştur. Barro teknolojinin yayılmasında eğitimin önemli olduğunu, ilköğretiminin diğer eğitim kademelerinin önkoşulu olması dolayısıyla takip eden eğitim kademelerini etkilediğini belirtmekte ve büyümeyi etkileyeceğini vurgulamaktadır. Barro çalışmasında lise ve dengi eğitim ve yüksek eğitim almış bayanların ortalama eğitim yılı ile büyüme arasındaki ilişkiyi önemsiz bulmaktadır. Ayrıca çalışmada yazar, ilköğretim düzeyi eğitime sahip kadınların eğitim düzeylerinin doğurganlık oranlarını azaltarak ekonomik büyümeyi dolaylı bir şekilde teşvik ettiğini belirtmektedir. Wolff (2001) 1950-1990 yıllarını ve 24 OECD ülkesini kapsayan araştırmasında eğitimle iktisadi büyüme arasındaki ilişkiyi 1. Eğitim planlaması modeli, 2. Beşeri sermaye modeli, Nelson ve Phelps (1966)'den türetilen model olmak üzere üç farklı model ile incelemiştir. Eğitim planlaması modelinde işgücü için belli bir eğitim düzeyinin teknolojiye adaptasyon için gerekli olduğunu ve tüm eğitim seviyelerindeki kayıt oranları ile işgücünün ortalama eğitim yılı verilerinin beklenen işarette ve istatistikî olarak da anlamlı düzeyde tahmin edildiği belirtilmektedir. Beşeri sermaye modelinde ise Wolff, resmi kayıt oranında ki artışın işgücü verimliliğini az da olsa artırdığını bulmuştur. Eğitim düzeyi yüksek olan

işgücünün teknolojiye uyumunu araştırdığı modeli olan üçüncü modelinde ise eğitim planlaması modeliyle çok yakın sonuçlar bulmuştur. Bu çalışma sonuçlarına göre beşeri sermaye, iktisadi büyümenin temel açıklayıcılarından birisi olduğu ifade edilmektedir (Yardımcıoğlu, 2012: 168).

Asteriou ve Agiomirgianakis (2001), 1960–1994 yılları arasını kapsayan araştırmalarında beşeri sermaye yatırımlarının Yunanistan ekonomik büyümesi üzerindeki etkisini incelemiştir. Araştırmada zaman serileri yöntemi kullanılarak, eş bütünleşme testi ve ardından nedensellik testleri uygulanmıştır. Kullanılan içsel büyüme modellerinin değişkenleri ise; kişi başına düşen GSMH değeri ve onun büyüme oranı ile ilk, orta ve yükseköğretimdeki okullaşma oranı, toplam okullaşma oranı ve son olarak da eğitime ayrılan kamu harcamalarının toplam kamu harcamaları içindeki payıdır. Çalışma sonuçları, her seviyedeki okullaşma oranları ile GSMH arasında uzun dönemli pozitif bir ilişkinin varlığını ortaya koymaktadır. İlk ve orta öğretim okullaşma oranları ile GSMH değişkenleri arasındaki yüksek nedensellik ilişkisinin de gösterdiği gibi, bu iki eğitim seviyesinde öğrenci sayısının artışı GSMH’de bir artışa etki edecektir. Araştırma sonuçlarına göre yükseköğretimin doğrudan GSMH’de artışa neden olmadığı fakat GSMH’deki artışın yükseköğretime kayıtlı öğrenci sayısının artmasına sebep olduğu görülmektedir. Yazarlar, Yunanistan’da yükseköğretime kayıtlı öğrenci sayısındaki artışın uzun dönemde üniversite mezunu işsiz sayısının artmasına neden olacağını da açıklamışlardır. Ayrıca toplam okullaşma oranı ve bütçe içerisinde eğitime ayrılan paylardaki artış da GSMH’nin artmasını sağlayacaktır (Doğrul, 2008: 44).

Petrakis ve Stamatakis (2002) OECD ülkelerinde, eğitim değişkeninin ülkelerin gelişmişlik dereceleriyle olan ilişkisini araştırırken hem ülkeleri (az gelişmiş, gelişmiş ve çok gelişmiş ekonomiler) hem de eğitim değişkenini ( ilköğretim, ortaöğretim ve yükseköğretim) üç gruba ayırmış ve bu alt gruplar arasındaki ilişkinin yönü ve şiddeti incelenmiştir. Araştırmada, OECD ülkeleri gelişmiş ve çok gelişmiş ekonomilerin içinde yer alırken, az gelişmiş ülkeler OECD ülkelerinin dışındaki ülkelere oluşmuştur. Genel olarak Petrakis ve Stamatakis’in çalışmalarından elde edilen sonuçlar, (içsel büyüme modellerinin tahminlerinde olduğu gibi) eğitimin uzun dönem büyüme oranlarını pozitif etkilendiği yönündedir. Bu pozitif ilişkiye rağmen, (diğer birçok benzer araştırmalardaki sonuçlarda da bahsedildiği gibi) bazı ekonomiler için belirli eğitim seviyelerinin gelişmede daha etkili olduğu gözlenmiştir. Detaylandırılan çalışma sonuçlarından az gelişmiş ve gelişmiş ekonomilerde ilköğretim ve ortaöğretim, ekonomik büyüme üzerinde yükseköğretimden daha büyük ve pozitif bir etkiye

sahipken, çok gelişmiş ekonomilerde, bu büyük ve pozitif etki, yükseköğretim seviyesinde gerçekleşmektedir (Afşar, 2009: 89).

Webber (2002) 1960-1990 dönemleri arası, 26'sı düşük ve orta gelir düzeyi toplam 46 ülkeyi kapsayan eğitimde kayıtlı öğrenci sayısı verilerini kullanarak yapılan araştırma sonuçlarına göre ilköğretim, lise ve üniversite eğitim kademelerinin ekonomik büyümeyi pozitif olarak etkilediği ifade edilmiştir. Webber, bu eğitim kademelerinden ilköğretimin ekonomik büyüme üzerindeki etkisinin diğerlerinden daha fazla olduğunu ifade etmektedir. Gylfason ve Zoega (2003) 1965-1998 dönemleri arası 87 ülke üzerinde yapılan çalışmada eğitim seviyesinin yükseltilmesi ve kalitesinin artırılması ekonomik büyümeyi doğrudan pozitif etkilediği sonucuna ulaşmışlardır. Çalışmada lise ve dengi okullaşma oranlarının büyüme üzerinde diğer değişkenlere oranla daha etkili olduğunu ifade edilmiştir (Yardımcıoğlu, 2012: 167).

Self ve Grabowski (2003) ilköğretim, lise, üniversite ve mesleki eğitim türlerinin ortalama eğitim yılı değişkeni ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi, Japonya ekonomisi üzerinde, savaş öncesi ve sonrası dönemler (1888–1940 ve 1947–1989) bağlamında incelemişlerdir. Yazarlara göre ilköğretimin büyüme üzerinde hem savaş öncesi hem de savaş sonrası dönemde nedensel bir ilişki mevcuttur. Ortaöğretim ve yükseköğretim ise sadece savaş sonrası dönemde iktisadi büyüme üzerinde etkili olduğunu tespit etmişlerdir. Mesleki eğitimin ise her iki dönemde de iktisadi büyüme üzerinde doğrudan bir etkisi olmadığı belirtilmektedir. Ayrıca yükseköğretimin savaş sonrası Japon ekonomisini etkilediğini ifade etmektedir. Benos (2005), 1970–1997 dönemini kapsayan 16 OECD ülkesiyle ilgili bir data setini kullanarak yaptığı çalışmada eğitim harcamalarının büyüme üzerindeki etkisinin daha yoksul ülkelerde daha güçlü görüldüğünü belirtmektedir (Akçacı, 2013: 70-71).

Self ve Grabowski (2004) 1966-1996 yıllık verilerle Hindistan'da ilköğretim, ortaöğretim ve yükseköğretim ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi Granger nedensellik testiyle incelemişler. Araştırma sonucunda ilköğretim ve ortaöğretim ile ekonomik büyüme arasında bir nedensellik olduğunu, yükseköğretim ile ekonomik büyüme arasında ise bir nedensellik olmadığını tespit etmişlerdir. Self ve Grabowski (2005) 1895-1940 dönemi yıllık verilerle Japonya'da mesleki eğitim ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi VAR, VECM, EG eş-bütünleşme, Granger nedensellik testleriyle inceleyen, kız ve erkek meslek lisesi öğrencilerini ayrı ayrı nedensellik testine tabi tutmuşlardır. Savaş döneminde kız öğrencilerle ekonomik büyüme arasında çift yönlü bir nedensellik, erkek öğrencilerde ise ekonomik büyümeye doğru tek yönlü bir nedensellik olduğu tespit edilmiştir. II. Dünya savaşından



sonra yapılan araştırmada ise erkek öğrencilerle ekonomik büyüme arasında çift yönlü bir nedensellik, kız öğrencilerle ekonomik büyüme arasında, ekonomik büyümeye doğru tek yönlü bir nedensellik olduğunu tespit etmişlerdir (Yurtkuran, 2015: 21).

Lin (2004), Cobb-Douglas üretim fonksiyonunu kullanarak, 1965- 2000 yılları arasındaki verilerle yükseköğretimin ekonomik büyüme üzerindeki etkisini Tayvan ekonomisi için araştırmıştır. Araştırmada beşeri sermayenin etkisini ölçmek için işgücü başına düşen eğitim süresi ve yüksek eğitimden diplomalı insan sayısı gibi iki değişkenin yanında diplomadaki bölümler (beşeri bilimler, sosyal bilimler, ziraat mühendisliği ve fen bilimleri/mühendislik) de birer değişken olarak kullanılmıştır. En son reel üretim değişkeni tarımsal, endüstriyel ve hizmet sektörleri için ayrı olarak incelenmiştir. Lin Tayvan'da yükseköğretim mezunlarında %1'lik bir artış olduğunda reel üretimdeki artışı %0,19 olarak belirtmektedir. Sonuçlara göre bu artışın yaklaşık %0,04'ü sosyal bilim, %0,07'si ziraat mühendisliği ve %0,09'u da fen bilimleri/mühendislik bölümlerinden mezun bireylerle gerçekleştiğini açıklamaktadır. Bu araştırma sonuçları Tayvan'ın 1960'lı yıllarda tarım toplumundan endüstri toplumuna nasıl geçtiğini göstermesi bakımından da önemlidir. Sektörel olarak; Tayvan'da yükseköğretimdeki mezunların %1 artması durumunda sanayi üretiminde %0,35, hizmetler sektöründe %0,07 ve tarım sektöründe %0,15 oranında bir üretim artışını etkilediği belirtilmektedir (Doğrul, 2008: 46).

Lin (2006) 1964-2000 dönemini kapsayan Tayvan ekonomisi üzerine farklı eğitim kademelerinin ekonomik büyüme üzerindeki etkisini araştırmıştır. Eğitimin ekonomik büyüme üzerinde etkili olduğu sonucuna ulaşılan çalışmada, son dönemlerde Tayvan ekonomisinde meydana gelen gelişmede özellikle ilköğretimin diğer eğitim kademelerine göre çok daha fazla bir etkisinin olduğu belirtilmektedir. Hojo (2003), 1960-1985 yıllarını kapsayan dönemde 90 ülke üzerine yaptığı araştırmada eğitimin verimlilik artışı yoluyla ekonomik büyümeyi hızlandırdığını ifade etmektedir. Araştırma sonuçlarına göre eğitime katılımın artması ve bununda verimlilik artışını getirmesi durumunda artan verimlilik artışının ekonomik büyüme hızını artırıcı yönde bir etki gösterdiğini vurgulanmaktadır. Eğitimin büyümeyi dolaylı olarak etkileyebileceği sonucuna varılan çalışmada ayrıca eğitim, yalnızca çıktı miktarını değil aynı zamanda üretimde girdi-çıkıtı etkinliğini de artırdığı belirtilmektedir (Yardımcıoğlu, 2012: 169).

Musila ve Belassi (2004) eş bütünleşme ve hata düzeltme yöntemini kullanarak Uganda'da 1965-1999 yılları arası dönemde devletin eğitim harcamalarının reel GSMH üzerindeki etkisini incelemişlerdir. Yazarlar çalışmalarında işçi başına kamu eğitim

harcamalarındaki artışın ekonomik büyümeyi pozitif olarak etkilediği sonucuna ulaşmışlar. Eş bütünleşme testi sonuçları, Barro (1991)'nin bulguları gibi, ortalama eğitim harcamalarının %1'lik artış çıktığı düzeyini %0,6 oranında artırırken, yatırımlardaki %1'lik artış çıktığı düzeyini %0,2 ve işgücündeki %1'lik artış ise çıktığı düzeyini %0,6 oranında artırdığını bulmuşlardır. Gelişmekte olan ülkelere benzer bir şekilde, Uganda'da da kamunun eğitime ayırdığı miktar GSMH üzerinde önemli bir etkiye sahiptir (Doğrul, 2008: 46).

Kui (2005) 1978-2004 dönemi yıllık verilerle Çin'de ekonomik büyüme ile eğitim arasındaki ilişkiyi EG eş-bütünleşme, Granger nedensellik ve EKK yöntemleriyle inceleyerek ekonomik büyümeden yükseköğretime doğru tek yönlü bir nedensellik olduğunu ifade etmektedir. Brempong, Paddison ve Mitiku (2006) 1960-2000 yılları arası dönem verileriyle 34 Afrika ülkesinde eğitimin ekonomik büyüme üzerindeki etkisini panel verilerle ve GMM ile incelemektedirler. Çalışma sonunda ilk, orta ve yükseköğretimin ekonomik büyüme üzerinde pozitif bir etkiye sahip olduğu sonucuna ulaşarak, yükseköğretim eğitim süresinde geçen ortalama %1'lik artışın kişi başına düşen gelirin artış hızını her yıl yaklaşık %0,09 oranında artırdığını ortaya koymaktadır. Aka ve Dumont (2008) 1930-1995 dönemi yıllık verilerle Amerika'da eğitim-sağlık ile ekonomik büyüme ilişkisini VAR, Johansen eş-bütünleşme, ECM nedensellik testleriyle araştırmışlar. Çalışma sonunda eğitim ile ekonomik büyüme arasında çift yönlü bir nedensellik bulmuşlardır. Dahal (2010), Nepal'de 1975-2009 dönemi yıllık verilerle yükseköğretimde okullaşma oranı ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi Granger nedensellik ve Johansen eş-bütünleşme testleriyle incelemiştir. Yazar çalışmasında ekonomik büyümeden yükseköğretimdeki okullaşma oranına doğru tek yönlü bir nedenselliğin olduğunu tespit etmiştir (Yurtkuran, 2015: 21).

Keller, 2006 yılında yaptığı çalışmada okullaşma oranları, kamu eğitim harcamaları ve öğrenci başına düşen kamu eğitim harcamaları değişkenleri ile kişi gelir artışı arasındaki ilişkiyi araştırmaktadır. Az gelişmiş ve gelişmiş ülkelerin 1960-2000 dönemi verilerini kullanarak yapılmış çalışmada, bir tablo yardımı ile ilk, orta ve yükseköğrenimin etkileri ayrı ayrı ortaya konmaktadır. Çalışmaya göre, Orta ve yükseköğrenimdeki kayıt oranı ve öğrenci başına düşen harcama oranının kişi başına gelir artışı üzerindeki etkisi düşük eğitim seviyelerine göre daha fazla önem taşımaktadır. Genel olarak ülkelerin orta ve yükseköğrenimde okullaşma oranlarındaki artış bu süreçte daha etkili olmuştur. Aynı şekilde ilk ve orta öğretim için öğrenci başına daha fazla kamu eğitim harcamaları yapan ülkelerde büyümenin daha yüksek olduğu görülmüştür (Afşar, 2009: 89).

Blankenau ve diğeri (2007), 1960-2000 dönemini kapsayan ve 23 gelişmiş ülke üzerine panel veri yöntemini kullanarak yaptıkları çalışmalarında kamu eğitim harcamalarının ekonomik büyüme üzerinde uzun dönemde pozitif bir etkisinin olduğu sonucuna varmışlardır. Ayrıca çalışmada kamu eğitim harcamalarındaki %1'lik artışın büyümeyi 0.201 oranında etkilediğini belirtmektedir. Riasat ve diğeri (2011), Parkistan için eğitim harcamalarının ekonomik büyüme üzerindeki etkilerini ARDL tekniğini kullanarak incelemişler. Eğitim harcamalarının ekonomik büyüme üzerinde uzun dönemli önemli bir etkisi olduğunu; kısa dönemde ise istatistiksel olarak önemli olmadığını ortaya koymuşlardır. Eğitim harcamalarındaki %1'lik artışın uzun dönemde GSYİH'yı %0,039 arttırdığını tespit etmişlerdir (Pamuk ve Bektaş, 2014: 80).

Al-Yousif (2008) 1977-2004 dönemleri arası eğitim harcamaları ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi Granger nedensellik testi yaklaşımıyla 6 Ortadoğu ülkesi için incelemiştir. Çalışma sonucunda eğitimden büyümeye doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisi olduğunu ifade etmektedir. Baldacci ve diğeri (2008) panel veri analizi yöntemi ile 120 gelişmekte olan ülke üzerinde 1975-2000 dönemi için beşeri sermaye ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi analiz ettikleri çalışmalarında, eğitim harcamalarının beşeri sermaye birikimi üzerinde doğrudan pozitif bir etkiye sahip olduğunu bulmuşlardır. Bu sonuç eğitim harcamaları dolayısıyla ortaya çıkan etkinin daha yüksek bir ekonomik büyümeye öncülük ettiğini belirtmektedirler. Pradhan (2009), 1951-2001 döneminde Hindistan'da kamu eğitim harcamaları ile ekonomik büyüme arasındaki nedensellik ilişkisini incelemiş, ekonomik büyümeden eğitim harcamalarına doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisi bulmuştur. Yazar eğitimden ekonomik büyümeye doğru bir ilişki bulamadığını belirtmektedir (Yardımcıoğlu, 2012: 167).

Babalola (2011) 1977-2008 dönemi yıllık verilerle Nijerya'da eğitim ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi ECM, Johansen eş-bütünleşme ve Granger nedensellik testleriyle incelemektedir. Yazar araştırmasında ekonomik büyümeden eğitime doğru tek yönlü bir nedenselliğin var olduğunu, kısa dönemde ise bir nedensellik olmadığı ortaya koymaktadır. Danacica (2011) 1985-2009 dönemi yıllık verilerle Romanya'da eğitim ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi VAR, eş-bütünleşme ve Granger nedensellik testleriyle incelemekte, çalışma sonucu olarak eğitimden ekonomik büyümeye doğru tek yönlü bir nedensellik var olduğunu ifade etmiştir. Afzal ve diğeri (2012) 1972-2010 dönemi yıllık verilerle Pakistan'da eğitim ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi Toda-Yamamoto Granger nedensellik, ARDL ve EG eş-bütünleşme testleriyle incelemişlerdir. Araştırma sonuçlarına

göre ekonomik büyüme ile eğitim arasında çift yönlü bir nedensellik olduğunu tespit etmişlerdir. Tsamadias ve Prontzas (2012) 1960-2000 dönemi yıllık verilerle Yunanistan'da ekonomik büyüme ile eğitim arasındaki ilişkiyi Granger nedensellik testi ve Cobb-Douglas üretim fonksiyonuyla incelemişler sonuç olarak eğitimden ekonomik büyümeye doğru tek yönlü bir nedensellik olduğunu tespit etmişlerdir. Zivengwa (2012) 1980-2008 dönemi yıllık verilerle Zimbabwe'de eğitim ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi Granger nedensellik ve VAR testleriyle incelemiş eğitimden ekonomik büyümeye doğru tek yönlü bir nedensellik oluştuğunu tespit etmiştir (Yurtkuran, 2015: 24).

Chandra ve Islamia (2010), 1951-2009 dönemi yıllık verilerle Hindistan kamu eğitim harcamaları ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi Granger nedensellik analizi ile incelemişler ve kamu eğitim harcamaları ve büyüme arasındaki nedenselliğin çift yönlü olduğunu ifade etmişlerdir. Araştırmacılar eğitimden büyümeye doğru gerçekleşen nedenselliğin hemen ortaya çıkmadığını, ülkedeki büyümeyi beş, altı yıl gibi bir süre sonra etkilediğini, ancak ekonomik büyümeden eğitim harcamalarına doğru olan nedenselliğin ise duraklama ve gecikme olmaksızın devamlı olduğunu tespit etmişlerdir. Hasanov ve Izraeli (2011), 1960-2000 dönemi yıllık verileriyle ABD üzerinde yapmış oldukları çalışmada kolej ve yüksek eğitimden mezun oranı artışının ekonomik büyüme üzerinde pozitif ve anlamlı bir etkisi sağladığını bulmaktadırlar. Ayrıca bu çalışmalarında lise mezun oranı artışının ekonomik büyüme üzerinde negatif bir etkisi olduğunu belirtmektedirler (Yardımcıoğlu, 2012: 175).

Mehrara (2013) 1970-2010 dönemi yıllık verilerle Petrol ihraç eden ülkelerde eğitim ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi Johansen eş-bütünleşme ve Granger nedensellik testleriyle incelemiş, petrol geliri ve ekonomik büyümeden eğitime doğru tek yönlü bir nedenselliğin ilişkisi olduğunu belirtmişlerdir. Neycheva (2014), 2000-2012 yılları arası Bulgaristan'da eğitim ile toplam üretim arasındaki ilişkiyi Cobb-Douglas üretim fonksiyonu, Johansen eş-bütünleşme ve EKK testleriyle incelemektedir. Yazar çalışmasında, ortaöğretim öğrenci sayısındaki artışın Bulgar ekonomisine etkisinin olmadığını; ancak, yükseköğretimdeki öğrenci sayısındaki artışın, ekonomik büyümeyle ilişkili olduğunu tespit etmektedir. Jin (2014), 1975-2003 dönemi yıllık verilerle 34 gelişmiş ülkede, eğitim ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi Cobb-Douglas üretim fonksiyonu kullanarak araştırmış ve GSMH'den yükseköğretime doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisi olduğunu belirtmiştir. Shaari (2014), 1982-2011 dönemi yıllık verilerle Malezya'da eğitim ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi EG eş-bütünleşme ve Granger nedensellik testleriyle araştırmaktadır. Yazar

araştırmasında ekonomik büyüme ile ilköğretim ve yükseköğretim arasında çift yönlü bir nedensellik ilişkisi meydana geldiğini; yaygın eğitim ve ortaöğretimden ekonomik büyümeye doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisi olduğunu belirtmiştir. Pegkas (2014), 1960-2009 dönemi yıllık verilerle Yunanistan’da eğitim ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi VAR, ECM, Johansen eş-bütünleşme ve Granger nedensellik testleriyle incelemişlerdir. Yazar çalışma sonunda ilköğretimden ekonomik büyümeye doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisi olduğunu; ortaöğretim ve yükseköğretimde de ekonomik büyümeyle çift yönlü bir nedensellik ilişkisi olduğunu ileri sürmüştür (Yurtkuran, 2015: 26).

### 4.3. Eğitim Harcamaları ve Ekonomik Büyüme İlişkisini İncelemeye Yönelik Analiz

#### 4.3.1. Türkiye ve G8 Ülkelerinin Ekonomik Büyüme Verileri

Türkiye ve G8 ülkelerine ait GSYH verileri Tablo 5’de ve GSYH büyüme oranları Tablo 6’da görülmektedir.

**Tablo 5: 2002-2012 Türkiye ve G8 Ülkeleri GSYH Göstergeleri (milyon US \$)**

Ülkeler	Yıllar					
	2002	2003	2004	2005	2006	2007
ABD	10 977 514	11 510 670	12 274 928	13 093 726	13 855 888	14 477 635
Japonya	3 471 742	3 568 591	3 753 279	3 889 582	4 064 562	4 264 208
Almanya	2 345 634	2 423 405	2 532 829	2 654 199	2 857 668	3 025 575
Birleşik Krallık	1 786 198	1 859 891	1 984 545	2 091 283	2 244 395	2 299 789
Fransa	1 761 670	1 748 671	1 820 209	1 919 109	2 052 873	2 178 753
İtalya	1 591 860	1 631 251	1 659 662	1 718 954	1 857 902	1 970 071
Kanada	967 558	1 019 531	1 079 902	1 167 581	1 236 272	1 296 361
Rusya	1 166 680	1 338 514	1 474 011	1 696 729	2 133 753	2 377 504
Türkiye	572 094	588 969	688 417	781 243	894 971	975 634
	2008	2009	2010	2011	2012	
ABD	14 718 582	14 418 739	14 964 372	15 517 926	16 155 255	
Japonya	4 289 493	4 079 241	4 323 768	4 388 645	4 558 488	
Almanya	3 156 210	3 039 630	3 241 595	3 447 160	3 506 573	
Birleşik Krallık	2 334 814	2 264 484	2 252 046	2 314 654	2 393 178	
Fransa	2 262 256	2 251 641	2 333 922	2 438 940	2 459 767	
İtalya	2 068 990	2 017 654	2 057 788	2 129 983	2 137 464	
Kanada	1 339 061	1 302 981	1 362 573	1 427 467	1 464 565	
Rusya	2 878 201	2 768 121	2 928 121	3 226 600	3 368 060	
Türkiye	1 067 944	1 044 056	1 168 957	1 308 343	1 380 912	

**Kaynak:** OECD (2016). Economic data. <https://data.oecd.org/>, 8.ağustos.2016

**Tablo 6: 2002-2012 Türkiye ve G8 Ülkeleri Reel GSYH Büyüme oranları (%)**

Yıllar	ABD	Japonya	Almanya	Birleşik Krallık	Fransa	İtalya	Kanada	Rusya	Türkiye
2002	1,79	0,29	0,02	2,49	1,12	0,25	3,01	4,74	6,16
2003	2,81	1,69	-0,73	3,34	0,82	0,24	1,8	7,25	5,27
2004	3,79	0,36	0,7	2,49	2,79	1,37	3,09	7,18	9,36
2005	3,35	1,3	0,88	3	1,61	1,15	3,2	6,38	8,4
2006	2,67	1,69	3,88	2,66	2,37	2,1	2,62	8,15	6,89
2007	1,78	2,19	3,38	2,59	2,36	1,33	2,06	8,54	4,67
2008	-0,29	-1,04	0,81	-0,47	0,2	-1,07	1	5,25	0,66
2009	-2,78	-5,53	-5,57	-4,19	-2,94	-5,51	-2,95	-7,82	-4,83
2010	2,53	-4,71	3,94	1,54	1,97	1,65	3,08	4,5	9,16
2011	1,6	-0,45	3,72	1,97	2,08	0,72	3,14	4,26	8,77
2012	2,22	1,74	0,62	1,18	0,18	-2,86	1,75	3,52	2,13
<b>Ortalama</b>	<b>1,77</b>	<b>-0,22</b>	<b>1,06</b>	<b>1,51</b>	<b>1,14</b>	<b>-0,06</b>	<b>1,98</b>	<b>4,72</b>	<b>5,15</b>

**Kaynak:** OECD (2016). Economic data. <https://data.oecd.org/>, 8. ağustos.2016

### 4.3.2. Türkiye ve G8 Ülkelerinin Eğitim Harcamaları Verileri

**Tablo 7: 2002-2012 Türkiye ve G8 Ülkeleri Eğitim harcamalarının GSYH'ye Oranı (%)**

Yıllar	Eğitim Düzeyleri*	ABD	Japonya	Almanya	Birleşik Krallık	Fransa	İtalya	Kanada	Rusya	Türkiye
2002	1. düzey	4,6	3,2	4,1	4,8	4,9	3,9	-	2,8	2,6
	2. düzey	2,6	1,1	1,1	1,1	1,1	0,9	-	0,6	1,2
	<b>Toplam</b>	<b>7,2</b>	<b>4,7</b>	<b>5,3</b>	<b>5,9</b>	<b>6,1</b>	<b>4,9</b>	<b>-</b>	<b>3,4</b>	<b>3,8</b>
2003	1. düzey	4,6	3,2	4,0	5,0	4,9	4,1	3,6	2,6	2,6
	2. düzey	2,9	1,3	1,1	1,1	1,4	0,9	2,4	0,7	1,1
	<b>Toplam</b>	<b>7,5</b>	<b>4,8</b>	<b>5,3</b>	<b>6,1</b>	<b>6,3</b>	<b>5,1</b>	<b>5,9</b>	<b>3,7</b>	<b>3,7</b>
2004	1. düzey	4,5	3,1	4,0	4,8	4,8	3,9	-	2,5	3,1
	2. düzey	2,9	1,3	1,1	1,1	1,3	0,9	-	0,7	1,0
	<b>Toplam</b>	<b>7,4</b>	<b>4,8</b>	<b>5,2</b>	<b>5,9</b>	<b>6,1</b>	<b>4,9</b>	<b>-</b>	<b>3,6</b>	<b>4,1</b>
2005	1. düzey	4,2	3,1	3,9	4,9	4,7	3,8	3,6	2,4	2,0
	2. düzey	2,9	1,4	1,1	1,3	1,3	0,9	2,6	0,8	0,8
	<b>Toplam</b>	<b>7,1</b>	<b>4,9</b>	<b>5,1</b>	<b>6,2</b>	<b>6,0</b>	<b>4,7</b>	<b>6,2</b>	<b>3,8</b>	<b>2,8</b>
2006	1. düzey	4,4	3,0	3,6	4,6	4,6	4,0	3,7	2,5	1,9
	2. düzey	2,9	1,5	1,1	1,3	1,3	0,9	2,7	0,8	0,8
	<b>Toplam</b>	<b>7,4</b>	<b>5,0</b>	<b>4,8</b>	<b>5,9</b>	<b>5,9</b>	<b>4,9</b>	<b>6,5</b>	<b>3,9</b>	<b>2,7</b>
2007	1. düzey	4,4	3,0	3,5	4,5	4,6	3,6	3,5	5,1	-
	2. düzey	3,1	1,5	1,1	1,3	1,4	0,9	2,6	1,7	-
	<b>Toplam</b>	<b>7,6</b>	<b>4,9</b>	<b>4,7</b>	<b>5,8</b>	<b>6,0</b>	<b>4,5</b>	<b>6,1</b>	<b>7,4</b>	<b>-</b>
2008	1. düzey	4,5	3,0	3,5	4,5	4,6	3,8	3,5	2,8	2,2
	2. düzey	2,7	1,5	1,2	1,2	1,4	1,0	2,5	1,5	0,8
	<b>Toplam</b>	<b>7,2</b>	<b>4,9</b>	<b>4,8</b>	<b>5,7</b>	<b>6,0</b>	<b>4,8</b>	<b>6,0</b>	<b>4,7</b>	<b>3,0</b>
2009	1. düzey	4,7	3,2	3,9	4,8	4,8	3,9	3,6	3,3	-
	2. düzey	2,6	1,6	1,3	1,3	1,5	1,0	2,5	1,8	-
	<b>Toplam</b>	<b>7,3</b>	<b>5,2</b>	<b>5,3</b>	<b>6,0</b>	<b>6,3</b>	<b>4,9</b>	<b>6,1</b>	<b>5,5</b>	<b>-</b>
2010	1. düzey	4,5	3,2	3,3	5,1	4,8	3,7	3,9	2,9	2,5
	2. düzey	2,8	1,5	1,2	1,4	1,5	1,0	2,7	1,6	0,9
	<b>Toplam</b>	<b>7,3</b>	<b>5,1</b>	<b>4,5</b>	<b>6,5</b>	<b>6,3</b>	<b>4,7</b>	<b>6,6</b>	<b>4,9</b>	<b>3,5</b>
2011	1. düzey	4,2	3,1	3,7	5,1	4,6	3,6	4,0	2,9	2,9
	2. düzey	2,7	1,6	1,3	1,2	1,5	1,0	2,8	1,4	1,3
	<b>Toplam</b>	<b>6,9</b>	<b>5,1</b>	<b>5,1</b>	<b>6,4</b>	<b>6,1</b>	<b>4,6</b>	<b>6,8</b>	<b>4,6</b>	<b>4,2</b>
2012	1. düzey	3,6	2,9	3,1	4,5	3,8	3,0	3,6	2,3	3,0
	2. düzey	2,8	1,5	1,2	1,8	1,4	0,9	2,5	1,4	1,4
	<b>Toplam</b>	<b>6,4</b>	<b>5,0</b>	<b>4,4</b>	<b>6,3</b>	<b>5,3</b>	<b>3,9</b>	<b>6,0</b>	<b>4,0</b>	<b>4,4</b>
<b>Ort.</b>	1. düzey	4,38	3,09	3,69	4,78	4,65	3,75	3,67	2,92	2,53
	2. düzey	2,81	1,44	1,16	1,28	1,37	0,94	2,59	1,18	1,03
	<b>Toplam</b>	<b>7,21</b>	<b>4,95</b>	<b>4,95</b>	<b>6,06</b>	<b>6,04</b>	<b>4,72</b>	<b>6,24</b>	<b>4,50</b>	<b>3,58</b>

**Kaynak:** OECD: Education at a Glance, 2005, 2006, 2007, 2008, 2009, 2010, 2011, 2012, 2013, 2014 ve 2015, Tablo B2.1c; B2.1c; B2.2; B2.1'den özetlenmiştir.

(\*) Eğitim Düzeyleri: 1. Düzey: Okul öncesi, ilk, orta, lise (lise sonrası yükseköğretim olmayan) eğitimi.  
2. düzey: Yükseköğretim eğitimi.

### 4.3.3. Verilerin Analizi ve Yorumlanması

Araştırmaya konu olan G8 ülkelerinin 2002 yılından 2012 yılına kadar GSYH büyüme oranları ortalama olarak %1.49 olmuştur. Ayrıca bu yıllarda ülkelerin eğitim harcamalarının GSYH'ye oranı ortalama 1. düzeyde %3.87 ve 2. düzeyde ise %1.60'tır.

G8 ülkeleri ve Türkiye içerisinde ilk sırada incelenen ABD'nin ilköğretim, ortaöğretim, lise eğitimi ve yükseköğretim için GSYH'den ayırdığı payın oransal olarak ortalamanın üzerinde olduğu görülmektedir. ABD'nin eğitim harcamaları 1. düzeyde ortalama %4.38, 2. düzeyde ise %2.81 olarak görülmüş ve incelenen ülkeler ortalaması üzerinde eğitime finans sağladığı kaydedilmiştir. Ancak ABD'nin reel GSYH büyüme oranlarına bakıldığında incelenen 11 yıllık dönemde %1.77 büyüme ortalamasıyla 8 Ülke ortalamasının hemen altında kaldığı söylenebilmektedir.

Japonya'nın eğitim harcamaları ile büyüme oranları karşılaştırıldığında ortaya çıkan sonuç doğrusaldır: Ülke söz konusu dönemde eğitimin 1. düzeyine GSYH'den ortalama %3.09 ve 2. düzeyine %1.44 pay ayırmış, bu oranlarla karşılaştırılan ülkeler ortalamasının altında eğitime finansman ayırdığı sonucu çıkmıştır. Büyüme oranı ise %-0.22 ile tıpkı eğitim harcamalarında olduğu gibi G8 Ülkeleri ortalamasının altında kaldığı görülmektedir.

Değerlendirilen ülkeler içerisinde Almanya'ya bakıldığı zaman GSYH'nin %3,69'unu 1. düzey eğitim harcamaları oluştururken 2. düzey eğitim harcamalarına %1.16 pay ayırmaktadır. Almanya'nın eğitime ayırdığı pay değerlendirilen diğer ülke ortalamalarıyla karşılaştırıldığında ülkeler ortalamasından geri kalmış olsa da aradaki farkın çok az olduğu görülmüştür. Aynı sonuca büyüme ortalaması değerlendirildiğinde de rastlanmıştır ve Almanya %1.06 ile Ülkeler ortalaması altında kaldığı görülmüştür.

Bir diğer ülke Birleşik Krallık GSYH'sinin %4.78'ini 1. düzey, %1.28'inide 2. düzey eğitim harcamalarında kullanmasıyla ülkeler ortalamasının 1. düzeyde üstünde 2. düzeyde ise altında bir seyir izlediği ortaya çıkmaktadır. GSYH ortalama büyüme oranı ise incelenen dönemler için %1.51 olarak tespit edilmiş, G8 ortalamasına çok yakın fakat altında bir değer bulunmuştur.

Fransa'nın eğitime ayırdığı paya bakıldığında 1. düzey için GSYH'nin %4.65'ini 2. düzey için %1.37'sini ayırdığı görülmektedir. Bu sonuçlar ile değerlendirilen ülkeler ortalamasının 1. düzey için üstünde 2. düzey için ise altında bir durum söz konusudur. Fransa'nın reel GSYH büyüme ortalamasında ise durum %1.14 ile ülkeler ortalamasının altında seyretmektedir.



G8 ülkelerinden İtalya'nın GSYH'den eğitime ayırdığı pay incelendiğinde %3.75 ile 1. düzey, %0.94 ile de 2. düzey ortalama harcama yaptığı görülmektedir. Bu yüzdeler ile değerlendirilen ülkeler ortalamasının altında bir sonuç karşımıza çıkmaktadır. Ülkenin GSYH büyüme oranları karşılaştırıldığında ise %-0,06 ortalama ile, ülkeler ortalamasının çok altında bir değer ile karşılaşılmaktadır.

Kanada eğitim harcamaları değerlendirildiğinde 1. düzey eğitim için %3.67 ve 2. düzey eğitim için ise ortalama %2.59 pay ayırdığı görülmektedir. Bu sonuçlarla Kanada eğitimde 1. düzey için ülkeler ortalamasının altında 2. düzey eğitim harcamalarında ise incelenen ülkeler ortalamasının üzerinde bir pay ayırmaktadır. 11 yıllık büyüme ortalamasına göre ise Kanada %1.98'lik büyümesiyle ülkeler ortalamasının üstünde bir rakama ulaşmıştır.

G8 ülkeleri içerisinde son olarak incelenen Rusya'nın GSYH'sinden eğitime ayırdığı pay değerlendirildiğinde 1. düzey için %2.92 ve 2. düzey için ise %1.18 ortalama bütçe ayırdığı görülmektedir. Rusya'nın değerlendirilen her iki eğitim düzeyinde de ülkeler ortalamasını yakalayamadığı buna karşılık yıllık ortalama %4.72'lik büyüme ile de ülkeler ortalamasının çok üzerine çıktığı görülmektedir.

Türkiye'nin ilköğretim, ortaöğretim ve lise eğitimi için GSYH'den ayırdığı pay oransal olarak 2002 yılında %2.6 iken 2012 yılında %3.0 olmuş, değerlendirilen yılların ortalaması ise %2.53 olarak hesaplanmıştır. G8 ortalaması ise 2002 yılında %4.04 ve 2012 yılında %3.35 olarak tespit edilmekte, hesaplanan yılların ortalaması %3.87 çıkmaktadır. Sonuç olarak Türkiye 1. düzey eğitim harcamaları değerlerine göre G8 ortalamasını yakalayamamıştır.

Türkiye'de Yükseköğretim için GSYH'den ayrılan pay 2002'de %1.2 iken 2012 yılında %1.4 olarak farklılaşmıştır. Türkiye'nin incelenen 11 yıllık Yükseköğretim harcamaları GSYH'nin ortalama yıllık %1,03'ü kadardır. G8 ülkeleri ortalamasına bakıldığında GSYH'nin 2002 yılında %1.21 ve 2012 yılın da ise %1.68 olduğu tespit edilmiştir. G8 ülkeleri Yükseköğretim eğitimi için yıllık ortalama %1.60 GSYH'den pay ayırdığı ve bu sonuçlarla Türkiye 2. düzey eğitim harcamaları konusunda G8 ülkeleri ortalamasının altında bir seyir izlediği anlaşılmaktadır.

Türkiye'nin 11 yıllık reel GSYH büyüme oranları incelendiğinde yıllık ortalama %5.15 büyüme sağladığı test edilmiş. Bu sonuçla Türkiye incelenen ülkeler ortalaması çok üzerinde bir büyüme yakaladığı sonucuna varılmaktadır.

## 5. SONUÇ

Küresel dünya sistemi incelendiğinde gelişmiş ve gelişmekte olan tüm ülkelerin yüksek ve kaliteli üretimi düşük maliyetlerle gerçekleştirme çabasına ve nitelikli insan gücünün önemine işaret etmektedir. Birçok iktisatçı ekonomik büyümenin temel şartını nitelikli ve eğitilmiş insan gücüne bağlamakta, ülkeler için eğitim yatırımlarının önemine dikkat çekmektedir. Ülkelerin büyümesinde önemli bir role sahip olan eğitim bir taraftan büyüme sürecinde ihtiyaç duyulan nitelik ve nicelikte işgücü sağlama fonksiyonunu yerine getirirken; diğer bir taraftan bilgi üretme ve yayma fonksiyonu ile ülkelerin modern üretim teknolojilerini takip etme, geliştirme ve üretim sürecine aktarmasına katkı sağlamaktadır.

Eğitim seviyesi yükseldikçe işgücünün verimliliğinin artması; ülkelerin rekabet gücünü olumlu etkilemekte ve dışa açılmalarını kolaylaştırmaktadır. Eğitim, ülke ekonomik büyümesinden bireylerin refah seviyesinin yükselmesine, gelir dağılımı, demokratik sosyal hukuk düzeyi gibi daha birçok konuda ilerlemeler kaydedilmesinde etkileyici temel faktördür. Ülkeler için eğitimin işte tüm bu etkileri düşünüldüğünde eğitim harcamaları, ülke için hayati öneme sahip olmaktadır.

Eğitim harcamaları ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi 2002-2012 döneminde, Türkiye ve G8 ülkelerini kapsayacak şekilde araştırılan bu çalışmada, ülkeler GSYH değişken değerleri ele alınmıştır. Çalışmada elde edilen bulgular neticesinde eğitim harcamaları ile ekonomik büyüme arasında uzun dönemli bir ilişkinin olmadığı görülmüştür.

OECD raporlarından ulaşılan bilgilere göre, Türkiye ve G8 ülkeleri karşılaştırıldığında Türkiye’de eğitime ayrılan kaynakların yetersiz olduğu görülmüştür. Şöyle ki; ilgili yıllar ortalamasına göre ABD, Japonya, Almanya, Birleşik Krallık, Fransa, İtalya, Kanada ve Rusya’nın eğitime yapıkları toplam harcamalar (toplam GSYH %’si) sırasıyla %7.21, %4.95, %4.95, %6.06, %6.04, %4.72, %6.24 ve %5.50, Türkiye’de ise %3.58’dir.

GSYH içinden eğitime ayrılan kaynakların yetersizliği nedeniyle eğitimin iktisadi büyüme üzerindeki etkisi istatistiksel olarak anlamsızdır. Değerlendirilen yıllarda ülke ekonomisinde yaşanan olumlu gelişmeler ve yüksek büyüme oranları sonucunda artan GSYH içerisinden eğitime ayrılan pay miktar olarak artsa da oransal olarak hala düşük düzeydedir. Çalışmada ayrıca, Türkiye ekonomisi için sürdürülebilir büyümenin sağlanması ve küresel rekabet gücünün artırılması hususunda eğitim harcamalarının önemi vurgulamaktadır.

Dünyanın en gelişmiş sekiz ülkesi ve Türkiye’de eğitimin iktisadi büyüme üzerindeki etkisinin araştırılması amacıyla hazırlanan bu çalışmada, gelişmiş ülkelerle

gelişmekte olan Türkiye arasındaki ekonomik farkların ancak nitelikli insan gücü ile kapatılabileceği bunun için de genç nüfusun en önemli sermaye olabileceği sonucuna varılmaktadır. Teknolojinin hızla geliştiği ve küresel rekabetin gittikçe arttığı global dünyada Türkiye, eğitim sektörüne yeni yatırımlar yaparak ekonomik büyümenin gerektirdiği; nitelikli işgücü ihtiyacının karşılanmasına ve rekabet gücümüzün artmasına olanak sağlayabilmesi büyümenin önemli göstergelerini olumlu etkileyecektir.



## KAYNAKÇA

- Acar, Y. (2002). İktisadi büyüme ve büyüme modelleri. *Uludağ Üniversitesi Güçlendirme Vakfı*, Bursa: Vipas Yayınevi (171).
- Açıkgöz E. B. (2009). *Devletin mali rolleri ekonomik büyümelerini nasıl etkiler*. Manisa: Celal Bayar Üniversitesi Matbaası.
- Açıkgöz, E. B. ve Yılmaz, M. (2007). Beşeri sermayeyi içselleştiren büyüme modellerinde kamu eğitim harcamalarının rolü: Panel eşbütünleşme analizi. *Marmara Üniversitesi İİBF Dergisi*, XXIII(2).
- Adem, M. (1993). *Ulusal eğitim politikamız ve finansmanı*. Ankara: Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Yayınları No: 172
- Afşar, M. (2009). Türkiye’de eğitim yatırımları ve ekonomik büyüme ilişkisi. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 9(1), 85-98.
- Akçacı, T. (2013). *Kafkas Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 4(5), 67.
- Akdoğan, A. (2008). *Kamu maliyesi* (12. Baskı). Ankara: Gazi Kitabevi.
- Akkemik K. A. (2011). Japonya (1991) ve ABD (2007-2009) finans krizlerinin politik iktisat perspektifinden bir değerlendirmesi. *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 12(2), 171-186.
- Aksoy, Ş. (1994). *Kamu maliyesi*. İstanbul: Filiz Kitabevi.
- Akyüz, Y. (1977). *Sermaye bölüşüm büyüme* (1. Baskı). Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi.
- Altıntaş, H. ve Çetintaş, H. (2011). Türkiye’de ekonomik büyüme, beşeri sermaye ve ihracat arasındaki ilişkilerin ekonometrik analizi: 1970-2005. *Erciyes Üniversitesi İİBF Dergisi*, 34(36), 33-56.
- Altuner, H. (2007). *Türkiye’de ortaöğretim müfredatındaki sanat tarihi derslerinin tarihi süreç içinde değerlendirilmesi ve Avrupa birliği ülkeleriyle karşılaştırılması*. Yayınlanmamış doktora tezi, Gazi Üniversitesi, Ankara.
- Ansal, H. (2004). Geçmiş ve gelecekte ekonomik gelişmede teknolojinin rolü, Teknoloji. *Türk Mühendis ve Mimar Odaları Birliği*, Ankara: Emek Ofset.
- Arı, B. (2010). *Tüketici kredilerinin kullanımı ve gayri safi yurtiçi hasıla oranları arasındaki ilişki*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Dumlupınar Üniversitesi, Kütahya.

- Arslan, İ. ve İzgi, B. (2008). The Analysis of the Relationship Between Human Capital and Economic Growth in Information Society (1990-2006). İ. G. Yumuşak (Ed.), 6. *Bilgi, ekonomi ve yönetim sempozyumu bildiriler kitabı*, (ss. 371-380). İstanbul: Avcı Ofset Matbaacılık.
- Atamtürk, B. (2007). Büyüme teorileri ve IMF politikaları. *Marmara Üniversitesi İİBF Dergisi*, 22(1), 89-103.
- Ateş, S. (1998), *Yeni içsel büyüme teorileri ve Türkiye ekonomisinin büyüme dinamiklerinin analizi*, Yayınlanmamış doktora tezi, Çukurova Üniversitesi, Adana.
- Atılğan, H. (2004). Vergilemenin ekonomik büyüme üzerindeki etkileri: Türkiye'deki durumunun analizi. *Maliye Bakanlığı Araştırma, Planlama ve Koordinasyon Kurulu Başkanlığı Dergisi*, (365).
- Ay, A. ve Yardımcı, P. (2008). Türkiye'de beşeri sermaye birikimine dayalı ak tipi içsel ekonomik büyümenin var modeli ile analizi (1950-2000). *Maliye Dergisi*, 155(2), 39-54.
- Ayrançöl, Z. ve Tekdere, M. (2014). Türkiye ve OECD ülkelerinde yapılan eğitim harcamalarının karşılaştırmalı analizi. *Lefke Avrupa Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, V(II ), 4-5.
- Bal, H., Manga, M., Algan, N. ve Kandır, E. D. (2014). Beşeri sermaye ve ekonomik büyüme ilişkisi: BRICS ülkeleri Türkiye örneği. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 24, 45-60.
- Bekmez, S., Köne, Ç. A. ve Günel, D. (2009). Beşeri sermayenin Türkiye'de bölgeler arası ekonomik gelişme açısından önemi. *Tisk Akademi*, 4(7), 66-81.
- Bektaş, H. ve Pamuk, M. (2014). Türkiye'de eğitim harcamaları ve ekonomik büyüme arasındaki ilişki: ARDL sınır testi yaklaşımı. *Siyaset, Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi*, 2(2).
- Berber, M. (2006). *İktisadi büyüme ve kalkınma*. Trabzon: Derya Kitabevi Yayınları.
- Biber, A.E. (2010). İktisadi büyümede kurumsal faktörler ve kurumsal değişim. *Akademik Bakış Dergisi* (19), 1.

- Bilgili, M. (2011). *Fransa’da ilk ve orta dereceli okullarda coğrafya eğitim ve öğretiminin müfredat, metot ve araç-gereçler açısından değerlendirilmesi*. Yayınlanmamış doktora tezi, Marmara Üniversitesi, İstanbul.
- BM, (1998). *Birleşmiş milletler iklim değişikliği çerçeve sözleşmesi Kyoto protokolü*.  
[https://www.csb.gov.tr/db/iklim/editordosya/kyoto\\_protokol.pdf](https://www.csb.gov.tr/db/iklim/editordosya/kyoto_protokol.pdf)
- Canpolat, N. (2000). Türkiye’de beşeri sermaye birikimi ve ekonomik büyüme. *Hacettepe Üniversitesi İİBF Dergisi*, 18(2), 265-281.
- Cengiz, O. (2013). *Beşeri sermayenin ekonomik büyümeye etkisi*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Çukurova Üniversitesi, Adana.
- Civaner, E. Ç. (Nisan 2011). Fransa ülke raporu. *Başbakanlık Dış Ticaret Müsteşarlığı, İhracatı Geliştirme Etüd Merkezi*.
- Çakmak, E. ve Gümüş, S. (2005). Türkiye’de beşeri sermaye ve ekonomik büyüme: Ekonometrik bir analiz (1960 - 2002). *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 60(1), 59-72.
- Çalışkan, Ş., Karabacak, M. ve Meçik, O. (2013). Türkiye’de eğitim-ekonomik büyüme ilişkisi. *Uşak Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Yönetim Bilimleri Dergisi*, 11(21), 29-48.
- Çiçek, A. (2012). *Kamu eğitim harcamalarında performans değerlendirmesi*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Tokat.
- Çoban, O. (2003). Eğitim, beşeri sermaye ve iktisadi büyüme etkileşimi: Türkiye üzerine ekonometrik bir inceleme (1980-1997). *II. Ulusal Bilgi, Ekonomi ve Yönetim Kongresi, Bildiriler Kitabı* (ss. 171-180). İzmit: Kocaeli Ün. İİBF.
- Çöğürçü, İ. (2011). *Dış borçların ekonomik büyüme üzerine etkisi: Türkiye üzerine ekonometrik bir inceleme (1980-2009)*. Yayınlanmamış doktora tezi, Selçuk Üniversitesi, Konya.
- Danacı, M. (Şubat 2008) G-8 grubu ve Heiligendamm süreci. *Dışişleri Bakanlığı Uluslararası Ekonomik Sorunlar Dergisi*, (XXVIII). [http://www.mfa.gov.tr/g-8-grubu-ve-heiligendamm-sureci\\_.tr.mfa](http://www.mfa.gov.tr/g-8-grubu-ve-heiligendamm-sureci_.tr.mfa)
- Demir, O. (2002). Durgun durum büyümeden içsel büyümeye. *Cumhuriyet Üniversitesi İİBF Dergisi*, 3(1), 1-16.

- Demir, O. ve Üzümcü, A. (2003). içsel büyümenin kaynakları. *Cumhuriyet Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi*, 17(3-4), 17-38.
- Demirel, Ö. (1998). *Karşılaştırmalı eğitim*. Ankara: Kardeş Kitap ve Yayınevi.
- Dinler, Z. (1998). *İktisada giriş*. Bursa: Ekin Kitabevi Yayınları.
- Doğrul, A. N. (2008). *Türkiye’de eğitim harcamalarının ekonomik büyüme üzerine etkileri*. Yayınlanmamış doktora tezi, Dumlupınar Üniversitesi, Kütahya.
- Dura, C., Atik, H. ve Türker, O. (2004). Beşeri sermaye açısından Türkiye’nin Avrupa birliği karşısındaki kalkınma seviyesi. *III. Ulusal bilgi, ekonomi ve yönetimi kongresi*, (ss. 25-26). Eskişehir
- Durna, N. I.(2007). *Türk-alman eğitim sistemlerinde (Bavyera Eyaleti) ilköğretim okullarında sosyal bilgiler dersi konularının karşılaştırılması*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Niğde Üniversitesi, Niğde.
- Eker, A. (2005). *Kamu maliyesi*. İzmir: Birleşik Matbaacılık.
- Ercantürk, O. K. (2010). *Rus eğitim sisteminin incelenmesi*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Yeditepe Üniversitesi, İstanbul.
- Erdem, E. ve Tansel, T. C. (2012). Higher Education and Economic Growth: An Empirical Investigation of Cointegration and Causalityfor Turkish Economy. *Erciyes Üniversitesi İİBF Dergisi*, 1(36), 1-14.
- Ergen, H. (1999). Türkiye’de eğitimin ekonomik büyümeye katkısı. *Ekonomik Yaklaşım Dergisi*, 10(35), 21-52.
- Erginer, A. (2006). *Avrupa birliği eğitim sistemleri* (1. Baskı). Ankara: Pegem Akedemi Yayınları.
- Eroğul, C. (2006). *Çağdaş devlet düzenleri*. Ankara: Kırilangıç Yayınevi.
- Ersoy, S. (2000). *Amerika’da yükseköğrenim için el kitabı* (4.Baskı). Ankara: Fulbright Eğitim Komisyonu.
- Ertek, T. (2005). *Makro ekonomiye giriş*. İstanbul: Beta Basım Yayım Dağıtım.
- Eskioğlu, I. (2007). *Türkiye ile kanada, Norveç, ABD, Avustralya ve Avusturya yükseköğretim sistemleri içinde lisansüstü müzik eğitimi programlarının karşılaştırılması*. Yayınlanmamış doktora tezi, Gazi Üniversitesi, Ankara.

- Fikir, H. (2010). *Türkiye’de kamu harcamaları ve iktisadi büyüme üzerine etkisi*.  
Yayınlanmamış doktora tezi, Marmara Üniversitesi, İstanbul. [Fortune Global 500. 8 Mayıs 2016, http://fortune.com/global500/](http://fortune.com/global500/)
- Gökçe, A. F. (2011). *İktidar olmuş partilerde yönetim, liderlik ve lider değişimi (II. Dünya savaşı sonrası g-8 ülkeleri ve Türkiye)*.Yayınlanmamış doktora tezi, İnönü Üniversitesi, Malatya.
- Göksu, Ç. (2011). *Kanada ülke raporu*. Ankara: Başbakanlık Dış Ticaret Müsteşarlığı İhracatı Geliştirme Etüd Merkezi Yayınları.
- Göktaş, Y. Ö. (2005). Türkiye ekonomisinde büyüme ile işsizlik oranları arasındaki nedensellik ilişkisi. *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Ekonometri ve İstatistik Dergisi*, (2), 63-76.
- Görgün, S. (1973). *Maliye politikası* (1. Baskı). İstanbul: Çağlayan Basımevi.
- Güloğlu, B. ve Yılmaz M. (2002). Ekonomik büyüme ve insani kalkınma: panel veriler ekonometrisi neler getiriyor. *I. Ulusal Bilgi, Ekonomi ve Yönetim Kongresi* (ss. 10-11). İzmit: Kocaeli Ün. İİBF.
- Gülsoy, E. (2007). *İngiltere ülke raporu*. Ankara: Başbakanlık Dış Ticaret Müsteşarlığı İhracatı Geliştirme Etüd Merkezi Yayınları.
- Gümüş, S. (2004). *Beşeri sermaye ve ekonomik kalkınma: Türkiye üzerine ekonometrik bir analiz (1960-2002)*. Yayınlanmamış doktora tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum.
- Gündüz, Ö. (2008). *Dış borç stok ve servisinin ekonomik büyüme üzerine etkisi*.  
Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Atatürk Üniversitesi, Erzurum.
- Gürak, H. (26 Şubat 2005). *Önce bilgili insan - Ekonomik büyüme ve refahın gerçek kaynakları olan: Üretken bilgi (teknoloji) ve bilgili insan üzerine*.  
[http://www.bilgiyonetimi.org/cm/pages/mkl\\_gos.php?nt=280](http://www.bilgiyonetimi.org/cm/pages/mkl_gos.php?nt=280)
- Gürkan, N. ve Gökçe, E. (1999). *Türkiye’de ve çeşitli ülkelerde ilköğretim: program-öğrenci-öğretmen*. Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Han, E ve Kaya A. (2012). *Kalkınma ekonomisi: Teori ve politika*. Eskişehir: Nobel Yayınları.



- Han, E. ve Kaya, A. (2004). *İktisadi büyüme ve kalkınma* (1. Baskı). Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- Hatiboğlu, Z. (2000). Büyümenin kaynakları yönteminin Türkiye'deki gözlemlerinden esinlenen bir eleştirisi. *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 1(1).
- Hiç, M. (1994). *Büyüme ve gelişme ekonomisi* (2. Baskı). İstanbul: Filiz Kitabevi.
- Hirosima'ya karşılık Pearl Habor jesti gelmedi. (26 Mayıs 2016). *Milliyet*, <http://www.milliyet.com.tr/hirosima-ya-karsilik-pearl-harbor/dunya/detay/2251981/default.htm>,
- İlgi, G. Y. (2015). *Küreselleşme sürecinde ekonomik büyüme- işsizlik ilişkisi: Türkiye ile Avrupa birliği ülkelerinin karşılaştırılması*, Yayınlanmayan yüksek lisans tezi, Gediz Üniversitesi, İzmir.
- İnandı, Y. (2005). *Avrupa birliği ülkeleri eğitim sistemi ile Türk eğitim sisteminde eğitimin yönetimi ve finansmanı*. Yayınlanmamış doktora tezi, Marmara Üniversitesi, İstanbul.
- İpek, C. (2001). Japonya'da yerel yönetimler ve eğitim. *Cumhuriyet Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi*, 2(2).
- İşgüden, T. (1982). *Makro iktisat* (2. Baskı). İstanbul: Bilim Teknik Yayınevi.
- Jones, C. I. (2001). *İktisadi büyümeye giriş*. (S. Ateş ve İ. Tuncer, Çev.). İstanbul: Literatür Yayınları.
- Jones, C. I. (2007). *İktisadi büyümeye giriş* (2. Baskı, S. Ateş ve İ. Tuncer, Çev.). İstanbul: Literatür Yayınları.
- Kahyaoğlu, A. (2014). *Küresel krizin nedenleri ve Avrupa Birliği ülkeleri üzerindeki ekonomik etkileri: İtalya, Yunanistan ve İspanya örneği*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Afyon Kocatepe Üniversitesi, Afyon.
- Kar, M. (Mayıs 2010). *Rusya'nın makroekonomik yapısı*. Stratejik Düşünce Enstitüsü, Rusya Raporu.
- Kar, M. ve Ağır, H. (2003). Türkiye'de beşeri sermaye ve ekonomik büyüme: Nedensellik testi. *II. Ulusal Bilgi, Ekonomi ve Yönetim Kongresi Bildiriler Kitabı* (ss. 181-190). İzmir: Kocaeli Üniv. İİBF.
- Kar, M. ve Taban, S. (2003). Kamu harcama çeşitlerinin ekonomik büyüme üzerine etkileri. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 58(3).

- Kar, M. ve Taban, S. (2005). *İktisadi gelişmenin temel dinamikleri ve kaynakları: İktisadi kalkınmada sosyal, kültürel ve siyasal faktörlerin rolü*. Bursa: Ekin Kitabevi.
- Karaarslan, E. (2005). Kamu kesimi eğitim harcamalarının analizi. *Maliye Dergisi*, (149), 36-73.
- Karabulut, K. ve Emsen, Ö. S. (1997). Kalkınma teorileri ve geliştirilen son büyüme modeli: yeni büyüme teorisi. *Atatürk Üniversitesi İ.İ.B.F Dergisi*, (11), 3-4.
- Karagül, M. (2002). *Beşeri sermayenin iktisadi gelişmedeki rolü ve Türkiye boyutu*. Afyon: Anıt Matbaa.
- Karagül, M. (2003). Beşeri sermayenin ekonomik büyümeyle ilişkisi ve etkin kullanımı. *Akdeniz Üniv. İİBF Dergisi*, (5), 79-90.
- Karataş, M. ve Çankaya, E. (2011). Türkiye’de beşeri sermaye ve ekonomik büyüme ilişkisinin analizi. *Yönetim ve Ekonomi*, 18(1), 105-124.
- Kaya, A. A. (1998). *Büyüme teorileri*. Eskişehir.
- Kaya, A. A. (2006). İçsel büyüme kuramları. E. Kutlu (Ed.), *İktisadi kalkınma ve büyüme*. Eskişehir: Anadolu Üniv. Yayınları No. 1575, 291307.
- Kesikoğlu F. ve Öztürk, Z. (2013). Relationship Between Human Capital and Economic Growth: Panel Causality Analysis for Selected OECD Countries. *Journal of Economic and Social Studies*, 3(1), 153-162.
- Kılıç, B. (11 Mart 2014). *Japon Mucizesi: II. Dünya Savaşı Sonrası Japonya'nın Kalkınması*. <http://www.maksatbilgi.com/japon-mucizesi-ii-dunya-savasi-sonrasi-japonyanin-kalkinmasi/>
- Kıraçlar, F. K. (2005). *Ekonomik büyüme modellerinde beşeri sermaye: İçsel büyüme modelinin analizi*.Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Erciyes Üniversitesi, Kayseri.
- Kıral, B. ve Kıral, E. (2009). Japonya ilköğretim sistemi ve Türkiye ilköğretim sisteminin karşılaştırılması. *Dicle Üniversitesi Ziya Gökalp Eğitim Fakültesi Dergisi*, (12), 53-65.
- Kızılloluk, H. (2007). Ekonominin eğitimin amaçları ve içeriği üzerindeki etkileri. *Çukurova Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 8(1), 21-30.
- Kibritçiöğlü A. (1998), İktisadi büyümenin belirleyicileri ve yeni büyüme modellerinde beşeri sermayenin yeri. *Anadolu Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 53(1-4), 207-230.

- Kibritçiöglü, A. ve Dıbaöglü, S. (2001). *Long-run economic growth: An interdisciplinary approach*. University of Illinois at Urbana-Champaign, College of Commerce and Business Administration Office of Research, Working Paper, 01-0121.
- Kuyubaşı, U. (2009). *Beşeri sermayeye dayalı ekonomik büyüme modelleri ve Gemmell'in beşeri sermaye modeline yönelik bir uygulama*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Eskişehir.
- MEB. (1973). *Millî eğitim temel kanunu*.  
[http://mevzuat.meb.gov.tr/html/temkanun\\_0/temelkanun\\_0.html](http://mevzuat.meb.gov.tr/html/temkanun_0/temelkanun_0.html)
- MEB. (2007). *Özel öğretim kurumları kanunu*.  
[http://mevzuat.meb.gov.tr/html/ozelogretimkanun\\_1/ozelogrkanun\\_1.html](http://mevzuat.meb.gov.tr/html/ozelogretimkanun_1/ozelogrkanun_1.html)
- MEB. (2015). *2015 yılı bütçe sunuşu*.  
[http://sgb.meb.gov.tr/meb\\_iys\\_dosyalar/2014\\_12/23031518\\_btusunuu.pdf](http://sgb.meb.gov.tr/meb_iys_dosyalar/2014_12/23031518_btusunuu.pdf)
- MEB. (2016). *Rusya*. <http://urn.meb.gov.tr/ulkelerpdf/RUSYA.pdf>
- Mutlu, S. N. (2008). *Bazı Avrupa birliği ülkelerinde yükseköğretim: kurum tipleri ve genel amaçları*. Yayınlanmamış bilim uzmanlığı tezi, İnönü Üniversitesi, Malatya.
- Nadaroğlu, H. (1996). *Kamu maliyesi teorisi* (9.Baskı). İstanbul: Beta Basım Yayım Dağıtım A.Ş.
- Obama'dan Kırım'a yeni yaptırımlar. (20 Aralık 2014). Radikal,  
<http://www.radikal.com.tr/dunya/obamadan-kirima-yeni-yaptirimlar-1255626/>
- OECD. (2015). *Education at a Glance: Indicators*. <http://www.oecd.org/edu/education-at-a-glance-19991487.htm>
- Oğuş, A. (2004). Türkiye'de ekonomik büyüme ve gelir dağılımı, gelişme stratejileri ve makroekonomik politikalar. 5. *İzmir iktisat kongresi* (ss. 31-60). İzmir
- Özger, D. (2015). *Türkiye açısından BRICS ekonomilerinin değerlendirilmesi*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Çukurova Üniversitesi, Adana.
- Özsoy, C. (2009). Türkiye'de eğitim ve iktisadi büyüme arasındaki ilişkinin var modeli ile analizi. *The Journal of Knowledge Economy and Knowledge Management*, (4), 2-6.
- Özsümer, M. B. (18 Ocak 2014). MINT ülkeleri: Türkiye 'yeni devletler' arasında. *Yalova Cizgi-Akkent Gazetesi*. <http://yalovacizgi.com/tr-tr/kose-yazilari/617/mint-ulkeleri-turkiye-yeni-devler-arasinda><http://yalovacizgi.com/>

- Özşahin, Ş. ve Karaçor, Z. (2013). Ekonomik büyümenin belirleyicilerinden biri olarak beşeri sermaye: Yükseköğrenimin Türkiye ekonomisi için önemi. *Niğde Üniversitesi İİBF Dergisi*, 6(1), 148-162.
- Parasız, İ. (2003). *Ekonomik büyüme teorileri*. Bursa: Ezgi Kitabevi Yayınları.
- Parasız, İ. (1993). *Makro ekonomi teori ve politika*. Bursa: Ezgi Kitabevi Yayınları.
- Parasız, İ. (1997). *Modern büyüme teorileri: Dinamik makro ekonomiye giriş*. Bursa: Ezgi Kitabevi.
- Parasız, İ. (1998). *Makro ekonomi teori ve politika*. Bursa: Ezgi Kitabevi.
- Pehlivan, F. (2007). *Türkiye, Fransa ve İngiltere eğitim sistemlerinde öğretimsel etkinliklerin denetiminin yapısal olarak karşılaştırılması*. Yayınlanmamış bilim uzmanlığı tezi, İnönü Üniversitesi, Malatya.
- Pekin, T. (1995). *Ekonomiye giriş*. İzmir: Bilgehan Matbaası.
- Peterson, W. (1994). *Gelir, istihdam ve ekonomik büyüme*. (T. Güllap, Çev.). Ankara: Atatürk Üniv. Yayınları No.763
- Saraçlı, S., Yılmaz, V. ve Kaygısız, Z. (2004). Türkiye’de beşeri kalkınmışlığın coğrafi dağılımının çok değişkenli istatistiksel tekniklerle incelenmesi. *III. Ulusal bilgi, ekonomi ve yönetim kongresi bildirileri*, (ss. 21-28). Eskişehir: Osman Gazi Üniv. No. 108
- Saygılı, Ş., Cihan, C.ve Yavan, Z.A. (2006). Eğitim ve Sürdürülebilir Büyüme Türkiye Deneyimi, Riskler ve Fırsatlar. *TÜSİAD Büyüme Stratejileri Dizisi* (ss. 06-420). İstanbul: İnternet Yayınları.
- Serel, H. ve Masatçı, K. (2005). Türkiye’de beşeri sermaye ve iktisadi büyüme ilişkisi: Ko-entegrasyon analizi. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, (90), 49-58.
- Solak, F. ve Saridoğan, E. (2012). Türkiye Cumhuriyetleri’nin iktisadi kalkınma sürecinde bilgi ekonomisinin rolü ve önemi. *Marmara Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 32(1), 181-200.
- Solow, R.M. (1970). Growth theory: An exposition. *The Economic Journal*, 80(320), 936.

- Şahin, V. (2011). *İngiltere’de yükseköğretimde, coğrafya eğitim ve öğretiminin müfredat, metod ve araç-gereç açısından değerlendirilmesi*. Yayınlanmamış doktora tezi, Marmara Üniversitesi, İstanbul.
- Şimşek, M. ve Kadılar, K. (2010). Türkiye’de beşeri sermaye, ihracat ve ekonomik büyüme arasındaki nedensellik ilişkisi. *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 11(1), 115-140.
- Taban, S. (2008). *İktisadi büyüme* (1.Baskı). Ankara: Nobel Yayınları.
- Taban, S. ve Kar, M. (2006). Beşeri sermaye ve ekonomik büyüme: Nedensellik analizi (1969-2001). *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (1), 159-181.
- Talu, Ö. (Kasım 2005). G-8 zirveleri. *Dışişleri Bakanlığı Uluslararası Ekonomik Sorunlar Dergisi*, (XIX). <http://www.mfa.gov.tr/g-8-zirveleri.tr.mfa>
- Taytak, M. (2007). Türkiye’de özel okul öncesi eğitim, ilköğretim ve ortaöğretim kurumlarının vergiler ve vergi teşvikleri karşısındaki konumu (Ege bölgesi uygulama sonuçları). *Kocatepe Üniversitesi Dergisi*, (7).
- Telatar, M. O. ve Terzi, H. (2010). Nüfus ve eğitimin ekonomik büyümeye etkisi: Türkiye üzerine bir inceleme. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 24(2), 197-214.
- Telci, A. M. (2007). *Karşılaştırmalı eğitim sistemleri*. Ankara: Pegem Akademi Yayınları.
- Telek C. (2013). *Kamu harcamaları ve ekonomik büyüme ilişkisi: Türkiye ekonomik analizi (1998-2012)*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Gaziantep Üniversitesi, Gaziantep.
- Telek, A. (2012). *Enflasyon ve ekonomik büyüme ilişkisi (2003-2011): Türkiye örneği*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Gaziantep Üniversitesi, Gaziantep.
- Temur, F. (Mayıs 2010). *Rusya inisiyatifli örgütler, Rusya’nın Enerji Politikaları*. Stratejik Düşünce Enstitüsü, Rusya Raporu.
- TETSİAD. (2011). *Kanada ülke raporu*.  
[http://www.tetsiad.org/files/downloads/bilgi\\_bankasi/ulke\\_raporlari/ulke\\_raporlari\\_kanada.pdf](http://www.tetsiad.org/files/downloads/bilgi_bankasi/ulke_raporlari/ulke_raporlari_kanada.pdf)
- TETSİAD. (2015). *Rusya ülke raporu*.  
[http://www.tetsiad.org/files/downloads/bilgi\\_bankasi/ulke\\_raporlari/RUSYA%20Ulke%20Raporu.pdf](http://www.tetsiad.org/files/downloads/bilgi_bankasi/ulke_raporlari/RUSYA%20Ulke%20Raporu.pdf)

- Tezel, S. Y. (1995). *İktisadi büyüme*, Ankara: İmaj Yayıncılık.
- Tezel, Y.S. (2000). *İktisadi büyüme* (2. Baskı). Ankara: İmaj Yayınevi.
- Tilak, J. B. G. (1989). Education and its relation to economic growth, poverty, and income distribution: past evidence and further analysis. *Washington, D.C., World Bank Paper 46*, <http://www.eric.ed.gov/PDFS/ED319669.pdf>.10.09.2015/
- Tomanbay, M. ve Gümüş, T. (2004). *Genel ekonomi*. Ankara: Gazi Kitabevi.
- Topal, B. (2011). *Amerika birleşik devletleri ve Türkiye’de yükseköğretim kurumlarında coğrafya eğitim-öğretiminin değerlendirilmesi*. Yayınlanmamış doktora tezi, Marmara Üniversitesi, İstanbul.
- Topcu, M. (2010). *İşsizlik ve enflasyon arasındaki ilişkilerin analizi: g8 ülkeleri üzerine uygulama*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Afyon Kocatepe Üniversitesi, Afyonkarahisar.
- Tsakoglou, P. And Cholezas, I. (2005). Education and Inequality in Greece. *IZA Discussion Papers*, No. 1582, (ss. 1-15). <http://ssrn.com/abstract=719924/>
- Tuncer, G. (2013). *Kamu harcamaları ve sosyo-ekonomik gelişmişlik ilişkisinin mekânsal analizi Türkiye uygulaması*. Yayınlanmamış doktora tezi, Dumlupınar Üniversitesi, Kütahya.
- TÜİK. (2015). *Dış ticaret istatistikleri*. [http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt\\_id=1046](http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=1046)
- TÜİK. (2015). *Eğitim harcamaları istatistikleri*. <http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=21801>
- TÜİK. (2015). *Türkiye eğitim harcamalarının finansman kaynaklarına göre dağılım miktarı*. <http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=18688>
- TÜİK. (2016). *En çok ihracat ve ithalat yapılan 20 ülke, 2015 – 2016*. <http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=21801>
- Türkmen, F. (2002). *Eğitimin ekonomik ve sosyal faydaları ve Türkiye’de eğitim ekonomik büyüme ilişkisinin araştırılması*. Devlet Planlama Teşkilatı Uzmanlık tezi, Ankara: DPT Yayınları No. 2655
- Tüylüoğlu, S. (1995). *İçsel büyüme modelleri: Teorik çerçeve-ampirik bulgular*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Dumlupınar Üniversitesi, Kütahya.

- Uçar, R. ve Uçar, H.İ. (2004). Japon eğitim sistemi üzerine bir inceleme: çeşitli açılardan Türk eğitim sistemi ile karşılaştırma. *Yüzüncü Yıl Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 1(1).
- Ulusoy, B. (2013). *Ailelerin ilköğretim düzeyinde yapmış oldukları hanehalkı eğitim harcamaları*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Kastamonu Üniversitesi, Kastamonu.
- Unay, C. (2001). *Makroekonomi*. İstanbul: Vipaş Yayınevi.
- Üçler, G.(2011). *Kamu harcama çeşitleri ve ekonomik büyüme ilişkisi: Türkiye ekonomisi için ekonometrik bir analiz (1970-2009)*.Yayınlanmamış doktora tezi, Selçuk Üniversitesi, Konya.
- Ülgener, S. (1976). *Milli gelir, istihdam ve iktisadi büyüme*. İstanbul: Der Yayınevi.
- Ünal, I. (1996). *Eğitim ve Yetiştirme Ekonomisi*. Ankara: Epar Yayınları.
- Ünsal, E. M. (2005). *Makro iktisat* (6. Baskı). Ankara: İmaj Yayınları.
- Ünsal, E.M. (2009). *Makro iktisat*. Ankara: İmaj Yayınevi.
- Üzümcü, A. (2002). *İçsel büyüme modelleri ve dış ticaret kazançları: Türkiye üzerine bir uygulama*. Yayınlanmamış doktora tezi, Cumhuriyet Üniversitesi, Sivas.
- Üzümcü, A. (2012). *İktisadi büyüme*. İstanbul: Beta Yayınevi
- Varsak, S. ve Bakırtaş, İ. (2009). Ekonomik büyüme üzerinde beşeri sermayenin etkisi: Türkiye örneği. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (25), 49-59.
- Weil, D. N. (2009). *Economic growth*. Boston: Pearson Addison Wesley.
- Yardımcı, P. (2006). İçsel büyüme modelleri ve Türkiye ekonomisinde içsel büyümenin dinamikleri. *Selçuk Üniversitesi Karaman İİBF Dergisi*, 9(10), 96-114.
- Yardımcıoğlu, F. (2012). *Ekonomik büyüme ve gelir dağılımı ilişkisi*. Yayınlanmamış doktora tezi, Sakarya Üniversitesi, Sakarya.
- Yaylalı, M. ve Lebe, F. (2011). Beşeri sermaye ile iktisadi büyüme arasındaki ilişkinin ampirik analizi. *Marmara Üniversitesi, İİBF Dergisi*, 30(1), 23-51.
- Yaylalı, M., Oktay, E., Özen, Ü., Akan, A., Özer, H., Kızıltan, A., ... Özçomak, M. S. (2006). Üniversite gençliğinin sosyo-ekonomik profili araştırması. *Atatürk Üniversitesi Araştırma Projesi*, (24). Erzurum: Atatürk Üniversitesi Yayınevi No. 2072286

- Yazıcı, İ. (2009). *Türk ve Kanada eğitim sistemlerinin karşılaştırılması*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Yeditepe Üniversitesi, İstanbul.
- Yıldırım, K. (2015). *Rusya eğitim sistemi*. [https://prezi.com/b2\\_eh\\_yx7c-h/rusya-egitim-sistemi/](https://prezi.com/b2_eh_yx7c-h/rusya-egitim-sistemi/)
- Yıldırım, E. (1996). Büyüme ve iktisadi gelişme. Ö. F. Çolak (Ed.), *İktisadın ilkeleri* (ss.774). Ankara: Alkım Yayınevi.
- Yıldırım, K. ve Karaman, D. (2003). *Makro ekonomi*. Eskişehir: Etam Matbaası.
- Yolcu, H. (2007). *Türkiye’de ilköğretim finansmanının değerlendirilmesi*. Yayınlanmamış doktora tezi, Ankara Üniversitesi, Ankara.
- YÖK. (2007). *Türkiye’nin yükseköğretim stratejisi*. <http://www.yok.gov.tr/web/guest/mevzuat>
- YÖK. (2015). *Üniversitelerimiz*. <http://www.yok.gov.tr/web/guest/universitelerimiz>
- Yurtkuran, S. (2015). *Türkiye’de eğitim-ekonomik büyüme ilişkisi (1950-2012)*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Karadeniz Teknik Üniversitesi, Trabzon.